

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

за участю:

**ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ АПН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ
ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА", ТОВАРИСТВА "ЗНАННЯ УКРАЇНИ"**

за сприяння:

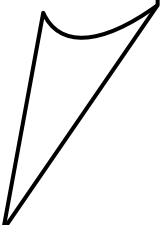
**БЛАГОДІЙНОГО ФОНДУ ПІДТРИМКИ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ,
часописів "ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ", "ДИРЕКТОР ШКОЛИ",
газет "ОСВІТА УКРАЇНИ" ТА "ОСВІТА**

**ПЕРШІ
МІЖНАРОДНІ ДРАГОМАНОВСЬКІ ЧИТАННЯ**

Матеріали

Випуск 1

КИЇВ – 2003

Матеріали перших Міжнародних драгомановських читань:
30 вересня–2 жовтня 2003 р. / Укл. Г.І.Волинка, В.П.Сергієнко, Л.Л.Макаренко.
– К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – Випуск 1. – 274 с.

Перший випуск матеріалів вміщує статті, присвячені головним напрямам наукової, політичної, освітньої діяльності Михайла Петровича Драгоманова.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *В.С.Крисаченко*, доктор філософських наук;
В.І.Ярошовець, доктор філософських наук;
І.Д.Бех, доктор педагогічних наук;
О.Г.Ярошенко, доктор педагогічних наук;
О.В.Бабкіна, доктор політичних наук;
І.О.Кресіна, доктор політичних наук.

Редакційна колегія:

- Андрущенко В.П.** – академік АПН України, доктор філософських наук, професор, ректор НПУ ім. М.П.Драгоманова (*відповідальний редактор*);
- Волинка Г.І.** – доктор філософських наук, професор, академік УАПН, проректор з наукової роботи і міжнародного співробітництва НПУ ім. М.П.Драгоманова (*заступник відповідального редактора*);
- Дмитренко П.В.** – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з навчально-методичної роботи НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Дробот І.І.** – доктор історичних наук, професор, проректор з соціально-гуманітарної політики НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Мацько Л.І.** – академік АПН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри стилістики української мови НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Мозгова Н.Г.** – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії НПУ ім. М.П.Драгоманова (*керівник групи технічних редакторів*);
- Падалка О.С.** – кандидат педагогічних наук, професор, проректор з економіки та організації навчально-виховної роботи НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Висоцький А.В.** – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету української філології НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Онкович Г.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу методології гуманітарної освіти Інституту вищої освіти АПН України;
- Погребенник В.Ф.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Сушко О.О.** – кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Сергієнко В.П.** – кандидат педагогічних наук, доцент, докторант НПУ ім. М.П.Драгоманова;
- Татарчук Е.В.** – директор бібліотеки НПУ ім. М.П.Драгоманова.

*Рекомендовано Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол № 2 від 25 вересня 2003 р.)*

© Редакційна колегія, 2003

© НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003

“ЕПОХАЛЬНА ПЕДАГОГІКА” МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Порубіжжя століть постало перед світом рядом фундаментальних соціальних зрушень, через осмислення яких простежуються епохи – минула і майбутня. ХІХ-ХХ ст. залишились в історії як епоха цивілізаційного зростання (класичний капіталізм) і соціального збурення, перерви спадкоємності і наступності цивілізаційного поступу (соціальні революції), пошук гуманістичних пріоритетів та їх краху в соціалістичній системі виміру. ХХІ ст., за прогнозами, має стати епохою гуманістичного повороту людства до нового типу співіснування народів і культур – миролюбства, ринкових і демократичних перетворень, толерантності, реальної незалежності, співробітництва народів і держав у єдиній глобальній системі інформаційного простору.

Філософи й футурологи намагаються зрозуміти епоху, яка залишилась в історії, дати їй “нове прочитання” і, разом з тим, “зазирнути за горизонт” того, що буде. Ми ж, педагоги, враховуючи їх сміливі узагальнення, суворі застереження і прогнози на перспективу, прагнемо підготувати до життя в ньому тих, кому це “нове прочитання”, а тим паче – реальне майбутнє, належить, хто розпочинає чи продовжує навчання, налаштовує свою долю на відповідність чи всупереч тому, що відбувалось, відбувається чи має відбутися.

Очевидною істиною при цьому є те, що пошук навчально-виховних пріоритетів – а саме вони мають бути закладені в структуру духовного світу зростаючої особистості – слід вести з переосмисленням минулого й нашого суперечливого сьогодення, самої культурно-історичної традиції та всіх тих надбань – наукових і культурних – з якими людство підійшло до зламу епох. На моє глибоке переконання, останнє можливе лише через діалог з Великими, Вічними постатями світлого розуму, які, узагальнюючи минуле й оцінюючи сьогодення, прогнозували майбутнє, обґрунтовували шляхи і методи підготовки до життя в ньому майбутньої Людини.

Кожен народ, як і цивілізація загалом, мають свого Пророка. І хоча справедливість пророцтва майже завжди визначається лише після смерті цього “божественного генія” (“Нема пророка у своїй Вітчизні”), люди звертаються до нього як до Бога й саме в ньому намагаються відшукати той ідеал, який належить стверджувати у дійсності.

Пророки є в кожній галузі пізнання і діяльності, науки і практики. Є вони й у царині української педагогічної думки. Їх роздуми органічно вплетені в живе полотно культурно-історичної традиції, озиваються до нас через терени тисячоліть, зберігаючи актуальність настанов, істинність яких виплекана поколіннями. Вони забезпечують наше прозріння. Завдяки їм ми пізнаємо суть складного і таємничого в простому і повсякденному, прискорюємо свій лет у майбутнє, хоча кожен з нас

(у глибині душі) думає, що дійшло до цього самотійно.

Невичерпними джерелами культурно-моральної і виховної сили вічно живими залишаються пророцтва “Слова о полку Ігоревім”, “Повчання” Володимира Мономаха, Конституції Пилипа Орлика і мудрості Козацької доби, морально-патріотичних заповітів визвольних змагань XV-XVII століть й репресованих, але не знижених високих постатей українського відродження.

Одним з найпотужніших серед них в українській науці, педагогіці і культурній традиції XIX століття був і залишається Михайло Петрович Драгоманов. Його соціальні, філософські і педагогічні пошуки не лише узагальнювали наявний педагогічний досвід, але й спрямовували його в майбутнє, охоплювали епоху, що завершувалась, відбивали суперечливу тогочасність і, водночас, передбачали епоху, що наближалась. У цьому розумінні педагогічні пошуки М.П.Драгоманова, як, власне, і всю інтелектуальну спадщину мислителя, можна назвати епохальними. Я маю намір ввести шановних учасників Міжнародних драгомановських педагогічних читань в утаємничений контекст “епохальної педагогіки Михайла Драгоманова”. Дехто назве цю спробу “перспективною”, інший – “сміливою”, третій – “суперечливою”, а може й “хибною”. Мабуть, екстремальні оцінки тут недоречні. Більш конструктивним має бути пошук та інтерпретація аргументів, які підтверджують або спростовують її як таку, що має право (або не має його) на існування в царині педагогічної думки сучасності.

Як уже зазначалось, українська педагогічна думка визрівала у лоні української культурно-історичної та філософської традиції, більшою мірою через своєрідну непогодженість, супротив, протистояння західним і східним духовно-культурним впливам, офіційній “педагогічній політиці” тих держав, під гнітом яких перебувала Україна в різні епохи. Її стрижнем завжди була ідея українства – духу і буття працелюбного і волелюбного люду – народу самобутнього, нескореного і перспективного, який шанує родину, оберігає землю, дбає про добробут, навчає і виховує на цих цінностях все нові покоління.

Витоки української педагогіки простежуються від сивої давнини, однак, у строгому розумінні цього поняття, її становлення слід вести від початку (і впродовж) утвердження українського народу як нації у всій повноті і неповторності її характеристик серед народів царської Росії, Європи і світу. Історики відстежують цей процес починаючи з XIX століття, пов’язують його з творчістю українських мислителів – фундаторів українського духу і волі, серед яких вирізняються постаті Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки.

Віддаючи їм належне, слід мати на увазі, що ряд імен і постатей, особливо тих, які обстоювали українську педагогічну ідею безпосередньо і беззастережно, радянська ідеологізована історіографія майстерно обходила її, замовчувала і спотворювала. Власне, вона викреслювала ці особистості з історії, витісняла за межі держави, занурювала у забуття. Десятки, сотні, тисячі

оригінальних українських мислителів виявились викинутими й забутими. Сотні років про їх педагогічно-виховні пошуки, роздуми, настанови не могло бути й мови. Григорій Ващенко, Софія Русова, Іван Огієнко, Іван Тешенко... До цієї когорти знаних, але нескорених, повноправно належить оригінальний і самотній мислитель – філософ і соціолог, історик і етнограф, культуролог і педагог М.П.Драгоманов. Його активна, цілеспрямована публічно відверта незгода з офіційною русифікаторською й імперською просвітницькою політикою “викинула” вченого за межі України, майже на століття викреслила з української культури, педагогічного досвіду і думки. Царизм не міг змиритись із національним вільнодумством вченого, витіснив його за межі Росії. Цю ж “традицію” підхопили й посилили більшовики, а слідом за ними – вся “педагогіко-ідеологічна рать” радянської епохи. Протягом ХХ століття україніст, педагог і мислитель М.П.Драгоманов замовчувався, викреслювався з усіх історико-педагогічних розвідок, а якщо й проривався на сторінки педагогічної преси, то здебільшого в спотвореному й перевернутому вигляді. Його вчення, думки і сміливі прогнози залишались для нас невідомими, а в трактуванні офіційної ідеології – ворожими. Можна лише уявити, наскільки збідненою виявилась українська педагогіка. Адже не лише М.П.Драгоманов, а й десятки, якщо не сотні, мислителів, чия педагогічна думка утверджувала українство як принцип і головну ідею, своєрідний ідейний стрижень національної освітньої системи, виявились викинутими, вигнаними, спалюженими.

Сьогодні М.П.Драгоманов повертається. Разом із своїм філософсько-педагогічним, етнографічним, історичним і соціологічним доробком, сміливими передбаченнями і конкретними пропозиціями щодо організації шкільної справи. І наше завдання полягає в тому, щоб зрозуміти його, а ще більше – вникнути в суть невисловленого, використати цей доробок для розбудови справді національної педагогічної освіти, яка б могла утвердити свою конкурентоспроможність у нинішньому глобалізованому світі.

Епоха відстежується за іменами. Національну свідомість, а разом з нею і реальність української нації як суб'єкта історичного процесу торував народ під проводом таких славнозвісних духівників, як Григорій Сковорода (1722-1794) і Михайло Максимович (1804-1873), Пантелеймон Куліш (1819-1891) і Памфіл Юркевич (1826-1874), Олександр Лазаревський (1834-1902) і Володимир Антонович (1834-1908), Федір Вовк (1847-1918) і Микола Карєєв (1850-1931), Сергій Подолінський (1850-1891) і Олександр Потебня (1835-1891), Павло Чубинський (1839-1884) і Матвій Яворський (1835-1937). Знаковою постаттю української (і європейської) культурної традиції (відповідно й педагогічної думки) є М.П.Драгоманов.

Ім'я цього мислителя відсутнє не тільки у філософсько-енциклопедичному словнику, виданому в Москві у 1983 р., а й в алфавітному іменному покажчику українського філософського словника 1986 р. І це не випадково. Над вченим висів “дамоклів меч” лєнінської характеристики як українського “холопа” і

“націоналіста”. Вивчати оригінальні філософські, соціологічні, педагогічні думки М.Драгоманова за радянських часів було небезпечно. Нині теоретику віддається належне. Сьогодні маємо можливість вивчати його спадщину, полемізувати з поглядами і прогнозами М.Драгоманова щодо майбутнього суспільства, в цілому українського громадського життя, підготовки до нього підростаючих поколінь засобами просвітництва, зокрема.

Декілька рядків про вченого. Народився видатний український мислитель у м. Гадячі на Полтавщині у високоосвіченій, інтелігентній родині, що пишалась своїм походженням з козацької старшини, незалежністю і вільнодумством. Освіту здобув у мало чим примітному місцевому училищі та консерваторній Полтавській гімназії, де панував страх перед “начальством” і рутинні порядки. Хлопець, між тим, зростав задержуватим і незалежним. У гімназії допитливий юнак захопився історією, розпочав серйозне вивчення праць М.Карамзіна, Д.Бантшиша-Каменського, Ф.Шлоссера, Ф.Гізо. Тут же він фундаментально опанував іноземні мови, познайомився з філософськими творами видатних мислителів. Восени 1859 р. (напередодні реформи 1861 р.) Михайло поступив на історико-філософський факультет Київського університету Св. Володимира.

Університет у той час був центром ліберально-демократичної думки. Серед студентів формувались гуртки польського національно-патріотичного спрямування, вирували демократичні ідеї, поступово формувалась програма української національно-

культурної праці. Щоправда, юного М. Драгоманова останнє практично не цікавило. Більшою мірою він переймався навчанням, самовдосконаленням, викладання історії в школі. Його приваблювали фундаментальні твори О. Конта, Г. Спенсера, П. Ж. Прудона, прихильність до яких мислитель зберіг до кінця життя.

По закінченні університету М. П. Драгоманов вчителював, співробітничав з російськими періодичними виданнями і водночас поглиблено вивчав історію. Предмет його пошуку – римська історія, в якій молодий науковець побачив не лише відповідне співвідношення продуктивних сил і виробничих відносин, а насамперед вияв ступеня людської свободи і відповідальності. Його цікавили внутрішній духовний і соціальний світ історичної людини, взаємини особи і держави, політична і культурна творчість нації, загальнокультурний контекст цивілізації. Власне, останнє й приводить науковця до занять етнографією і культурою, в царині яких він згодом постав як маститий і відповідальний вчений.

Протягом 1864-1875 рр. М. Драгоманов обіймав посаду приват-доцента по кафедрі всесвітньої історії. За цей період він опублікував такі праці, як “Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит”, “Малорусія в її словесності”, “Літературний рух в Галичині”, “Росіяни в Галичині” та ін. За текстами опублікованих праць відверто проглядалось прагнення М. Драгоманова відстояти право українського народу на свою мову і національну культуру, викриття русифікаторської політики царського уряду. Звільнення з університету “за

неблагонадійність” змусило вченого залишити Батьківщину.

Болгарський уряд запропонував М.Драгоманову посаду професора кафедри всесвітньої історії Софійського університету, де він і працював до кінця свого життя. Вчений викривав реакційну сутність російського самодержавства, особливо в царині національної політики, розвивав і пропагував революційно-демократичні принципи, ратував за економічне визволення народу, виховував у молоді любов до свободи, непримиренність до будь-якої тиранії. Політичний ідеал М.Драгоманова – федеративний союз вільних соціальних “громад”.

Перу М.Драгоманова належать такі фундаментальні праці з питань суспільного будівництва, як “Положение и задачи науки древней истории”, “Шевченко, українофіли і соціалізм”, “Чудацькі думки про українську національну справу” та ін. Написане М.Драгомановим “Переднє слово” до “Громади”, за словами Івана Лисяк-Рудницького, становить “переломову подію в розвитку новітньої української політичної думки”; понад те, зазначає вчений, його “Переднє слово” “можна взагалі вважати першою українською політичною програмою” (1).

М.Драгоманов прекрасно розумів роль економічних чинників у розвитку суспільства, проте не поділяв ортодоксії матеріалістичного розуміння історії, а зазначав роль традиції, культури, національного характеру, тобто виходив з можливості чинників, що детермінують історичний процес.

Соціалізм в Україні не є випадковим явищем, зазначав учений. Адже тут, як і в Росії, зароджуються капіталістичні відносини, чисельно і соціально зростає пролетаріат, шириться робітнича справа. Для побудови соціально справедливого суспільства потрібна докорінна зміна економічного ладу, що включає передачу землі і всіх знарядь праці робітникам. Проте економічний чинник не є визначальним і єдиним чинником суспільного прогресу. Надзвичайно важливу роль відіграють у ньому політичний та інтелектуальний чинники. Всі три чинники треба розглядати як рівнозначні, наголошував М.Драгоманов. Саме тому, що Україна має свої особливості в політичній та інтелектуальній історії, вона йде до соціалізму (до цього її примушує економічний чинник), проте своїм шляхом – шляхом культурницьких реформ, просвіти, розвитку громадського самоврядування.

Насильницької революції та пролетарської диктатури М.Драгоманов не приймав. Вчений обстоював переважно мирний шлях розвитку революції. Він закликав боротися за конституційні свободи, реформи, парламентську державу, в якій, на його думку, лише і можлива реалізація громадських прав і свобод кожної особистості.

У майбутньому в державі, яку революційним шляхом побудує простий народ – робочі люди в селах і містах, економічну основу становитиме суспільно-колективна форма власності. Нарешті, буде вирішено питання про організацію праці, право на яку є святим правом кожної людини, політичною свободою особистості. Виходячи з праць К.Маркса

та Ф.Енгельса, які, за зауваженням М.Драгоманова, нічого не мали проти федералізму, вчений дійшов висновку про те, що Українська держава майбутнього, яка відбиватиме інтенсивне прагнення всіх членів суспільства, неминуче прийде до адміністративної автономії та децентралізації.

Саме цей висновок М.Драгоманова, який поділяли й обґрунтовували майже всі українські соціалісти 70-х – початку 80-х років XIX ст., спричинив нищівну критику вченого з боку В.Леніна, який писав: "Недозволено було б забувати, що, відстоюючи централізм, ми відстоюємо виключно демократичний централізм. Щодо цього всяке міщанство взагалі і національне міщанство (покійний Драгоманов в тому числі) внесли таку плутанину в питання, що доводиться знов і знов приділяти час його розплутуванню" (2).

Нині ідеї М.Драгоманова щодо української національної справи – про народно-національну єдність, демократичні перетворення, адміністративну автономію та децентралізацію – розглядаються й обговорюються як найбільш конструктивні ідеї державного будівництва в процесі суверенізації. Як безсумнівне надбання української політико-ідеологічної думки, вони входять в її сьогоденний контекст, "працюють" в сучасному політичному, ідеологічному і культурному полі. Їх треба осмислити адекватно з тим змістом й ідеологічною спрямованістю, як викладав їх вчений.

"Чим став Драгоманов в історії українського відродження, – запитував і відповідав Михайло Грушевський, – він став завдяки сій громадській місії

за кордоном, що засудила його на гірке емігрантське життя – але zarazом поставила його в спеціально корисні з деяких поглядів і zarazом незвичайно відповідальні політично-громадські обставини. Визволила його з-під тиску царського режиму, з місцевої буденщини і кружківщини, з-під цензурної езоповщини, призначивши на позицію відповідального представника всього поступового українського життя перед культурним світом. Винесла на становище, що змушувало його протягом цілого ряду літ напружувати всю свою енергію і всі засоби свого інтелекту, аби нагадувати широкому культурному світові в найтемнішу добу українського життя, що Україна живе, на вмерла – і не вмере, незважаючи на всі царські гнобителства і проскрипції. Засудила його приймати на себе удари, інсинуації й знуцання, зверненні проти сеї “проскрибованої України”, відбивати їх і відповідати доказами і виявами позитивних, поступових, загально вартісних прикмет українського руху. Над українським же життям, в сю тяжку, задушливу, деморалізацію його пору, настановила громадську контролю отсеї всеукраїнської за граничної експозитури, – Драгоманова і його гуртка, – що витягала українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи світового культурного руху і змушувала орієнтуватись на перспективи загального політичного і соціального визволення. На довгий час напрям українського руху пішов по рівнозначних сил трьох його осередків: київського, львівського і жєневського. Місія Драгоманова зробила з сього погляду епоху в українським житті” (3).

Роздуми М.Драгоманова щодо розвитку української національної справи знайшли відгук у пошуках таких мислителів, як М.Словінський, М.Туган-Барановський, В.Вернадський, А.Кримський. Оригінальний поворот політико-ідеологічної думки пов'язаний з ім'ям поета і публіциста, філософа і науковця, вченого і громадсько-політичного діяча І.Я.Франка.

Як педагог, теоретик і практик освітянської справи М.П.Драгоманов знайомий українському і європейському загалу значно менше. Між тим, його педагогічні роздуми багато в чому випереджали час, формували той фундаментальний пласт, від якого беруть витоки педагогічні вчення і роздуми більш пізніх мислителів.

Педагогічні погляди й ідеї М.П.Драгоманова тісно пов'язані з його ідеологічними, науковими поглядами та громадською діяльністю. Значну увагу вчений і педагог приділяв проблемам виховання підростаючого покоління. Він опублікував значну кількість статей з питань організації шкільної освіти (“Земство і місцевий елемент в народній освіті”, “Про педагогічне значення малоросійської мови”, “Народні школи”), в яких висвітлював питання про роль і значення української мови, культури та навчальної книги для становлення й розвитку національної школи. Перу М.П.Драгоманова належить документально-публіцистична праця “Про школи на Україні” (1878), де на фактологічному матеріалі (звіти, анкети, опитування тощо) автор показує причини відсутності національної школи в Україні, обґрунтовує шляхи національного українського

відродження, показує роль і значення в цьому просвітництва та виховання дітей і молоді. Мислитель зробив вагомий внесок в україністику, народознавчі студії. Він збагатив фольклористично-етнографічну скарбницю української культури, описав механізми її впровадження в систему освіти.

У чому ж оригінальність, “епохальність”, а отже й значимість педагогічного вчення мислителя? Насамперед в обґрунтуванні української національної ідеї як ідеологічного, духовного всієї просвітницької політики і практики України.

Як відомо, система освіти цього періоду базувалась на “Попередніх правилах народного просвітництва” (1803 р.) та “Статуті навчальних закладів, підзвітних університетам” (1804 р.), Пізніше – на реакційному “Статуті гімназії та училищ...” (1828 р.), ініційованому Миколою І. Згідно з їх настановами, “все шкідливе для держави”, що увійшло в навчальні предмети, підлягало викоріненню; навчання підпорядковувалось “істинним началам” – основам християнства, відданості государю і вітчизні. Після революційних подій у Європі, польського повстання 1830-1831 р. та європейської революції 1848 р. найбільш реакційним у справі просвітництва вважалось “вільнодумство”, народність, національно спрямоване навчання та виховання молоді.

Незважаючи на суворі застереження уряду, саме на цих засадах і спробував розбудувати українську народну школу М.П.Драгоманов. Блискуче знання грецької та римської історії і літератури, вивченням яких він захоплювався ще з гімназії, підштовхувало

молодого вченого і педагога до “республіканського стилю мислення”; заглиблення ж в історію власного народу, який поступово усвідомлював себе як націю, збуджувало народницькі настрої, українство як ідеологію навчання і виховання.

Фундаментальна думка мислителя розгорталась у царині утвердження народної педагогіки – українського фольклору, звичаїв, обрядів, релігійних вірувань, символів народного мистецтва, ігор тощо. М.П.Драгоманов намагався утвердити її на противагу русифікаторській політиці, що силоміць впроваджувалась.

Другою змістовною лінією, яка виводить мислителя на гребінь педагогічних роздумів епохи й утверджує його в ролі своєрідного “містка у майбутнє”, є ідея родинного виховання особистості як однієї з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків та інших родичів з повсякденним впливом сімейного побуту і школи, соціального та природного оточення. Узагальнюючи і впроваджуючи українську культурно-історичну традицію, М.П.Драгоманов розглядав родинне виховання як першу природну і постійно діючу ланку національного виховання дітей засобами народної педагогіки у колі найближчих по крові і духу людей. Вчений вбачав у ньому не лише засіб становлення особистості, але й джерело зміцнення єдності поколінь, що створюють народ і націю, об’єднуються в державу. Він підкреслював, що піклування про розвиток і виховання дитини дає батькам відчуття повноти життя, особистого щастя і власної значущості, піднімає їх над

повсякденністю й наближає до ідеалу. Основними засобами родинного виховання є: любов до дитини; трудовий характер життєдіяльності; слово (роз'яснення, бесіда, розповідь, навіювання, настанови, прохання, розмова тощо); усна народна творчість (казки, билини, загадки, приказки, прислів'я та ін.); приклад старших; праця і творчість; ігри; сімейні, народні та національні традиції; народні та релігійні обряди і ритуали, свята; заохочення та покарання тощо.

Царизм вбачав у цих роздумах “вільнодумство” й загрозу цілісності держави, царю і вітчизні. “Радянська педагогіка” подібну форму виховання прямолінійно не відвертала, але й не заохочувала. Вважалось, що вона “виховує людину-індивідуаліста і націоналіста”, тоді як, за настановами комуністичних ідеологів, майбутня людина має бути колективістом та інтернаціоналістом. Сучасна українська педагогіка, навпаки, повертається до джерел народної мудрості, родинне (і національне) виховання в якій становлять головний стрижень підготовки дитини до життя. Саме тому вона просто зобов'язана повернутись до М.П.Драгоманова і всіх тих, хто обстоював родинне виховання, намагався утвердити його на практиці. Знайомство з настановами родинного виховання педагогічної спадщини М.П.Драгоманова дає підстави зробити висновок про те, що нинішня педагогічна теорія і практика можуть користуватись цими настановами беззастережно.

Третя ідея М.П.Драгоманова полягала в навчанні і вихованні поколінь на матеріалі української культури

як окремого, а головне – унікального і неповторного утворення, що займає належне місце у скарбниці світової культури. Українська культура, писав учений, є своєрідною матрицею освіти і виховання, невичерпним джерелом зразків і типів поведінки, патріотизму і моральної снаги особистості. У цьому ж контексті простежується й обґрунтування М.П.Драгомановим української мови як невичерпного джерела педагогічної культури, знаряддя патріотичного виховання молоді. Вчений утверджував ідеї навчання і виховання молоді на спадщині “старовини”, в основному козацької доби, звідки черпались виховні ідеали. Саме з “подачі” М.П.Драгоманова і “Громадівців” пріоритетними цінностями в українській педагогіці й теорії виховання стали українська (рідна) мова, патріотизм, історизм, народність, релігійні морально-етичні постулати (духовність).

Означені цінності поділяли, розвивали й утверджували такі відомі і визначні мислителі й педагоги, як П.Житецький, Ол.Кониський, В.Науменко, О.Русов, Б.Грінченко, В.Антонович, а пізніше – І.Франко, Смаль-Стоцький, А.Волошин. Як зазначає О.Сухомлинська, “цей період становлення і розвитку української педагогічної думки можна розглядати переважно як національний історико-етнологічний”. Віддаючи належне кожному, ім’я М.П.Драгоманова в когорті означених педагогів О.Сухомлинська називає першим (4). І це справедливо. Слід лише додати, що М.П.Драгоманов не тільки був першим за часом, але й найбільш фундаментальним за змістом ідей, силою обґрунтувань, ґрунтовністю

аргументації історичним, етнографічним, філософським матеріалом, яким володів енциклопедично. Очевидно, саме тому йому “найбільш дісталось” від царської, а згодом – більшовицької і радянської реакції. Повертаючись “реабілітованим”, у царині сучасної соціокультурної і педагогічної думки він постає мислителем “суперечливим і непослідовним”. Чому? Серед багатьох причин, які дають відповідь на це запитання, має право на існування й думка про те, що свого часу, втікаючи від реакції, вчений намагався висловлюватися “в межах допустимого”, сприйнятливою для оприлюднення. Саме тому його треба читати “між рядками”, осмислювати через епістолярну спадщину сучасників й не поспішати з оцінкою, яка може бути невірною.

Як відомо, оцінка ідейної спадщини того чи іншого мислителя з позицій сьогодення, ще більше – з позицій її продовження у майбутнє – безпощадна. Вона не рахується з умовами, наявним матеріалом, обставинами, соціокультурними реаліями часу, в якому жив і творив учений. “Так” або “ні” – ця методологія підносила на гребінь “незаперечного визнання” або викреслювала з історії розвитку культури.

М.П.Драгоманов виявився офіційно “викресленим”. Неофіційно ж він завжди був присутній у соціокультурному, в тому числі й педагогічному просторі епохи. Є всі підстави для висновку про те, що його духовно-педагогічна спадщина (разом зі спадщиною всіх педагогів-україністів – вигнаних, розтоптаних і спалюваних)

стала саме тим основним духовним підґрунтям, на якому зростало концептуальне бачення Національної системи освіти і виховання в незалежній Україні.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України, затвердженою Указом Президента України як стратегія її розвитку у XXI столітті, система освіти "... має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності. Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти... Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури..."

Чи "обігнав" свою епоху М.П.Драгоманов у царині педагогіки та національного виховання особистості? Чи стала його педагогіка "епохальною"? Питання мають риторичний характер. Мислитель спрогнозував її розвиток, вийшовши за межі наявної системи освіти, її духовного контексту і спрямованості. Він висловив сутність потреби через освіту і виховання забезпечення життєстійкості нації, яка стверджувалась в умовах бездержавності і жорсткого тиску з боку царської реакції.

Звичайно, сьогодні можна і потрібно говорити про непослідовність “національно-ідейної педагогіки” М.П.Драгоманова, “хибність його виховних настанов”, обумовлених баченням перспектив розвитку української державності не більш, як федеративної в структурі Російської імперії тощо. Слід говорити також і про те, що вчений не створив і не мав на меті створення “педагогічної теорії” як системи. Однак те, що він залишив нащадкам, підносить його як величного Пророка власного народу, як мислителя, який “перекинув місток” через епоху, виховав наступне покоління просвітників, знаковими постатями серед яких стали такі видатні діячі освіти і культури, збуджувачі українського народного духу, як Іван Франко і Леся Українка.

Література:

1. Іван Лисяк-Рудницький. Історичне есе. – Т.1. – С.349.
2. Ленін В. Твори. – Т.20. – С.28.
3. Михайло Грушевський. Місія Драгоманова // “Україна”. – 1926. – Ч.2-3. – С.3.
4. О.Сухомлинська. Періодизація педагогічної думки в Україні.; кроки до нового виміру // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002. Частина I. – К., 2002. – С.47.

В.П.АНДРУЩЕНКО,
ректор НПУ імені М.П.Драгоманова,
доктор філософських наук, професор,
академік АПН України

ДРАГОМАНОВ МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ (1841-1895)

Народився Михайло Петрович Драгоманов 18 вересня 1841 року в Гадячі на Полтавщині. Батьки, дрібнопомісні дворяни, нащадки козацької старшини, були освіченими людьми, поділяли ліберальні для свого часу погляди. *“Я надто зобов’язаний своєму батьку, який розвив у мені інтелектуальні інтереси, з яким у мене не було морального розладу і боротьби...”* – згадував пізніше Михайло Петрович.

З 1849 по 1853 рік юнак навчався в Гадяцькому повітовому училищі, де, з-поміж інших дисциплін, виділяв історію, географію, мови, захоплювався античним світом. Продовжував своє навчання допитливий хлопець у Полтавській гімназії. Це були часи накопичення знань, розширення поля інтересів, захоплення новітніми політичними течіями. М.Драгоманов вражав викладачів своєю надзвичайною цілеспрямованістю, працьовитістю, освіченістю. Його сестра Ольга (майбутня письменниця Олена Пчілка, мати Лесі Українки) згадувала, що *“книжок... Михайло перечитав ще в гімназії таку силу і таких авторів, що багато учнів середніх шкіл пізніших часів ... здивувались би, почувши, що між тими авторами були й такі ... як Шлосер, Маколей, Прескот, Гізо”*.

Восени 1859 року М.Драгоманов вступає на історико-філософський факультет Київського університету. Тут у нього з’являються значно ширші і більші можливості вдосконалювати свою загальну освіту, повніше і живіше знайомитися з тими суспільними і політичними процесами, що постійно зароджувалися у неспокійному студентському середовищі. Університет тих часів являв собою один із найважливіших осередків наукового,

культурного і громадського життя. Значною мірою це була заслуга попечителя цього закладу славетного хірурга М.Пирогова, який “допустив у Києві *de facto* академічну свободу, схожу на європейську”.

М.Драгоманов намагався встигати й органічно поєднувати процес навчання з практичною громадською роботою, на яку підштовхували розбуджені загальною ситуацією політичні настрої. Етапним у справі становлення М.Драгоманова як політичного і громадського діяча став його виступ над труною Шевченка у Києві, коли прах великого Кобзаря перевозили до Чернечої гори. Слова, сказані тоді ще юним промовцем: “Кожний, хто йде служити народу, тим самим надіває на себе терновий вінець”, – виявилися пророчими.

У 1863 році М.Драгоманов стає членом Громади. Ці об’єднання виникали як форма пробудження свідомості національної інтелігенції до пізнання української літератури, історії, культури, народного побуту, права. Пізніше у 70-х рр. з’явилися нові, молоді Громади, в статутах яких уже стояло питання про “самостійне політичне існування” України з “виборним народним правлінням”.

З середини 60-х років становлення М.Драгоманова як ученого відбувається у тісному взаємозв’язку з його публіцистичною діяльністю. По суті, в цих роботах М.Драгоманова – історичних, етнографічних, філологічних, соціологічних – мимоволі відбувається зміщення акцентування на політичне підґрунтя означуваного питання.

У 1871 році Київський університет відряджає М.Драгоманова за кордон. Замість запланованих двох років молодий учений пробув там майже три, відвідавши за цей час Берлін, Прагу, Відень, Флоренцію, Гейдельберг, Львів.

Особливе місце в політично-публіцистичній діяльності М.Драгоманова посідає Галичина. Він був одним з перших, хто намагався розбудити галицьке громадське життя, піднести рівень суспільної свідомості.

Трирічне закордонне турне М.Драгоманова було надзвичайно плідним для молодого вченого. Він тепер міг критично оглянути й оцінити свої переконання, зіставити їх з наочним західноєвропейським досвідом.

Наступ реакції, повторне запровадження утисків проти відроджуваних проявів української культури змусили М.Драгоманова виїхати за кордон і стати політичним емігрантом.

Восени 1875 року Михайло Петрович через Галичину та Угорщину вирушає до Відня з наміром створити там осередок національної політичної думки, започаткувати випуск української газети.

Прогресивний громадсько-політичний збірник “Громада” М.Драгоманов створив у Женеві восени 1876 р.

Було видано п'ять томів збірника. Головна тема “Громади” – дати якнайбільше матеріалів для вивчення України і її народу, його духовних починань і устремлінь до свободи і рівності серед світової спільноти.

З другої половини 80-х рр. М.Драгоманова запрошують до співпраці ряд провідних видань Галичини. Становлення і розвиток радикальних рухів у Західній Україні, за свідченням І.Франка, стало останньою, мабуть, найбільшою радістю в житті Драгоманова.

У 1889 році Михайла Петровича запрошують на кафедру загальної історії історико-філологічного факультету Софійського університету Болгарії. Ім'я М.Драгоманова асоціювалося в свідомості прогресивної громадськості з боротьбою слов'янських народів за свободу, автономію, братерство.

Виважений і проникливий політик, М.Драгоманов мучився тією задушливою загальною атмосферою, що склалася на теренах Російської імперії у ставленні до національних меншин. Це був період перед черговим тотальним наступом на вільнолюбний настрій народу. “Пригнічений стан духу значною мірою збільшується від усвідомлення печального стану справ в Україні”, – так свідчила Леся Українка про останні дні життя М.Драгоманова.

Тимчасове поліпшення загального стану сприяли сплескам творчого піднесення, але несподівана смерть від розриву аорти 20 червня 1895 року обірвала життя великого вченого і громадського діяча. Похований М.Драгоманов у Софії.

В 1993 р. Київському педагогічному інституту ім. О.М.Горького було надано статус університету та присвоєно нову назву Український державний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, а з 1997 р. присвоєно статус Національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

**Андрусишин Б.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

ВІХИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Творчість видатного українського мислителя і громадсько-політичного діяча Михайла Петровича Драгоманова (1841–1895) припадає на другу половину ХІХ століття. Пошуки вирішення «українського» і «слов'янського» питань привели вченого до думки про необхідність глибокого вивчення західноєвропейської історичної і політичної науки та соціально-політичного становища слов'ян, які не мали своєї державності. Він захоплюється популярними на той час серед інтелігенції соціалістичними ідеями, але разом з тим переконується в «необхідності широкої постановки федерально-демократичного питання по всій Східній Європі», що, власне, і стає основою його політичних поглядів.

1871 р. університет надає М.Драгоманову відрядження за кордон, де він прожив три роки. Побувавши в Берліні, Празі, Відні, Гейдельберзі, Флоренції, Львові, попрацювавши в архівах багатьох європейських міст та прослухавши курси лекцій провідних європейських учених, він з головою заглибився як вчений і публіцист у бурхливе море тогочасних політичних перипетій. У статтях «Восточная политика Германии и обрусение» та «Евреи и поляки в Юго-Западном крае» він проводить ідею емансипації слов'ян шляхом об'єднання Германії, ліквідації панування Туреччини і абсолютизму в Росії. Водночас він першим розпочав процес пробудження суспільно-політичного життя в Галичині, а також встановлення інтелектуальних зв'язків між прогресивними діячами розрізнених земель України.

М.Драгоманов звертав увагу на значну ідейно-політичну відсталість галичан від Європи. Своїми статтями у львівських газетах і журналах, листуванням із видатними представниками галицької суспільно-політичної думки М.Павликом, І.Франком, О.Терлецьким та іншими він сприяв формуванню революційно-демократичної течії в суспільно-політичному русі Галичини.

Після трирічного перебування за кордоном М.Драгоманов особливо гостро помічав відсталість українофілів від європейських наукових і політичних ідей, відсутність знання іноземних мов та праць провідних західних вчених і водночас – рідкісна національна амбітність. Розходження в поглядах з

колишніми однодумцями і логіка політичних подій привели його в табір народників, з якими Драгоманова єднало переконання в необхідності знищення абсолютистсько-монархічного ладу в Росії. Однак поряд з об'єднавчими чинниками були й ті, що роз'єднували Драгоманова з народниками. Перш за все – принципи європейського конституціоналізму, які сповідував учений і котрі для народників були лайливими словами, оскільки не вписувались у «особливий, російський общинно-соціалістичний шлях розвитку».

Розквіт народництва став водночас і причиною натиску реакції, кампанії імперських властей проти українського відродження. До дна випивши гірку чашу доносів, переслідувань, цілеспрямованих перекручень своїх ідей, М.Драгоманов, зрештою, вимушений був виїхати за кордон, стати політичним емігрантом. Оселившись в Женеві, він одразу ж бере участь у створенні громадсько-політичного збірника «Громада», головну мету якого вчений визначив як перенесення європейського політичного досвіду в Україну. Наприкінці 70-х років, які стали часом найвищого злету М.Драгоманова як політичного мислителя, він створює цілу серію блискучих статей: «Шевченко, українофіли й соціалізм», «Чиста мета потребує чистих засобів», «Турки внутрішні і турки зовнішні», «Внутрішнє рабство і війна за звільнення» та ін.

У 80-і роки Драгоманов стає співробітником і редактором газети «Вольное слово», покладає надії на легальний земський рух, на пошуки можливих варіантів реформаторських, а не революційно-терористичних, шляхів суспільно-політичного розвитку Російської імперії. У 1882—1883 рр. він публікує у «Вольному слові» серію статей, назви яких промовляють самі за себе: «Об иллюзиях конспираторов и революционеров», «Нечто о чистоте средств», «Динамитно-анархическая эпидемия и самоуправление», «Мирный и умеренный элемент в русском социально-революционном движении» та інші, в яких він відстоює моральні принципи політичної боротьби, різко засуджує терористично-революційний народницький шлях реорганізації суспільства. В ці роки політична думка Драгоманова знаходить концентрований вираз у конституційному проекті «Вольный Союз – Вільна Спілка».

Під впливом європейського лібералізму М.Драгоманов створив у вищеназваному проекті концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Досягнення цього ідеалу бачилося Драгоманову на шляхах утвердження федералізму з максимальною децентралізацією та самоврядуванням громад і областей. Першим серед мислителів тодішньої Російської імперії Драгоманов звертає увагу на

необхідність поєднання функцій адміністрації з діяльністю виборних органів самоврядування, розглядаючи це як одну з найефективніших форм державного управління. Через таке поєднання, на його думку, можна було створити передумови для політичного, економічного, культурного розвитку та звільнення українського народу.

Останні роки, з 1889 по 1895 р., М. Драгоманов прожив у Софії, куди його було запрошено на посаду професора загальної історії історико-філологічного факультету щойно створеної Вищої школи, яка пізніше трансформувалась у нинішній Софійський університет. Тут, у Софії, народжується одна з найкращих праць ученого «Чудацькі думки про українську національну справу». У ній він гостро критикує політичну нетерпимість українських націонал-демократів і висуває ідею спільної боротьби українців і росіян проти політико-адміністративної системи, за свободу і децентралізацію.

Першою відзнакою і водночас підсумком 30-річної громадсько-політичної і літературно-наукової діяльності вченого стало святкування його ювілею, організоване учнями і друзями Драгоманова наприкінці 1894 р. у Львові. Виступаючи на цьому святі, що зібрало понад 600 делегатів з різних країн, М. Драгоманов образно порівнює своє життя останніх років із вибухом світла в лампаді перед тим, як їй згаснути. Ці слова, на превеликий жаль, виявились пророчими. 20 червня 1895 р. Михайло Петрович Драгоманов пішов із життя, навіки обезсмертивши своє ім'я глибокими політичними ідеями й передбаченнями, бажанням вивести український народ на широку дорогу європейської цивілізації. Характерно, що вже тоді, на тому передсмертному ювілеї, його заслужено назвали «одним з найвизначніших мислителів нашого часу».

Бех В.П.
НПУ імені М.П. Драгоманова

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У ДЗЕРКАЛІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Розбудова України як незалежної, соціальної та правової держави, яка має за намір стати спочатку асоційованим, а надалі повноправним членом Ради Європи, можлива за двох умов. По-перше, для цього Україна як самостійний

соціальний організм повинна мати та активізувати внутрішні сили, що мають матеріалізувати інтелектуальний потенціал українського народу. Іншим важливим чинником мають стати зовнішні умови, що сприятимуть курсу України до Об'єднаної Європи. За таким алгоритмом саморозгортаються усі без винятку процеси в природі, і соціальні системи у тому числі. Саме на ці два джерела розвитку в свій час звернув увагу великий німецький філософ Г.Гегель.

Основою для розвитку молодого української державності є накопичений за попередні століття інтелектуальний потенціал українського народу, що сьогодні закономірно аналізується теоретичною думкою з точки зору його змісту та сили впливу на її майбуття в інформаційній фазі функціонування та розвитку світової спільноти. Тому закономірно, що вітчизняна філософська та наукова думка у пошуках джерел забезпечення духовного зростання звертається до скарбниці ідей та наукових праць таких добре відомих синів українського народу, як Т.Шевченко, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський, В.Вернадський та інших.

У цьому ракурсі Михайло Драгоманов є однією з найвизначніших постатей в українській суспільній думці XIX століття, людиною різнобічних наукових зацікавлень і спрямувань, широкого діапазону практичної дії. Студент-викладач недільної школи, доцент університету св. Володимира у Києві, видавець безцензурних українських видань у Женеві, професор Вищої школи у Софії (між цими офіційними віхами біографії вченого) – місяці й роки напруженої праці над собою, заглиблення в історію власного народу і народів Європи, прагнення осмислити шляхи людської цивілізації та на підставі цього окреслити ясну перспективу творчого саморозвитку України.

Оскільки будь-який мислитель є учасником життя народу на конкретному відрізку історичного часу, а дослідниками виступають історики, і М.Драгоманов тут не виняток, отже, аналіз теоретичної спадщини вченого відбувається через призму його ставлення до тих течій та політичних партій, що вже функціонували або активно пробивались на політичну арену.

Тому не випадково, що у сучасній науковій літературі превалюють дослідження, що висвітлюють ставлення М.Драгоманова до марксизму, лібералізму, соціал-демократизму у різних його варіаціях. Оскільки власне дослідники тяжіють до того чи іншого політичного табору, то вони роблять спробу довести, що такий інтелектуал, як М.Драгоманов, є прихильником саме їхньої ідеології і протиставляють його іншим ідеологічним таборам. І це цілком

закономірно. Вітчизняна теоретична думка інвентаризує ідеї мислителя та робить спробу ідентифікувати їх зі сталими зразками політичної поведінки.

Так, наприклад, М.Драгоманов віддавав належне творчості К.Маркса, меншою мірою Ф.Енгельса, їх внескові у розробку питань теорії соціалізму, ставлячи цих піонерів нової на той час доктрини у перший ряд ідеологів соціалізму. Проте згодом з меншою повагою він висловлювався про саму цю доктрину і про її прихильників в Україні та Росії. „Особливо критичні висловлювання зустрічаємо, – пише А.Круглашов у роботі „Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова”, – у драгомановських працях наприкінці 80-х – у першій половині 90-х рр. Передусім, усе менше довіри він висловлював щодо можливості втілення саме комуністичного ідеалу (а не соціалістичного). По-друге, вважаючи марксизм історичним продуктом розвитку європейської цивілізації, в останні роки свого життя він розглядав провідні положення марксизму як такі, що не відповідають новим реаліям і тенденціям розвитку політичного життя Європи. Зокрема, не враховують належним чином національних, соціальних та ідейних факторів нової стадії розвитку європейських народів, стають перешкодою на шляху їх наукового осмислення, а також політичної діяльності прогресивних сил, у тому числі в Україні”.

На підтвердження цього висновку А.Круглашов наводить оцінку М.Драгоманова щодо одного з найпопулярніших й багаторазово перекладених мовами народів Східної Європи твору класиків марксизму „Маніфест Комуністичної партії”: „Маніфест комуністичної партії,- зазначав М.Драгоманов, – подібно свому оригіналу – брошурі абб[ата] Сея про Третій Стан: в практиці самі німецькі і французькі комуністи ідуть проти неї. Мені просто здається, що слов'янські соціалісти носять стару моду лишень тому, що вона коштує всього 50 сант[имів] і увільняє їх від праці – **думати своєю головою** (виділено нами – В.Б.)”.

Про те, що Михайло Драгоманов був особистістю, яка „думала своєю головою”, свідчить безліч фактів, що безпосередньо впливають з його наукових та публіцистичних праць. М.Драгоманов був таким мислителем, який не піддавався тимчасовим обставинам, навіть класовому протистоянню, а мислив значно глибше і тому йому можна довіряти.

Вивчення спадщини М.Драгоманова через цей семантичний фільтр, тобто інноваційність мислення її автора, ще чекає своїх дослідників. Ми ж тільки наведемо деякі аргументи на користь плідності цієї робочої гіпотези та

висвітливо питання її актуальності для сучасного етапу розвитку України на шляху до Об'єднаної Європи.

По-перше, аналізуючи «свою» добу, М. Драгоманов, як особистість свідома, ідеологічно незалежна та політично не заангажована, оцінював розвиток суспільства через призму загальноцивілізаційного сприйняття дійсності. Він підкреслював особливе значення таких духовних явищ, як „дух народу”, „світогляд”, „ідеал” та ін. для розбудови суспільного життя. „Наука ще не вміє показати, – писав М. Драгоманов, – що таке справді дух якої-небудь породи людської, і поки що ознакою породи служать більше зверхні оцінки її, наприклад, мова, ніж внутрішні, так названий „світогляд”. Цей „світогляд” складається з різних речей, між іншим, із віри й науки, які все переходять од породи до породи. Окрім того, цей „світогляд” міняється в міру того, як яка порода переходить із одного історичного ступеня на другий”.

По-друге, М. Драгоманова принципово не можна однозначно і безапеляційно відносити до ліберального, демократичного, соціалістичного табору, ще й тому, що він піднявся над політичною практикою й мислив значно ширше. Більше того, він пояснював генезис існуючих на той час політичних ідеалів, ідеологій, течій. Не заглиблюючись у оцінку М. Драгомановим релігійного світогляду та ідеалів, вкажемо на його слова про те, що люди „зневірилися у святості однієї якої-небудь церкви й стали говорити про віру природну, яка росте з ростом громадських порядків і розуму людського.

Потроху передові люди склали думку й про волю кожного вірити так, як він думає, й про зріст цієї волі в історії всього світу. Як тільки ця думка запанувала в передових людей у громадах Західної Європи, так за нею пішли й інші: про волю й рівність кожної людини в державі, в громаді, далі про те, як забезпечити впорядкування громадського господарства, щоб та воля стала дійсною, пішов *лібералізм, демократизм, соціалізм* (виділено – М. Драгомановим).

Усі старі почування, як, напр., бажання невіддільності під чужу породу, всі недобитки старих вільних звичаїв і привілеїв, спомини старих бунтів і та ін. – все те тепер або прилагоджувалось до цих нових думок, коли хоч у чому-небудь згоджувалось із ними, або засихало, коли було їм противне. Думка про поступ в історії стала підпирати всі змагання до зміни в громадських порядках по тих нових думках, зміни то миром, то повстанням. Думки про поступ *позаду* нас підпирала передові гурти й тоді, коли вони були ще малими, даючи їм певну надію, що подібно ж буде поступ і *од нас, і після нас*”.

По-третє, про творчий характер мислення М. Драгоманова свідчить активне вживання у його науковому апараті філософських категорій „цивілізація”, „культура”, „еволюція”, „рух”, „прогрес”, „старе”, „нове” та ін.. Так, наприклад, у роботі „Шевченко, українофіли й соціалізм”, оцінюючи зміни у ході історичного процесу, він пише про те, що „Іще голландська й швейцарська революції XVI ст. були такими старими повстаннями; такою на більшу частину була й шотландсько-англійська революція в половині XVII ст. (яка, між іншим, одним боком боронила волю в себе й заводила неволю в Ірландії) – і тільки французька революція кінця XVIII ст. явилась уже цілком новою революцією: із-за цілком нових думок громадських про рівне право кожної людини й право всякої громади наставити собі такі порядки, які вона схоче. Діло в тім, що між великим англійським бунтом (the greath rebellion) і великою французькою революцією (la grande revolution) у передових людей у Європи порвалася укінець віра християнська й виробилась думка про природний і безупинний поступ історії”.

Суспільно-політичний розвиток, досвід історії для М. Драгоманова були підтвердженням єдності, універсальної сутності природних і суспільних процесів. На його думку, вони підпорядковувались рушійним силам еволюційного розвитку, закономірностям прогресу. При цьому йому не було властиве „механічне” перенесення принципів природної еволюції на грант історії людства. Він критично ставився до спрощеного розуміння еволюції, заперечував бачення поступу як „лінійного”, односпрямованого процесу переходу до „кращого”, а тому пробував відшукати більш точне, конкретне і реалістичніше усвідомлення „ходи історії”, ніж це пропонувала позитивістська концепція суспільного розвитку. Його розуміння еволюції суспільства відзначалась такими особливостями, що деякі автори сьогодні оперують поняттям „драгомановська концепція” суспільної еволюції.

По-четверте, інноваційний тип мислення М. Драгоманова підтверджується тим, що він виділяв у світі дві головні рушійні сили: розвиток (еволюцію) і рух (динаміку). І коли йому закидають вузькість у погляді на національну українську справу, не розуміють його і не хочуть визнати моменту, найсильнішого у цього велетня духу, котрий конче сьогодні потрібний для народу з таким минулим, яке має за собою український народ. Нерозуміння цього призводило до погляду, що М. Драгоманов наче закликав миритися з даними обставинами. А тим часом від кожного слова М. Драгоманова віс активністю. „Покажуйте зуби кожному, хто на вас кинеється”. „Коли битись – то

не миритись”. “Покликуватись на права без праці – це смішна романтична річ. Треба „вийти з лояльності, щоби увійти в право”.

Але для входження у правову державу потреба серйозної праці на реальному ґрунті вимагає, на думку М. Драгоманова, здобуття перш за все політичної волі, яку він розуміє як територіальну та національну незалежність. І на цьому закінчується позитивізм М. Драгоманова, та виходить на перший план ідеалістичний напрям, який у злучі з першим робить М. Драгоманова найбільшим учителем українського народу. „Без *ідеалу* (виділено тут і далі – В.Б.), без *віри в будучність* ніяка праця неможлива”. „З песимізмом не можна жити діяльно”. І тільки при „систематичній праці, при *повній організації*, котра завше починається з малого і котрої зріст залежить від свідомості і енергії членів. Від переміни громадських думок залежить переміна в громадах і державах”.

По-п’яте, М. Драгоманов був мислителем, який добре розумів, що новаторська діяльність, що має синергетичне походження, повинна мати одночасно ще й організований та системний характер. „Інакше й не може бути з думками людини, у якої лягло в основу світогляду, що не признає на світі нічого постійного, стоячого (статичного), а бачить тільки переміну (еволюцію), рух (динаміку), яка взивала постійно „більше праці, більше думки, більше організації! Але й менше сектярства!”, яка своїм усестороннім умом уміла обійняти всі області національного життя”. „Я ніяких громадських інтересів, ні культурних, ні політичних, ні економічних не ставлю наперед, а всі нарівні – всі вкупі”.

Ці слова відверто переконують, що маємо справу з великим державно-творчим умом, котрий обіймає цілісність народного життя, закликає “всіх піти в його сліди”, а цим самим хоче в недержавній нації утвердити погляд. Що таке розуміння справи має вийти „од громади”, а не від якоїсь чужої сили, а „не од уряду”. Бо „в українській, як і в усякій справі, головне діло працювати самому, не покладаючись на чужу ласку,” – слушно коментував значення спадщини Михайла Драгоманова для розбудови незалежної України ще у 1921 році М. Галущинський.

По-шосте, у якості методологічного знаряддя аналізу історичного процесу у М. Драгоманова стало „працює” ідея поступу, яка спонукає його до постійного пошуку напрямів еволюції, характеристики її позитивних та негативних рис, критерію успішності. У літературі з цього приводу виділяється два види його інтелектуальної рефлексії. По-перше, це постійне доведення ним

теоретичної валідності ідеї поступу, принципової точності еволюційного погляду на суспільний розвиток людства. По-друге, у ході аналізу конкретних політичних процесів він використовував ідею поступу у якості методологічного аналізу минулого і сучасного та проектував, оцінюючи мовою сьогодення, перехід до майбутнього. За часи переваги ідеї статичності суспільного розвитку прихильність до ідеї поступу була великою інтелектуальною спокусою і свідчить про інноваційний характер мислення М. Драгоманова.

Тож, дійсно, як зазначив М. Галущинський, „Драгоманів належить до людей, на яких треба виждати цілі століття, а коли появляються, то стають для сучасних чимось в роді великого гурагану–бурі, котра навіщує дану місцевість. З одним тільки застереженням. Коли гураган–буря нищить, валить, руйнує усе без розбору, а потім немає чим поставити нової, свіжої будови назад, так гураган-людина, як Драгоманів, виконує свою роботу у повній свідомості, що на місце давнього стане нове, або кажучи його власними словами: „ми-б хотіли бачити чистою нашу рідну ниву, від усього того, що ми нашли мертве й гниле”.

У повній свідомості М. Драгоманов боровся „ з мертвечиною й гниллю, з повною свідомістю валив і руйнував тьму, й не диво, що сучасні Драгоманову люде бачили в праці його „саму негоцію й нічого більше”. З своїми змаганнями не крився ні перед ким й одверто поклав моттом над одною своєю розправою слова „Destruam et aedificabo”. – „Буду валити і буду будувати”, які змінив одначе в останній хвилині на слова „et aedifi – cabitis”– „а ви будете будувати”.

На жаль, за часи, коли Україна вже здобула незалежність і почала розбудовувати свою державність, державотворчі ідеї Михайла Драгоманова та його методологічні підходи до цієї важливої справи залишаються не сприйнятими. Це прямо визнав Президент України Л.Д.Кучма у своєму виступі ще на першій сесії четвертого скликання. „Запроваджена модель ринкової трансформації не мала, – зазначив він 18 червня 2002 року, – необхідної соціальної спрямованості. Формула „спочатку реформи, а потім реалізація завдань соціального розвитку”, визначена вже на початку перехідного періоду, виявилася не просто помилковою, а глибоко деструктивною. На практиці вона звелася до того, що реформи здійснювалися ціною соціальних утрат”. У багатьох випадках демонтовано навіть ті соціальні цінності, які свого часу були запозичені західними країнами та інтегровані в сучасні цивілізаційні процеси.

Відповідно економічні реформи не сприяли досягненню визначальної мети трансформаційного процесу – становленню середнього класу як

основного носія демократії, соціальної та політичної стабільності в суспільстві, економічного прогресу. Не було забезпечено становлення принципово нової, адаптованої до ринкової економіки соціальної інфраструктури. Реформи не сприяли подоланню бідності, глибокого матеріального розшарування населення, яке набагато перевищує відповідні показники розвинених країн і не сприяє утвердженню в суспільстві надійної соціальної та політичної стабільності”.

Для розбудови української державності, а ще більше, для формування громадянського суспільства дуже важливі саме духовні чинники, на які звертав увагу М. Драгоманов. Зрозуміло, що мова йде про світоглядні засади соціального життя спільноти, цінності орієнтації українського народу, моральність суспільства. “Уявлення часто думає, що держава тримається на силі, але насправді основою цього є тільки почуття необхідності порядку, яким володіють усі” – підтверджує думки М. Драгоманова інший геніальний мислитель минулої доби – Г. Гегель.

Якщо ж підвести підсумок з вищевикладеного, то слід визнати, що Михайло Драгоманов володів науковим світоглядом, який відповідав напрямку соціального розвитку країн європейського континенту. Тому сьогодні, перебуваючи у принципово іншому середовищі, потрібно використовувати силу його думок, адаптуючи їх до нових умов, – „суми історичних і культурних обставин” – оскільки європейський соціум є транзитним за своїм змістом і бездумно покладатись на нього не варто.

Нові умови розвитку незалежної України у XXI столітті та її спілкування з країнами – членами Ради Європи і світовою спільнотою у рамках ООН вимагають формування нової свідомості не тільки у еліти, але й у пересічного громадянина, оскільки процеси глобалізації втягують у суспільно творчу діяльність великі маси людей.

Тут своє слово має сказати вітчизняна суспільствознавча наука, яка має вивчити теоретичну спадщину М. Драгоманова, а національна система освіти має її обробити педагогічними засобами й органічно включити її у освітянський процес, а політики, відповідно, у державотворчі процеси.

Розмірковуючи над теоретичною спадщиною Михайла Драгоманова і визначаючи інноваційний характер його мислення, доходиш висновку про необхідність формування нової методологічної основи мислення, а відповідно й діяльності. І починати треба з формування якісно нової свідомості, що веде до ідеалів суспільного життя, адекватних вимогам XXI століття.

Тож, сучасна філософія змушена розробляти специфічну проектно-ціннісну свідомість (С.Кримський). Суть її полягає в розширенні сфер інженерно-конструкторської і комп'ютерно-програмної раціональності, які автоматично ведуть до універсалізації проектного підходу в засвоєнні соціальної реальності. Першими на цей шлях стали, як відомо, зарубіжні дослідники. Їм належать сценарії майбутнього. Найбільш відомі серед них: «практопія» (А.Тоффлера), «Міф машини» (Л.Мемфілда), «технологічна республіка» (Дж.Бурстіна), «комп'ютерна демократія» (Д.Мура), містичний сценарій «техната» (А.Маравалля), нарешті, універсальний проект єднання бога, універсуму і машини (Тейяра де Шардена). Вітчизняні дослідники тут явно відстали від зарубіжних колег.

У широкому розумінні проект висвітлює теоретичні горизонти функціонування самого «третього світу», тобто духовно-практичного середовища людини, яке містить в собі і техніку, і культуру, і об'єктивоване знання. Цей світ існував завжди, але сьогодні він набуває проектної форми буття, яке сконструювалося та претендує на особливе місце в людському мікрокосмі.

Вперше, як відомо, гносеологічний аналіз актів конструювання і теоретико-пізнавальних засобів, завдяки яким створюється феномен проекту, був зроблений ще у XVIII столітті І.Кантом. Він показав, що між емпіричною і теоретичною діяльністю виступає творча сила продуктивного подання, що опосередковує ці когнітивні сфери актами конструювання. Виходячи з цього, ним був зроблений висновок про евристичну роль структур, креслень, схем, що містять цінність інтуїтивних чинників трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки.

Вихід у XIX столітті на передній план матеріалістичної концепції поступального розвитку пізнавального процесу і зведення людської активності винятково до практики як вищого синтезу теоретичного і емпіричного, надовго залишив позаду ідеї І.Канта про якісно інший шлях осягнення істини. Це було цілком закономірно на етапі індустріальної фази розвитку людства.

Однак сьогодні, у зв'язку з настанням інформаційної фази, ми все гостріше відчуваємо вихід на передній план актів реалізації гіпотез, різного роду мислительних схем і теоретичних моделей, методологічного знання взагалі. У зв'язку з бурхливою комп'ютеризацією нашого повсякденного життя, пріоритетним є процес створення різного роду моделей соціальних об'єктів, що ніяк не зменшує роль теоретичного знання.

Суть такого зрушення, як вважає С.Кримський, полягає в тому, що об'єкти сучасної науки втратили натуральність твердих тіл макрооточення людини і виступають (за прикладом квантово-механічних об'єктів) як сузір'я певних можливостей. Як бачимо, об'єкти соціального світу є ідеальними зразками для наукового конструювання, проектування і прогнозування. Вивчення таких об'єктів якраз і є актуалізацією тих або інших ракурсів потенційного.

Таким чином, в ході дедуктивного способу засвоєння соціального світу інтеграція теоретичного знання і практичної дії досягається шляхом проміжної діяльності, яка вимагає спеціального соціотехнічного забезпечення. Вона прокладає собі дорогу через проектно-конструкторські розробки.

Структурно така діяльність складається з кількох елементів, а саме: комплексу вихідних умов її здійснення; концептуальної, тобто системної основи, що є її організаційним стрижнем; технології моделювання соціального об'єкту; варіативного поля можливих шляхів реалізації проекту; нарешті, критеріальної бази для оцінки якості трансформації теоретичного в практичне.

При цьому інформаційна фаза розвитку європейської та світової спільноти, що потужно часується з Майбутнього, спонукає не тільки вітчизняних науковців та педагогів адекватно реагувати на ідеї Михайла Драгоманова, але й потребує від вищих посадових осіб в Україні і від усього корпусу державних службовців, звернути увагу на його тезу про те, що й „політика мусить бути на добру долю педагогікою”.

Література:

1. Кругла шов А.М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – С.139.
2. Драгоманов М. – Бачинському Ю. 6/18.07.1894. // Бачинський Ю. Моя переписка з Михайлом Драгомановим. – Львів, 1990. – С. 13.
3. Драгоманов М.П. Вибране. Мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 355.
4. Драгоманов М.П. Вибране. Мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С.381-382.
5. Драгоманов М.П. Вибране. Мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 381.
6. Глушинський М. Михайло Драгоманів – ідеолог Нової України. – Львів: 1921. – С.4.

7. Європейський вибір: Виступ Президента України Л.Д.Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. Послання Президента України до Верховної Ради України. – 2002 рік. – К.: Преса України, 2002. – С. 32-33.

8. Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С. 293.

9. Див.: Драгоманов М. – Павлику М. 5/17.X. 1890 // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1890-1891). – Чернівці, 1910. – Т. VI. – С.80.

**Болгарський А.Г.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СВІТЛІ ІДЕЙ М.П.ДРАГОМАНОВА

Процеси демократизації в суспільстві вимагають подальшого удосконалення підготовки сучасних педагогічних кадрів, особливо в сфері культури. На думку багатьох учених, відродити країну економічно, політично й морально можливо лише з допомогою культури. Ми є свідками, коли замість культури все більше місця в соціумі заповнює псевдокультура, яка йде в розріз з духовно-моральними традиціями вітчизни. Сучасні технології сприяють глобалізації процесів культури, нівелюванню особливостей народної, класичної, масової форм мистецтва, призводять до розмивання жанрів. Пріоритетними стають синтетичні, технологічні види мистецтв – телебачення, сфера комп'ютерного культурного обміну, кінематограф, а також масові жанри культури, різновиди рок-стилів, аудіовізуальна культура.

І якщо ми дійсно стурбовані проблемою відродження національних культурних цінностей, то програма дій насамперед має бути спрямована на виконання соціального замовлення суспільства, а саме – на педагога національної школи, здатного здійснювати художньо-естетичне виховання підростаючого покоління. Підготовка вчителів музики, хореографії, художньої культури, образотворчого мистецтва, потребує особливої уваги, вирішення завдань, пов'язаних з подальшим удосконаленням змісту, форм і методів навчання.

Вивчення і узагальнення історичного досвіду, який акумулює безцінний внесок попередніх поколінь, особливо актуальний сьогодні, коли зруйновано стару, але не розбудовано нову систему освіти. Становлення музичної

культури, згідно історичного досвіду, відбувається у тісному взаємозв'язку з фольклорними, релігійно-духовними традиціями, ґрунтується на засадах народної педагогіки. Так, видатний громадський діяч, історик, письменник М.С.Грушевський в своїй праці “Ілюстрована історія України”, узагальнюючи великий фактичний матеріал про історію і культуру українського народу, зазначав, що іще у 60–70-х роках XIX ст. мала місце бурхлива активізація національної свідомості в суспільстві. Члени організації “Київська громада” створили обґрунтовані наукові дослідження минулого і сучасного життя українського народу. “В цьому напрямку – пише М.Грушевський – працювали такі визначні учені, як історик Антонович і Драгоманов, етнографи Чубинський і Рудченко, знавець українського права Кистяківський, язикознавці Житецький і Михальчук і ін. ... Поруч того оживає і українська література. ... виступають талановиті поети і письменники як Руданський, Нечуй-Левицький, Мирний, Кониський, Мих. Старицький, які кладуть підвалини соціального українського роману, розгортають широку панораму народного українського життя в нових, розкріпчених умовах – на місце старого кріпацького, змальованого Шевченком і Вовчком. М. Лисенко зачав класти підвалини української музиці своїми збірками пісень, композиціями і чудовими концертами”.

З числа поважних і славетних діячів української культури привертає увагу могутня постать М.П.Драгоманова – педагога, письменника, фольклориста, історика, філософа, якій вважав, що народна творчість – основа початкового навчання дитини.

Фольклор, на його думку, це мистецтво “пам'яті поколінь”, він допомагає дітям відчутти різні грані взаємозв'язку мистецтва і життя, впроваджувати різноманітні дидактичні ігри, розраховані на осмислення традицій народу, на розвиток творчих здібностей. Під час виконання стародавніх ігор та обрядів, спів органічно поєднується з відповідними рухами (танцем, хороводом, інсценізацією), що дає можливість відчутти інтонаційне, тембральне, ритмічне багатство рідної мови – на думку М.П.Драгоманова, природньої вихователки дитини. Мова, її символи, що закладені у фольклорі, виступають оберегом національного коду, пом'яті народу.

В своїх працях він закликав до всебічного виховання особистості на національно-культурних традиціях, стверджуючи, що “кожний, хто залишив Україну, кожна копійка, витрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не українською мовою – є витратами з мужицької української скарбниці, витрата, що за нинішніх умов не повернеться ні звідки”.

Саме в дослідженні української та слов'янської народної творчості М.П.Драгоманов проявив себе як видатний вчений. Його праці: епохальне видання “Історичні пісні малоруського народу” в 2-х томах у співавторстві з В.Антоновичем (1874-75), “Нові українські пісні про громадські справи (1881), “Політичні пісні українського народу ХУІІІ—ХІХ ст”. Цій темі присвячено також статті: “Політико-соціальні думки в нових піснях українського (малоруського) народу” (1880), “Малоросійські пісні про визволення селян” (1887), “Нові варіанти кобзарських співів” (1895) та ін. Фольклорні дослідження вченого давали йому матеріал не тільки для наукових висновків в цієї галузі: вони живили його суспільно-політичний настрій. Так, вивчення української народної творчості, особливо політичних пісень, дозволило М.П.Драгоманову зробити висновок: українці повинні зіграти важливе місце в широкій постановці федерально-демократичного питання у всій Східній Європі.

Таким чином, повернення до історичних джерел дає можливість запозичити все найбільш цінне для сучасної теорії та практики, відродити національні культурні цінності. Сьогодні уже на філософському рівні багатьма дослідниками усвідомлюється, що інтеграція народного мистецтва в життя сучасної людини – першочергове загальнокультурне завдання. Твори, народжені в стані високого натхнення, від усієї повноти серця несуть ознаки надбуття, піднесеності, одухотвореності. Саме знання цього багатства може допомогти учням зрозуміти не тільки світську культуру (яка відбиває людську душу, її внутрішній світ), а й зрозуміти невичерпні багатства першоджерел, з яких утворювалася і в найтрагічніших історичних випробуваннях зростала безцінна національна культура. Зберігаючи й примножуючи кращі традиції нашого минулого, ми зможемо вдосконалити систему музичної освіти, яка формує культуру особистості й перетворює духовну екологію суспільства.

Література:

1. М.Грушевський: Ілюстрована історія України. – К., 1917. – С. 511-512.
2. М.Могілевський: М.П.Драгоманов (Цит. за: Блокгауз–Ефрон “Новый Энциклопедический словарь”. – Т. ХІVІ – С. 739).

**Борисенко В.Й.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ЯК ІСТОРИК

Любов до України, до свого народу зародилась у Михайла Драгоманова ще з дитячих літ. Вона з'явилась, насамперед, під впливом розповідей батьків і близьких про своїх славних предків, які відзначались глибокою патріотичністю, демократизмом і самостійністю у мисленні та діях. Серед них був і вихідець з Греції, що брав активну участь у міжнародних зв'язках уряду Богдана Хмельницького з іноземними державами як перекладач. За сімейними переказами він і започаткував рід українських Драгоманів. Його представники займали помітне місце серед козацької старшини Гетьманщини, мали свої маєтки, а пізніше отримали дворянське звання. Батько Михайла Драгоманова був визнаним на Полтавщині захисником усіх скривджених у їх домаганнях через суди справедливості, а дядько Яким притягався до слідства у справі декабристів. Родинні риси характеру передались і молодому Михайлу Драгоманову.

Вже в Полтавській гімназії він продемонстрував власну гідність, яка виходила за усталені норми, і тільки заступництво попечителя Київського учбового округу М.Пирогова врятувало його від звільнення з навчального закладу. З гімназії Михайло Драгоманов виніс усвідомлену любов до історії, яку на професійному рівні прищепив йому викладач навчального закладу Олександр Стронін, один з засновників недільних шкіл у Полтаві, активний громадський діяч демократично-освітнього напрямку.

На історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира, який він закінчив у 1863 р., Михайло Драгоманов остаточно сформувався як професійний історик і громадський діяч. Його активна громадська позиція у подіях тогочасної дійсності стала кредом всього життя мислителя і громадського діяча. Однак, професійним заняттям Михайла Драгоманова стало викладання історії в Київському університеті в якості спочатку приват-доцента, а з 1870 р. – доцента цього вузу.

У стінах університету Михайло Драгоманов зацікавився історією античності, що не було випадковим явищем у його житті. Київ мав глибокі традиції у вивченні та популяризації античності, які сформувались у славнозвісній Києво-Могилянській академії XVII – XVIII ст. Під впливом київських вчених у XVIII – на початку XIX ст. існувала навіть "українська античність" в духовній

культури України, коли античні ідеї, образи, поведінка дійових осіб стали у ній невід'ємними і визначальними. До того ж, південна частина України входила в сферу безпосереднього впливу античного світу, що не могло не зацікавити молодого вченого. Крім того, відміна кріпацтва у 1861р., інші кардинальні зміни в суспільстві змушували думаючу інтелігенцію шукати відповіді на ці животрепетні питання на прикладі минулого.

Магістерська дисертація Михайла Драгоманова "Питання про історичне значення Римської імперії і К.К.Тацит" була надрукована в 1869 р. у дев'яти номерах "Университетских известий" і відзначалась одним з найгрунтовніших аналізів рубіжних моментів європейської цивілізації на ранніх етапах її розвитку. На відміну від своїх багатьох попередників, Михайло Драгоманов відійшов від суто схоластичного погляду на античність, без виходу на широкі узагальнення і теоретичні висновки. Вже на початку своєї магістерської праці він наголошує на тому, що історична наука не може не відображати боротьбу інтересів національних, релігійних та політичних. Вже в цьому вчений ілюструє свій комплексний підхід до вивчення проблеми, без якого не могло бути повноцінного її відображення. Одночасно Михайло Драгоманов наголошував на тому, що історичне пізнання завжди залежить від "філософії історії", яка, в свою чергу, залежить не тільки від самих ідеалів, але й від реальності їх реалізації на практиці.

Головний недолік праць античних авторів Михайло Драгоманов вбачав у некритичності їх методології, впевненості у залежності ходу історії від волі богів та долі. З такою ж критичністю ставився вчений і до переконань античних авторів у тому, що давні люди були щасливими, а нащадки поступово їх втрачали.

Михайло Драгоманов у своїх студіях наголошував на аналогіях історичних процесів у минулому і сучасному йому світі, вказуючи на їх відмінності лише у складності. "В історії народів новоєвропейських, – переконував історик, – дійсно, змішуються і струмисьця цивілізації древніх народів, що продовжується, і течія розвитку нових народів, які, вступивши у контакт з класичними народами та зайнявши їх місце, самі стояли на ступені розвитку гомерівських греків і римлян епохи царів і, природно, повинні були довше проходити ті ступені розвитку, які пройшли перед тим греки і римляни".

Значне місце у науковій та науково-популярній творчості Михайла Драгоманова належало історії України, причому в безпосередніх зв'язках з сусідніми державами. Саме через відносини з Польщею та Росією вчений

прагнув визначити місце України на європейському континенті, причини її тяжкого національного становища та можливі шляхи виходу з нього.

Цю проблему Михайло Драгоманов розглядав у ряді своїх праць і насамперед у ґрунтовній статті "Пропаший час. Українці під Московським царством (1654–1876)", написаній в еміграції наприкінці 70-х – на початку 80-х років. Тільки на початку ХХ ст. і в 1991 р. вона була надрукована окремою брошурою. Сам заголовок публікації свідчить про те, що Михайло Драгоманов розглядав перебування України у складі Російської імперії як "пропаший час", що не дав їй нічого позитивного в національному плані.

На початку своєї роботи автор наголошує на необхідності знати минувшину України, щоб не повторити помилки в новітній період її історії. Значну роль в історії України відводить Драгоманов козацтву з його функціями захисту Вітчизни від чужоземної агресії. Причому в розумінні історика козацтво відіграло відведену йому історією роль і мусило поступитись своїм особливим місцем у суспільстві іншим станам після об'єднання України з Росією. У цьому плані вчений критикував істориків, які доводили європеїзаторську роль Москви в історії України, зокрема, її царя Петра I. Відкидаючи подібні твердження, Михайло Драгоманов одночасно був далекий і від ідеалізації часів Гетьманщини, наголошував на тяжкому становищі "простого чоловіка", торгівлі Україною можновладцями заради власних інтересів. У критичному ставленні до політики українських гетьманів після Богдана Хмельницького він солідаризувався з словами Тараса Шевченка:

*Варшавське сміття ваші пани,
Ясновельможнії гетьмани,
Раби, підніжки, грязь Москви
Чого ж ви чванитеся, ви,
Сини сердешної Вкраїни?*

Відзначаючи закономірність історичної необхідності захисту козаками своєї Вітчизни від ворогів, їх боротьбу за широкі політичні, соціально-економічні та культурні права, Михайло Драгоманов задається питанням, яке життя настало в Україні після її об'єднання з Росією. У своєму аналізі причин занепаду України вчений спирається на досвід західноєвропейських країн, з їх передовим на той час суспільним ладом, кардинально відмінним від російського. "Не знайдеш тепер такого європейця, – наголошував Михайло Драгоманов, – котрий би не думав, що без волі народу, а при царській самоволі, не може добре жити ніяка земля, що народ не може правитись самими

чиновниками, котрий згори наставляє самовольний цар". Вже з цих слів ученого видно, що одну з причин занепаду України він покладає на відсталість державної системи царської Росії, яка, посуті, зруйнувала ті елементи народоправ'я, що існували в Україні за часів Богдана Хмельницького.

Наводячи окремі договірні статті 1654 р. між Україною та Росією, Михайло Драгоманов вказує на їх недосконалість. Вона виявлялась насамперед, на його думку, в тому, що ті забезпечували права тільки козаків, старшини, шляхти, духовенства, а селянина залишали "должность обыкную отдавать, как и прежде сего". Тобто, статті закріплювали соціальну нерівність між людьми, що стало основою її дальшого поглиблення. Недоліком цих статей вважав Михайло Драгоманов було і те, що вони стосувались не всіх українських етнічних земель, а тільки території по р. Случ, куди поширювалась влада козаків. Одну з головних причин поглиблення соціальної нерівності між українським населенням Михайло Драгоманов убачав у прагненні козацької старшини затвердити за собою у договорі України з Росією права на маєтності, луки, ліси, інші природні багатства. Тобто, з початку існування союзу двох держав створювались передумови для відродження тих порядків, які існували за Польщі і проти яких козаки повстали.

Михайло Драгоманов підкреслював і прогресивні елементи суспільного устрою України, зафіксовані у Березневих статтях 1654 р. Вони вбачались ним насамперед у забороні "стороннім людям" втручатись у внутрішні справи України, виборності органів управління, існуванні власної судової системи тощо. Відзначаючи недосконалість, вчений разом з тим наголошував на їх близькості до англійської Хартії про вольності 1215 р., з якої і почалось удосконалення державної системи Англії, що вивело її одну з найперевіших держав Європи. Березневі статті одночасно передбачали той шлях розвитку України, за яким йшли й новітні європейські держави, та кардинально відрізнялись від московських порядків.

Михайло Драгоманов наголошував, що ліквідація тих демократичних порядків, що існували в Україні перед її приєднанням до Росії, стала можливою тільки завдяки впливовості застарілих "порядків московського царства".

Підводячи підсумок свого аналізу проблеми, Михайло Драгоманов відзначав, що "за ті часи, як Україна пристала до Московського царства, з його самовольним царем, з кріпацтвом, жившого без науки, – то царська самоволя заїла вольності укрїнські".

Шляхи негативного впливу Московського царства на становище України Михайло Драгоманов доводив і в інших своїх працях, зокрема в одному з розділів монографії "Историческая Польша и великорусская демократия", якому пізніше була дана назва "Україна і Москва в історичних взаєминах". Окремим виданням вона вийшла у Львові в 1937 р.

Велика заслуга належить Михайлу Драгоманову в розробці історії Кирило-Мефодіївського товариства. Використавши всі доступні йому джерела, вчений першим поставив під сумнів міф про Кирило-Мефодіївське товариство і одночасно висловив щодо нього думки, які лягли в основу їх наступної наукової розробки.

Окремі питання в історії України Михайло Драгоманов розглянув також у ряді інших праць, зокрема, "Шевченко, українофіли і соціалізм" (1879), "Турки внутрішні й турки зовнішні" (1876), "Внутрішнє рабство й війна за визволення" (1878), "Про українських козаків, татар та турків" (1876), "Погляд на українську історію" (1895). Фактично, історичній та фольклористичній тематикам присвячені й видані ним разом з В. Антоновичем "Історичні пісні малоруського народу" (1874–1875), а також "Політичні пісні українського народу" (1883).

Творча спадщина великого мислителя справила значний вплив на українське суспільство другої половини ХІХ – початку ХХ ст. і заслуговує подальшого дослідження.

Література:

1. Драгоманов М. Вопрос об историческом значении Римской империи и К.К.Тацит // Университетские известия. – К., 1869. – № 2. – С. 33.
2. Там само. – С.35.
3. Там само. – С. 36-37.
4. Цит. за: Ставнюк В.В. Роль античних студій у формуванні поглядів М.Драгоманова // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 52.
5. Драгоманов М. Пропаший час. Українці під Московським царством (1654-1876). – К., 1991. – С. 26.
6. Там само. – С. 38.
7. Там само. – С. 44.
8. Дудченко Г.М. Кирило-Мефодіївське товариство в публіцистичній та науковій спадщині М.Драгоманова // УІЖ. – 2003. – № 3. – С. 88.

**Висоцький А.В.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

**ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СВІТОГЛЯДНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

В статтє рассматриваются взгляды М.Драгоманова на проблемы духовного развития украинского народа в контексте общечеловеческих ценностей, на роль интеллигенции в общественном прогрессе. Излагается концепция ученого и общественного деятеля на систему национального образования, на значение родного языка в морально-этическом и умственном становлении ученика.

Михайло Драгоманов належить до тих видатних діячів, яких український народ шанує за їхні погляди й дії, високий інтелект, поєднаний з чесністю та самовідданою мужністю. Відомий історик, фольклорист, етнограф, літературний критик і публіцист, він воістину був для України “апостолом правди і науки” [1, 151]. Його громадсько-політична і науково-просвітницька діяльність мала важливе значення в розвитку суспільно-політичної думки в другій половині ХІХ століття і є однією з яскравих сторінок історії та культури України, давши підґрунтя для розвитку національної самосвідомості українців, зміцнивши їхні позиції в прагненні до незалежності.

М.П.Драгоманов, як і його однодумці, прагнув зробити українську культуру справді демократичною, народною. Він вважав, що особа і загалом народ мають здатність до волевиявлення, до історичного вибору, який зумовлений не тільки обставинами, а й високою мірою гуманності, традиціями національного виховання, що передавалися з покоління в покоління. Підкреслюючи значення передових ідеалів для будь-якої діяльності людини, Михайло Драгоманов вважав, що “провідникам народу” не достатньо мати лише патріотичне почуття без всебічної освіченості і політичного такту. Тому й уся велетенська й подвижницька праця М.Драгоманова виховувала в українській інтелігенції, а відтак і в народі, культуру мислити і діяти, враховуючи інтереси особистості, незалежно від її соціального статусу, національності чи релігійної приналежності.

Михайло Драгоманов гаряче вболівав за стан освіти, піддавав гострій критиці систему освіти, запроваджену реакціонерами у 70-ті роки ХІХ століття, а також використання в Україні російських підручників для початкових шкіл

натомість українських. Ще в студентські роки М. Драгоманов брав активну участь в організації так званих недільних шкіл. Створювалися ці школи на громадські кошти і мали завдання давати трудящим початкову освіту рідною мовою. З його ім'ям пов'язане відкриття Подільської школи, а також іще двох шкіл – українофільської і слов'янофільської, які діяли в Києві. Робота у недільних школах давала змогу М. Драгоманову сприяти народній освіті та вивчати теорію народності в педагогіці, народну мову, словесність, історію. Хоч недільні школи мали лише культурно-просвітницький характер, духовенство й чиновники звинуватили М. Драгоманова та інших професорів – П. Павлова, М. Чубинського, М. Старицького – в тому, що вони негативно впливають на молодь.

М. Драгоманов вважав, що освіта повинна здійснюватися за допомогою народної словесності, яка яскраво і правдиво відображає історію народу, його життя і побут, духовні прагнення. Необхідно розвивати розум і почуття дитини саме рідною мовою. У статті “Чудацькі думки про українську національну справу” він наголошує на тому, що з усіх національних ознак мова має “найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий іде до людей освіта” [2, 362].

Михайло Драгоманов обстоював думку про те, що основою духовного розвитку людства має бути тільки національна культура, тому інтелігенція, зокрема українські письменники, котрі є провідниками культури, повинні обов'язково послуговуватися тією ж мовою, що й простий народ. Він зазначав: “Література мусить нести в маси народну просвіту якнайлегшим способом. Для того мова літературна мусить бути якнайближча до простонародної” [3, 366].

Михайло Петрович був переконаний в тому, що здобутками вселюдської науки повинні мати змогу скористатися всі люди однаково вільно. З цією метою необхідно розширювати можливості та науковий потенціал української мови як мови поліфункціональної, мови не тільки простонародної, а й мови науки. Навчання чужою мовою він вважав недоречним і навіть шкідливим, таким, що може завадити розвитку української нації.

Для М. Драгоманова є беззаперечним той факт, що українська мова не поступається жодній із слов'янських літературних мов ні в питаннях теорії, ні своїм багатством, витонченістю і гнучкістю форм. Як і видатний мовознавець О. Потебня, Михайло Драгоманов був переконаний у тому, що українська мова має потенційно закладені в ній засоби всебічного стилістичного і смислового розвитку, внаслідок чого вона має здатність стати на той рівень, який дозволить

їй забезпечувати всі суспільні потреби народу. Розвиток мови відбувається також під впливом суспільного прогресу. Розвиваючись, мова, на думку вченого, набуває все більше і більше можливостей для того, щоб задовольнити потреби освіти, культури, науки.

Однією з ознак нації, як відомо, є мова, яку Михайло Драгоманов вважав способом морального зв'язку між людьми, внаслідок чого вона є не лише засобом навчання, а також своєрідним матеріалом для розумового, морального та естетичного розвитку людини. Завдання педагога полягає в тому, щоб навчити дітей аналізувати життєві факти, осмислено читати і робити певні висновки, а для цього навчання важливо починати рідною мовою. Тому важливо, на думку М. Драгоманова, скористатися живою народною словесністю, елементарні наукові дані викладати якомога ближче до понять і мови учнів, щоб досягти повного розуміння, засвоєння і відчуття художніх образів та реалій дійсності. Розвиток учнів за допомогою мови у тому саме і полягає, як вважає вчений, що вони усвідомлюють близькість образів, яка виражається близькістю слів. Такого усвідомлення можна досягти лише в тому випадку, якщо воно відбувається на основі рідної мови.

М. П. Драгоманов дотримувався тієї точки зору, що естетичний розвиток учнів у школах України може бути успішним тільки завдяки читанню художньої літератури і фольклорних творів рідною мовою. Народна педагогіка, на думку вченого, повинна скористатися живою народною словесністю для роз'яснення моральних ідей. У статті “Земство и местный элемент в народном образовании” Михайло Драгоманов піддав гострій критиці “Книгу для чтения в школах Киевского учебного округа” князя Олександра Ширинського – Шахматова, який внаслідок того, що діяв Валуєвський циркуляр 1863 року, помістив у цю шкільну читанку матеріали російською мовою, російські пісні, оповідання. За словами М. Драгоманова, князь навіть не захотів, щоб у читанці була невелика стаття про Богдана Хмельницького російською мовою, проілюстрована цитатами з українських пісень про видатного гетьмана, через те, що там згадуються слова, які князь вважав давно забутими, наприклад: рада, козак, гетьман тощо.

Освіта рідною мовою є тією основою, яка дозволяє людині в майбутньому збагатити свої знання іншими мовами й іншими культурами, без чого нація не може вважатися розвиненою та освіченою. М. Драгоманов застерігає молодих людей, говорячи, що “вони не можуть уважати себе навіть

образованими, доки не вивчать, по крайній мірі, двох-трьох західноєвропейських мов, щоб хоч читати на них найважливіші речі” [4, 334].

Теорія національної освіти М.П.Драгоманова є яскравим відображенням особистості її автора, який відстоював право української мови на самостійний розвиток. Ідеї та погляди видатного просвітителя-гуманіста продовжують бути актуальними для сучасного покоління українців.

Література:

1. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1926. – Т. 2. – С. 151.
2. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 2. – С. 362.
3. Там само. – С. 366.
4. Там само. – С. 334.

Вовк Л.П.
НПУ імені М.П.Драгоманова

ПЕДАГОГІЧНІ І НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКІ ПРІОРИТЕТИ СПАДЩИНИ М.П.ДРАГОМАНОВА

В публикации раскрыты тенденции педагогических взглядов и педагогической деятельности М.П. Драгоманова в контексте становления общественно-педагогического сподвижничества, поиска эталона интеграции общенаучной и национальноориентированной образовательной идеи, определения приоритета в соотношении общечеловеческого и национального показателя формирования личности, опыта творения образовательных идеалов эпохи украинского и европейского образовательного поиска.

М.П.Драгоманов (1841-1895рр.) лишив помітний слід у чисельних напрямках українського життя (історик, публіцист, літературознавець, етнограф, фольклорист, економіст, філософ, педагог). Він був педагогом у найширшому розумінні – учитель і наставник науковців своєї і наступних епох, автор прогресивних поглядів на народну освіту, ініціатор, натхненник, організатор і активний діяч освіти дорослих, викладач гімназії і професор у вітчизняному та зарубіжному університетах: М.Драгоманов проголошував ідею про значимість особистості, про пріоритети знань у її формуванні. І.Франко вважав М.Драгоманова “правдивим учителем” майбутніх українознавців, який

виводив “... малоосвітніх, вирощених у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі якісні шляхи європейської цивілізації”.

Процес становлення і розвитку педагогічного світогляду М.П.Драгоманова співвідносився у часі із станом, коли найвидатніші діячі XIX ст. аналізували, оцінювали внесок в освіту, моральність народу, педагогічну думку попередніх генерацій – М.Смотрицького, Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, П. Гулака-Артемівського, усвідомлюючи себе їх спадкоємцями.

То була епоха засвоєння інтелігенцією і поширення у масах наукових знань, загального просвітництва, національної свідомості. Дослідники узагальнюють XIX – поч. XX ст. як процес українського національного, зокрема, і національно-освітнього відродження.

Постать М.Драгоманова виділялась у політичному і культурному полі діяльності визначних українців за масштабом внеску в розвиток гуманітарної, зокрема філософської і історичної та педагогічної думки, впровадження і поширення наукових і загальноосвітніх знань.

Вже будучи студентом університету М.Драгоманов працює в епіцентрі просвітницького руху 60-х років у Києві.

Він проводить безкоштовні заняття українською мовою у Тимчасовій педагогічній школі м. Києва. Бере участь у впорядкуванні посібників для вчителів-слухачів школи.

Педагогічний світогляд М.Драгоманова формувался під впливом діяльності викладачів Полтавської гімназії (зокрема, відомих талановитих педагогів і сподвижників народного просвітництва – О.І.Строніна і К.Й.Полевича), викладачів і професорів Київського університету, у процесі схвалення нововведень, запроваджених М.Пироговим у Київському учбовому окрузі та Київському університеті. Починаючи з 1859 р., з діяльності у недільній школі, М.Драгоманова хвилювала проблема змісту освіти, зокрема, поєднання загальнонаукового і національного показників, як стрижня знань. Студент М.Драгоманов був серед верств інтелігенції, визнаної найкращими учителями епохи, справжніми, кращими малоросами “... і за здібностями, і за моральністю”.

Студенти Київського університету вважали період 1858-1861 рр., коли освітою керував М.І.Пирогов – “весняною добою”, а самого попечителя навчального округу, вченого-філософа – всесвітньовизнаним вченим, “щирим педагогом”, який розбудив “сонне царство” державницької освіти, “привабив до своїх освітніх ідеалів молодь”. Діяльність М. Пирогова попечителем

Київського учбового округу сприяла розвитку народної освіти, університету і гімназій, навчанню дорослих. М.Драгоманов жалкував, що в суспільстві, задля якого працював М.Пирогов, “гуманність буває зайвою”.

На той же час в університеті започатковувались практичні заняття з гімназичних курсів, необхідні для майбутньої педагогічної діяльності. Досвід методів викладання професорів університету (С.Гогоцького, М.Бунге, В.Шульгіна та ін.) М.Драгоманов та інші студенти використовували в аудиторіях дорослих, гімназіях, педагогічній школі.

До далеко неповного переліку праць М.Драгоманова з проблем освіти можна зарахувати праці – “По вопросу о малорусской литературе”, “Чудацькі думки про українську національну справу”, “Два учителя”, “Турки внутренние и внешние”, “Про значення розвитку мови в духовному становленні нації”, “Малороссия в ее словестности”, “Земство и местный элемент в народном образовании”, “О системе народного образования в Юго-Западном крае”, “В справі реформи нашої правописі”, “Автобіографічна замітка”, “Австро-угорські спомини”, статті в “Киевском Телеграфе”, “Санкт-Петербургских ведомостях”, “Слов’янському альманасі” (1879р.), виступи в Парижі на Всесвітньому літературному конгресі, виступ з приводу прощання Київського учбового округу з Пироговим, студії, представлені на Міжнародному археологічному конгресі (Київ, 1874 р) та ін. Окремим свідченням глибини розуміння освітньої справи був підготовлений разом з П.Левицьким “Читальник для слухачів” (педагогічних курсів).

У 60-х рр. ХІХ ст. активну просвітницьку роботу серед населення проводили ініціативні об’єднання інтелігенції – громади. М.Драгоманов разом з В.Антоновичем, П.Житецьким, М.Потебнею та ін. були членами Київської громади. Етнографічна діяльність українських громад сприяла вивченню стану виховання, навчання українського народу, стану дитинства, національної культури, освіти всіх верств населення. Завдяки етнографічній діяльності М.Драгоманова, Г.Галагана, М.Лисенка, В.Антоновича, П.Чубинського предметом вивчення стали освіта, виховання, навчання, особливості пізнавальної діяльності українського народу, національна культура, зокрема й етнографія дитинства.

Самопізнання народу вимагає передусім розвитку національної самосвідомості й уміння утвердити своє право на існування серед інших народів. У М.Драгоманова воно не ідентифікувалось лише з мовою, зокрема у навчальному процесі. Завдання інтелігенції він вбачав у реалізації

культурницької і освітньої діяльності, яка б сприяла розумовому розвитку і свідомості народу.

У XIX ст. на теренах різних держав, мали місце приклади змішування понять національності і держави. Кордони держав не завжди відтворювали кордони національностей (Прусія, Баварія, Саксонія; Англія і Північно-Американські штати; Сербія і Чорногорія та ін.). Після 600 років утисків англійці, зрештою, позбавили ірландців зовнішніх ознак національності. Ірландці змушені були вести дискусії з англійцями в парламенті про права своєї культури англійською мовою.

Ідея національної школи на період діяльності М.Драгоманова міцно вкорінилася у системах світового освітнього процесу. Вона не відділялась від демократичного розвитку народів.

Переслідування української мови на теренах царської Росії було також нерідко результатом змішування культурних прагнень народу і політичних.

О.Потебня наголошував, що говорити – це не лише передавати думки однієї людини другій, а й порушувати у другій її власну думку. Саме такий погляд був для М.Драгоманова перманентним орієнтиром у визначенні завдань діяльності вчителя, професора, вченого. Наслідуючи О.Потебню, М.Драгоманов вважав мову засобом утворення думки, а отже розвитку розуму, “інтимно-індивідуального відношення до навколишнього світу”.

Викладацька діяльність у недільній школі, педагогічній школі, гімназії, університеті, стала важливим чинником становлення педагогічного світогляду і педагогічної практики, вироблення думки і ставлення до проблем освіти рідною мовою та педагогіки.

Серед української інтелігенції, викладачів недільних шкіл (60-ті рр.) велися теоретичні суперечки про те, якою мовою навчати. Дискусії інтегрувались у площини визначення пріоритетів “національного”, “народнотрадиційного”, “світового”, “наукового”. Пізніше, у статті “Австро-руські wspomini” М.Драгоманов пояснює ідею, яка спричиняла його рекомендувати навчати учнів на двох мовах – російській і українській. Першочерговість російської мотивувалась, зокрема, відсутністю друкованих підручників книг українською мовою.

М.Драгоманов та інші визначні особи XIX ст. “не піддавалися kwasному освітньому патріотизмові”. Вони відстоювали потребу освіти, знання про край, про себе, погоджуючись на тимчасове використання російської мови, і

відкладали до слухного часу ідею про обов'язковість викладання рідною мовою.

Двомовна діяльність у науці, культурі, освіті була звичним явищем у практиці світового та вітчизняного суспільного життя XIX століття. У російській та українській науках працювали мовознавці О.Потебня та О.Житецький, у літературах – М.Гоголь, М.Вовчок.

Серед сподвижників українського просвітництва дискутувались погляди на те, що краще для українського народу – використовувати освіту яка є, і підручники писані російською мовою, чи не йти на компроміс, ігноруючи існуюче й вимагаючи української школи. М.Драгоманов, С.Русова, інші громадівці, дбаючи про рідну школу для народу, літературу рідною мовою, радили разом з тим, користуватись всім, що відкривало народу доступ до науки, до знань, що “будить свідомість”, навіть якщо через використання російської мови.

Для Драгоманова, діяча недільної школи, було не важливо, через який виклад українець – простолудин черпатиме знання про Україну, замилювання її природою. Якщо пафос про Дніпро і Україну перекладено російською мовою Гоголем, то хай краще “читач з народу” відчує це через російську мову, “аніж не відчує загалом”. Б.Грінченко, О.Пчілка та інші вбачали в таких поглядах зраду патріотизму, національноосвітній ідеї.

О.Потебня аналізував питання двомовності, як можливість володіння людиною різними напрямками розумової діяльності, які “зберігаючи свою окремішність” будуть супроводжувати людину протягом життя. Ф.І.Тютчев користувався російською мовою у своїй поетичній творчості і французькою як людина світська, як політик, як дипломат. Тісне наукове просвітницьке спілкування з О.Потебнею впливало на оцінку М.Драгомановим педагогічного феномену мови. Виступаючи проти антидемократичної політики царизму в галузі народної освіти, М.Драгоманов висловив глибокі погляди на розвиток національної школи, на відродження рідної мови, навчання у навчальних закладах. Разом з тим, як і інші сподвижники народної освіти (С.Русова) визнавав можливість запровадження навіть елементарної освіти не лише українською, але й російською мовою.

Спричиняло до погодження з освітньою двомовністю і те, що Драгоманов та його колеги по просвітництву діяли в умовах заборони видавництва духовної та навчальної літератури українською мовою. За антологією “Вік” число українських письменників тоді вже перебільшувало сотню імен. Але не всі вони

писали рідною мовою. Процес запровадження мови поки-що рухався потребами інтелігенції, зокрема і М.П.Драгоманова, читати для народу своєю мовою.

Письменників, які писали “великоруською” мовою (М.Гоголя, М.Вовчок) М.Чернишевський вважав за “... всіма своїми симпатіями” такими які найбільше дбають про розвиток малоруської народності. Подібної оцінки, очевидно заслуговували і представники епохи, які, не маючи під руками українського підручника дбали про елементарні знання простого народу, з орієнтацією на подальше засвоєння рідної мови. Серед них були визначні постаті епохи, зокрема, особи не лише українського походження – Ушинський, Пирогов, Корф, Антонович, Потєбня, Алчевська, Русова, Драгоманов.

Загалом же і М. Драгоманов і його друзі – генерація прогресивних освітян часу вважали, що освіта повинна будуватись за принципом народним, національним. Але ефективно реалізувати це можна було при наявності відповідного розвитку самої мови народу. П.Куліш у своєму слові над домовиною Т. Шевченка, по суті, висловив думку прогресивної інтелігенції про загальний стан мови в ХІХ ст.: “Немає у нас ні одного достойного проректи рідне українське слово... уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному (Т.Шевченку – Л.В.) відкрилася”.

В.Антонович, М. Вовчок, М.Драгоманов, Х.Алчевська, М.Корф, М.Пирогов, С.Русова І.Франко вірили в повноту життєвих сил українського народу. Саме така ознака народу дозволяла, на думку просвітників, очікувати від нього “тривких моральних якостей”, “багатих здібностей”, інстинктивного співчуття до природи і поетичної любові до свободи.

Через публікації у пресі М.Драгоманов намагався сприяти оволодінню народом науковою інформацією про українство, пропонував створити наукову бібліотеку для сприяння засвоєнню рідною мовою термінологій з різних галузей знань і галузей практичного життя.

“Читальник” для слухачів Тимчасової педагогічної школи, укладений за принципом “від близького до далекого”, тобто від конкретного до абстрактного засвідчує теоретичний рівень педагогічного погляду автора.

Представники українських громад зверталися до уряду за дозволом розпочати в народних школах викладання українською мовою. Але тодішній попечитель Київського округу – Ширинський-Шихматов категорично відмовив. Крім того, виступив автором підручника “Книга для чтения в школах Киевского учебного округа”. У ній він рекомендував навчати спочатку

церковнослов'янській, а потім російській мові. Українську мову взагалі вважав непотрібною. М.П. Драгоманов підтримав публікацією критику книги на сторінках газети “Санкт-Петербургские ведомости”. До того ж, висловив думку про недоцільність книги, яка на своїх сторінках вміщує церковнослов'янські псалми, статті російською мовою (“неудачно вибрані”), і лише потім “великоруські” пісні. Дотримуючись принципу послідовності, М. Драгоманов вважав педагогічною аксіомою друкувати спочатку розділи українською мовою, а потім – російський розділ. І лише після цього – церковний. При цьому наголошувалось, що “педагогіка велить починати з ближчого і йти до дальшого”, а не “починати з далекого, а йти ще до дальшого, більшого”.

Ім'я М. Драгоманова можна віднести до числа педагогів, які на високому науковому рівні підходили до реалізації методів навчання. Впродовж століть представники зарубіжної і вітчизняної педагогічної думки вважали актуальними проблеми логічної основи побудови граматик. Автори намагалися встановити особливості зв'язків між словом і поняттям, спростувати методику реалізації проблеми на практиці (М.Смотрицький, М.Ломоносов, Я.Коменський, К.Ушинський, О.Потебня, П.Житецький, М.Драгоманов, В.Сухомлинський). Наслідуючи світову і вітчизняну філософську думку (Д.Локка, Г.Сковороду, П.Юркевича, О.Потебню), М. Драгоманов дотримувався ідеї широкого педагогічного значення мови. Він розглядав її як інструментарій знань (освітній фактор), як засіб спілкування (соціальний фактор), як засіб особистісного розуміння довкілля (філософський фактор). Ці питання обговорювались членами лівої, конспіративної частини київської громади (Ф.Вовк, М.Драгоманов, О.Русов, П.Житецький, П.Юркевич, П.Чубинський). Результати обговорень, диспутів впливали на “культурну працю”- творення українського словника, дослідження історії українства. М. Драгоманов надихав однодумців (П.Чубинського та ін.) через діяльність у Південно-Західному відділенні Географічного товариства впливати на науку, освіту, культуру, сприяти розвитку національної свідомості “млявих, пригнічених українців” (С.Русова), витворювати із різних верств громадян “фанатиків фольклору і етнографії”. Принагідно підкреслити, що діячі наукового товариства правомірно характеризувались представниками наступного покоління, як носії “бруньок національної свідомості”, культури і знань.

У статті “Антракт з історії українофільства”, у зв'язку з потребою створення підручників для дітей – українців М. Драгоманов висловлюється схвально про відомих вітчизняних педагогів, авторів читанок для народних

шкіл – К.Д.Ушинського, К.М.Венцеля, Є.М. Водовозова. Акцентує на думках названих педагогів, що вчити “...у різних регіонах Росії по одних книгах і читанках не можна...”, що хоча б початкове, елементарне навчання слід розпочинати “з народних, крайових мов”.

Народна освіта переживала складний період. Піднести її значення можна було, розширюючи мережу початкових закладів, удосконалюючи загальноосвітній зміст народної школи та пристосувавши освіту до місцевих умов, зміцнюючи її національним характером. М.Драгоманов, як і його попередники (Т.Шевченко) та послідовники (І.Франко, Б.Грінченко, С.Русова) вважав, що народу недостатньо однієї грамотності. Без справжньої освіти, він “буде приречений на моральне дитинство”. Рідна ж школа розглядається М.Драгомановим, як засіб духовності і культури (“Літературно-громадські партії в Галичині”).

Драгоманов вважав, що людина не лише повинна бути освіченою, але й “педагогічно-кваліфікованою”, розумово здатною і морально готовою до сподвижництва, поширення знань серед народу.

Будучи вченим українського масштабу, М.Драгоманов, у листі до О.Огановського, висловлював своє бачення про пріоритетність “вселюдської науки” і, відповідно, загальнолюдських ідеалів.

Як учитель недільної школи для дорослих, вчитель Тимчасової педагогічної школи, викладач гімназії, приват-доцент Київського університету, професор Софіївського університету, як фольклорист, як вчений та автор педагогічних праць, М.Драгоманов визначав пріоритет педагогічного значення мови, інтегруючи проблему з загальнокультурними, загальнонауковими завданнями.

Проблеми освіти, особливості її змісту, характеру з’ясовувались автором у контексті гуманітарного розвитку. Поруч з мистецтвом починала народжуватися українська наука. Її представники (1872 р.) – Антонович, Житецький, Вовк, Драгоманов, Кістяківський, Русов, Чубинський матеріали вивчення етносу, фольклору, пісні спрямовували до науки, поширення, популяризації наукових і загальноосвітніх знань.

З 1874 р., у контексті діяльності відділення наукового товариства, було започатковано видання українських народних пісень про громадські справи – “Исторические песни малорусского народа. С примечаниями В. Антоновича и М. Драгоманова.” Задумано було показати пісню українського народу, як джерело зміни громадського життя на Україні і погляду народу про нього.

Видання зупинилося на 1657 р. По суті історія народу в його піснях мала стати історією знань “про себе, свою культуру”.

М.Драгоманова турбувало те, що в русифікованій школі не вивчалась історія українського народу. Вивчення українського фольклору, поширення пісні сприяло духовності, пізнанню історії, високої моральності народу, сприяло б, на думку М.Драгоманова, вихованню любові до вітчизни, рідної землі, почуття гідності. Він вважав українську пісню важливим літописом народу і педагогічним інструментарієм. Праця “Нові українські пісні про громадські справи” засвідчує, що саме цей вид духовного спадку ілюструє знанняєву культуру, освіченість, духовну високість українського народу.

Культурно-освітня діяльність XIX ст. була воістину неоціненним вкладом у скарбницю у межах світової культури. Це було століття величезних гуманістичних завоювань у Європі, Америці, в Росії до складу якої входила Україна. Зміни у вітчизняній освіті визначались соціальними, політичними, національними, культурологічними зрушеннями на світовій арені.

М.Драгоманов знайомив українське громадянство із здобутками європейської культури, а через свої виступи, розкривав перед Європейською громадськістю стан життя, культури, освіти українського народу. Діяльність, праці і живе слово М.Драгоманова спричиняли злам у свідомості, поглядах та світогляді українців на їх місце в світовій спільноті та загальнолюдській культурі.

М.Драгоманова молодше покоління цінувало не лише як громадянина, але й як учителя генерації дослідників епохи. Серед високого олімпу тодішніх вчених україністики “найбільш досяжним” у спілкуванні з молоддю вважався М.Драгоманов. Він, “осяяний своєю талановитістю і популярністю між студентами”, був молодим душею, любив жарти, був наділений “дитячістю, спостережливістю”, любив танці, музику.

Розум М.Драгоманова дозволяв йому передати педагогічну ідею, педагогічну думку, моральність епох навіть через мистецькі етюди, через дотепний жарт. Спостережливий учитель Київської гімназії, М.Драгоманов написав жартівливу оперу – “Андріяшідю”. М.Старицький, О.Русов, М.Лисенко, М.Драгоманов на громадських суботах співали конспіративно ролі викладачів педагогічного складу гімназії. Драгоманов кепкував з викладачів гімназії за вислужування перед москвофілами, засуджував переслідування ними українського слова.

М. Драгоманов і В. Антонович через праці фольклорно-наукового характеру мали на меті познайомити Європейську спільноту з українським народом. Очікувалось що “голос Європи” впливатиме, в свою чергу, позитивно на освічених людей на Україні. Драгоманов, як і інші громадівці переслідували ідею, щоб ті, які “вивчилися “на кошт мужицтва”, дбали про народ, щоб розширилось “коло інтелігенції” на ниві громадсько-педагогічного сподвижництва.

Високий штиль педагогічної діяльності, науковості і освітніх стремлінь М. Драгоманова був перерваний на батьківщині, як і інших представників епохи українського освітнього відродження. Доведені переслідуваннями, доносами вони нерідко змушені були емігрувати з України. Така доля була у М. Костомарова, М. Драгоманова, П. Чубинського та багатьох інших. В працях, виступах, в часописах періоду еміграції, видрукуваних та виголошених М. Драгомановим українською, російською, французькою, німецькою та іншими мовами з різних проблем, у контексті питань історії, історії культури, філософії, економіки, соціології, релігії, літератури, мовознавства значне місце займали ідеї освіти народу, вчителя, розвитку здібностей особистості, пробудження національної, особистісної свідомості, людської гідності, моральності.

Перший досвід діяльності тимчасової педагогічної школи, у якій працював М. Драгоманов (1864 р.) вивчався педагогами. Зокрема, К. Д. Ушинський при укладанні проектів учительських семінарій вказував на нього. Наукова, педагогічна постать М. Драгоманова і особистість громадянина стали зразком для наслідування наступних генерацій вчених, педагогів: І. Стешенка, С. Русової, І. Франка, Л. Українки, Ю. Федьковича, М. Павлика, С. Подолінського, В. Стефаніка, М. Старицького, М. Лисенка. Дослідниками і послідовниками педагогічного ідеалу М. Драгоманова були С. Русова, С. Єфремов. Подальшим розвитком педагогічних ідей М. Драгоманова стала діяльність і спадщина С. Русової, І. Стешенка, І. Франка, Л. Українки. Представники українського просвітництва середини ХІХ поч. ХХ ст. формувались під впливом світоглядної і освітньої позиції “...апостола правди і науки” – М. Драгоманова і членів Київської громади.

Внесок М. Драгоманова у світову педагогічну думку і практику об’єктивно визнаний, оскільки його пошуки, праці, виступи збагачували її українським контекстом, сприяли утвердженню значення вітчизняних пошуків у межах освітнього співтовариства.

Науковою ідеєю М. Драгоманов спонукав до самоосвіти дорослих, молодь. М. Левицький – син сільського священика з Херсонщини (80-90 – ті рр. XIX ст.), втілюючи в Таврії ідеї добровільного об'єднання людей для спільної господарської діяльності, розробив моральні принципи функціонування хліборобської артілі, зразки педагогіки дорослих та соціології. Коперативний рух епохи в Україні передбачав освіту народу.

В основі “Українського букваря” (1906 р.) С. Русова використала розробки підручника для недільних шкіл 60-х рр. О. Потебні і М. Драгоманова. С. Русова доопрацювала рукопис підручника, додала малюнки, удосконалила і розширила текст для читання.

Успадковані наступними дослідниками ідеї необхідності спостереження над розвитком і розумовою діяльністю дітей і дорослих, поведінкою молоді, висловлювані в етнографічних працях авторів XIX ст. (О. Маркевича, М. Сумцова, В. Антоновича, М. Драгоманова). Від педагогічних ідей описової етнографії, започаткованої діячами громад і відділення географічного товариства (М. Драгомановим, В. Антоновичем, О. Русовим, П. Чубинським) дослідники кінця XIX ст. перейшли до науково-теоретичного вивчення проблеми розвитку особистості. З XX ст. вивчається формування особистості, зокрема, культури через традицію виховання, притаманну народу (М. Грушевський та ін.).

Науково-практичне розуміння М. Драгомановим моделі освіти, ідея інтеграції української освіти у контексті загального українського розвитку у світовий процес залишаються актуальними впродовж XX і XXI століть. Український інститут громадянства в Празі, організований 1 листопада 1928 р. за участі Шаповала (директор), Білецького, Русової, Шелухіна високо оцінював потребу подальшого впровадження спадщини М. Драгоманова. Еміграція закладу до Канади не зупинили діяльність. В 1931–1935 рр. було підготовлено доповіді і про діяльність М. Драгоманова.

Незважаючи на відсутність спеціальних узагальнюючих праць, проблема бачення М. Драгомановим національної освіти, вчителя і його діяльнісної, особистісно-орієнтованої ролі має змістовну, структуровану форму. У ній поєднано завдання освіти, моралі, розвитку, пріоритету людини. ідеалу вчителя, потреби педагогічного конструктивізму. Крізь призму розуміння проблеми українського питання методологічною рефлексією вирізняється ідея поєднання загальнолюдського і національно-освітнього пріоритетів. Це

трансформується через науковість, духовність, фольклор і поширення знань – від елементарної освіти до “вселюдської науки”.

Сучасне прочитання педагогічної спадщини М.Драгоманова дозволяє простежити, завдяки залучення матеріалів раніше невідомої джерельної бази, складний процес розвитку української освіти і педагогічної думки, з’ясувати проблеми наукового, “національного і народнотрадиційного” “світового феномену” у системі структурування змісту освіти. Педагогічна спадщина М.Драгоманова актуальна для реалізації проблем змісту підручників, підготовки учителя, поєднання громадянських і особистісних гуманістичних цінностей, проблем деідеологізації освіти, інтеграції загальнолюдських і національних чинників освіти.

Волинка Г.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова

ДЕЩО ПРО ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТАЦІЇ МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА

Автентична філософська позиція мислителя ніколи не викладалась ним систематично. Ця обставина породжувала і породжує багато питань і сумнівів. Ким був Драгоманов у філософії? Чи мав він взагалі якусь філософську освіченість? На яких світоглядних засадах єднається справді енциклопедичний набір тем і предметів, які він розробляв і розглядав у своїх працях?

Щодо першого питання, котре стосується приналежності Драгоманова до певної філософської течії, начебто ясність є. В своїй магістерській дисертації “Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит” він в декількох місцях натякає на свої симпатії і надії щодо позитивізму. Правда, натякає досить обережно і невпевнено. Йдеться про такі достоїнства позитивної течії, як розгляд історії з позицій закономірності, органічності, залежності від розумового поступу індивідів і громад. І все. Але на основі цих натяків були зроблені досить категоричні висновки про приналежність мислителя до позитивізму. Першим, хто почав це стверджувати, був український позитивіст, сучасник Драгоманова і критик його магістерської дисертації Володимир Лесевич. Деякі деталі, що стосуються відносин Лесевича і Драгоманова, подані у статті мого учня, поміщеній у цьому збірнику. З легкої руки Лесевича, Драгоманов до сих пір причисляється до позитивістської течії. Але візьмемо

все ж до уваги ту вже згадувану обережність, з якою Драгоманов ставиться до останньої.

У XIX столітті позитивістська філософія розцінювалась як світоглядна позиція спеціалістів вузьких конкретних галузей – так званих “позитивних” наук, які не знали, або не хотіли визнавати філософської класики і стояли до неї в опозиції. Драгоманов начебто підпадає під категорію таких спеціалістів. Навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету св.Володимира, він не міг слухати ані історії філософії, ані метафізики. Як і в інших світських навчальних закладах філософія була тут заборонена з 1850 по 1862 рік. То ж і виникає вже згадуване питання: а чи мав Драгоманов взагалі якусь класичну філософську освіченість? Чи не із-за її відсутності він симпатизував примітивному позитивізму, а коли зрозумів його поверховість, почав просто приховувати свої філософські уподобання?

Є всі підстави стверджувати, що Драгоманов був добре обізнаний з філософською класикою – і античною, і новітньою, скажімо, німецькою. Щодо цих підстав висловлюсь нижче. А зараз про деякі конкретні ознаки, за якими його однозначно причисляють до позитивістів. По-перше, головною ознакою “позитивістської” позиції Драгоманова вбачають його симпатію до соціологічно орієнтованих Конта, Спенсера, Мілля тощо. Симпатія до Фейербаха, яку теж розцінюють у даному ключі, начебто, випадає з цього поважного ряду. Про неї ми ще згадаємо. По-друге, за не менш важливу ознаку “позитивізму” нашого фундатора і покровителя приймають визнання Драгомановим детермінізму як єдино надійного способу наукового пояснення явищ історії і природи. Цим сучасні інтерпретатори Драгоманова як позитивіста нічого сумнящся заявляють, що він повинен був, замість розповсюдженого у всіх природничих науках Лапласівського бачення причинності, користуватись концепцією слабких взаємодій, стохастичним чи синергетичним детермінізмом. Але про них тоді ніхто й гадки не мав. Драгоманов був на рівні наук свого часу і не займався натурфілософськими фантазіями. Він просто не став натурфілософом. Даний пункт наголошу: начебто звідси і витікають фантазії про його “позитивізм”, продуковані сучасними драгоманознавцями, які плутають натурфілософію з метафізикою і сайєнтизм з позитивізмом. Правовірний позитивізм завжди жорстко заперечував метафізику, але уживався з натурфілософствуванням, принаймі на тих своїх стадіях, які застав Драгоманов. Але ще раз повторю: наш мислитель не був натурфілософом, а значить і позитивістом. До того ж він, як побачимо

нижче, ніколи не цурався метафізики, особливо у тих її розділах, котрі стосувались душі людини, освіти і душевного зрощення особистості. В метафізиці і антропології Драгоманов був швидше персоналістом. У своїх же виключно уважних стосунках з природознавством, в яких теж проглядується присутність його метафізичної точки зору, він, можливо, був сайєнтистом.

Проте, широко відомі факти найактивнішої участі Драгоманова у справах суто природничо-наукових товариств Києва, мають більш глибокі засади, ніж його сайєнтизм. Так, він брав активну участь в діяльності Географічного товариства, Товариства природодослідників тощо. Але його участь завжди полягала у спрямуванні наукових товариств на запити освіти і виховання. Саме завдяки цьому на початку 70-х років XIX століття в Києві були створені Географічний інститут, Вищі жіночі педагогічні курси та інші навчальні заклади, які фактично є витоками Національного педуніверситету, оскільки у 1920 році увійшли до складу Київського інституту народної освіти, від створення якого поки-що відлічують вік НПУ імені М.П.Драгоманова. То ж його патрон – історик і філолог за фахом – не міг бути сайєнтистом у позитивістському смислі. У домінантній своїй захопленості особистісним началом, його метафізикою і антропологією, він, скоріше, є персоналістом. Про це, до речі, свідчить і його підспудне захоплення давньогрецькою пайдейєю, котра на протязі двох з половиною десятиків віків до нього стояла у центрі метафізики особистості і філософії освіти.

Декілька обіцяних вище висловлювань про добру обізнаність Драгоманова з філософською класикою. Ще раз повторю, вона – ця обізнаність – ніде не афішувалась, але не з причин якихось огріхів, чи невідповідності класичним стандартам. Просто вона була, на мою думку, робочим інструментом мислителя, системою передумов дослідження цікавих йому тем і предметів, виклад яких отримував текстуальне вираження в його працях, а інструменти-передумови залишались “за кадром.” Тому судити про зміст філософського інструментарію Драгоманова можемо лише виходячи з непрямих свідчень.

Класична Полтавська гімназія ще перед Університетом дала Драгоманову окрім латини добре знання давньогрецької мови у її зразковому аттичному діалекті, освоєння якого досягалось читанням текстів Есхіла і Софокла, Фукідіда і Ксенофонта, Платона і Арістотеля. Історико-філологічні студії у Київському університеті св. Володимира поглибили його інтерес до філософських творів стародавності і нових часів. Тому згадана заборона

викладання історії філософії та метафізики у світських навчальних закладах Російської імперії не призвела до прогалин у філософській освіченості Драгоманова. Тонкий смак і палкий потяг до філософського тексту, самостійно осмислюваного у широкому історичному, філологічному і культурному контексті, зробили його непересічним філософом. Ні, він не був самоучкою на ниві філософії. Він добре освоїв логіку і психологію, галузі філософських знань, які ми б назвали сьогодні культурологією і соціологією. Він прослухав об'ємний курс педагогіки, читаний ординарним (розкладовим) професором, доктором філософії Сильвестром Гогоцьким, автором першої в Росії багатотомної філософської енциклопедії. Він таки мав добрячий філософський вишкіл. До того ж глибоко усвідомлюваний. Адже, освоєне самостійно, завжди є наше.

До речі, Гогоцький, напевно, і прикував увагу Драгоманова до пайдейї, до метафізики людської душі, до душі українця, до практичних питань її зрощення. Саме завдяки непересічно філософічним лекціям С.Гогоцького з дидактики і теорії виховання, студент Драгоманов вирішує випробувати себе як практика на ниві навчання і виховання, переконавши попечителя Київського навчального округу Миколу Пирогова в доцільності відкриття першої в імперії недільної школи для робочого люду. Така школа була відкрита на Подолі в будівлі, котра й зараз знаходиться на розі вулиць Костянтинівської і Хоривої. Колись, можливо, наш університет візьме цю будівлю під свою опіку.

Деталі педагогічної діяльності М.Драгоманова як освітянина-практика все ще потребують дослідження. Ще більших дослідницьких зусиль, причому зусиль кваліфікованих, озброєних знаннями древніх мов, етимологій, контекстів потребують філософсько-освітянські судження мислителя, розсіяні в його працях.

Михайло Драгоманов – непростий філософ і, взагалі, мислитель в науці і освіті. Його самоусвідомлене ставлення до предмету і до себе часто буває іронічним, провокаційним, завуальованим. Його, начебто, всім зрозумілі сентенції на загальні теми справді потребують для розкриття їх справжнього смислу і знання древніх мов, і етимологій, і контекстів. Герменевтика і компаративістика, феноменологія і лінгвістичний аналіз мають бути обов'язковими засобами досліджень-реконструкцій його висловлювань, чимало з яких постають афоризмами-шифрами, недоступними лобовій атаці. Висмикування з його текстів окремих речень, котрі, начебто, стосуються педагогічних чи філософських його поглядів, насправді ніяких автентичних

поглядів не розкриває. Бо буква має давнішню властивість приховувати дух. А дух завжди протиставляється безкультурним лобовим зазіханням на оволодіння ним з позицій буквального сприйняття.

Дочка М.П.Драгоманова Лідія Драгоманів-Шишманова зрозуміла вищеозначену особливість менталітету батька дуже рано, оскільки він був її першим вчителем: “Драгоманів не пристосовувався до своїх слухачів у розмовах, він не рахувався ні з роками, ні зі здібностями свого учня”. Він ніколи не знижувався до теоретичного рівня слухачів, щоби його краще зрозуміли. Він не боявся бути незрозумілим. Він завжди прагнув підняти рівень учнів до свого власного, не опікуючись популістським популяризаторством.

Як глибокий педагог-теоретик і філософ освіти, як просто мудра людина Михайло Драгоманов ніколи особливо не турбувався тим, щоби виробити і запропонувати якісь конкретні, буквально зрозумілі і прямо приложимі до практики педагогічні рекомендації. Він добре знав, що грецька “теорія” (“бачення Бога”) має опікуватись лише парадигмальними, позачасовими і позапросторовими винаходами. Винахід, придатний для використання “тепер і тут”, може виявитись дурницею в інших “тут і тепер”. А щоб не видумувати потенційних дурниць, треба турбуватись не про конкретні результати, придатні для всіх топосів і хроносів, а про саму здатність творчого педагогічного мислення – продукування розв’язків будь-яких можливих проблем освіти і виховання, що постали або постануть перед педагогом. То ж творчий педагог-теоретик, яким, без сумніву, був наш патрон, з необхідністю має й сам у такі моменти поставати перед собою у повному і повнооцінюваному обсязі власного змісту, бути особистістю у власних очах – самоконтрольованою і самоперебудовуваною, самокритичною (знаю, що’ я не знаю і не вмію) і самовідновлюваною. А до того, ще й володіючою філософсько-рефлексивною здатністю постійно співвідносити увагу до “тут-тепер” з увагою до “теорії”, взаємокоригувати і взаємопоеднувати бачення “земних” освітніх проблем і “небесних, теорійних” зразків їх мудрого розв’язання. Тобто пріоритет творчого мислення, на якому наполягає дух філософсько-педагогічної драгоманології, співпадає з пріоритетністю особистісного начала. Так. Ви абсолютно праві. Драгоманов у своїх глибинних філософсько-освітнянських інтенціях є персоналістом і ставить не на продукування педагогом якихось мудрих педагогічних думок, а на постійне репродукування ним власної творчої особистості, пов’язане з трансцендуванням, роблячим кінечну у часі і просторі людину актуально безкінечною, богоподібною істотою. Лише така істота в

зможі відтворитись в творчих здобутках своїх учнів. В педагогічній діяльності не можна тиражувати творчу особистість, передаючи лише знання і мудрі поради. Михайлу Драгоманову, з першоджерел знайомому з Академією Платона і Лікеєм Арістотеля, було добре відомо: особистість породжується особистістю. Пихате неуцтво і безкультур'я породжує лише подібне собі. Ось чому на горизонті духовного світу ще зовсім юного мислителя і освітянина-практика сходить отой стародавній грецький символ – пайдейя. Бо у цьому прадавньому символі відображались сповідувані самим М.П.Драгомановим високі особистісні стандарти і вчителя, і учня, чесних насамперед перед собою, перед своєю власною душею – персоною, перед категоричними імперативами, успадкованими з багатівікових глибин.

Так яким же чином поєднувались в філософських орієнтаціях М.П.Драгоманова його сайєнтистські і персоналістські пріоритети? Дуже просто і дуже складно. Приблизно так, як і у І.Канта. Обох вражало і зоряне небо над головою, і внутрішній закон особистісної чесності, порядності, толерантності. Бо обидва поважали подвійне громадянство людини у світах природи і свободи.

Гончаров В.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується трансформацією і розширенням парадигми наукових підходів, зміщенням акцентів вивчення головного об'єкта дослідження лінгвістики – слова.

Існуючий комунікативний простір вимагає сучасної інтерпретації комунікативних одиниць, головною з яких є текст. Саме текстоцентричний аналіз визначив поняття дискурсу і актуального дискурсивного напрямку у вивченні комунікативних стратегій. Сьогодні прагмалінгвістика займає домінантні позиції, визначаючи розвиток таких її напрямків, як соціолінгвістика, психолінгвістика, гендерологія тощо.

Геополітичні зміни останнього десятиріччя не могли не екстраполюватися у гуманітарну сферу, частиною якої є мовознавство. У лінгвістиці це спричинило посилення інтересу до національно-культурної специфіки мов, до формування важливих взаємопов'язаних напрямків –

етнолінгвістики і лінгвокультурології. Значущість культурологічного аспекту зростає у зв'язку з проблемою перекладу етнокультурних кодів мовних ремінісценцій, з можливістю використання з цією метою сучасних комп'ютерних технологій.

Саме в цей період відбувається становлення когнітивної лінгвістики як самостійної наукової дисципліни, предметом якої є мовна картина світу, концептосфера. Інтерес до мовної особистості – чи то відомого письменника, чи пересічної особи, що спілкується російською мовою, – неминуче актуалізує питання культури мовлення, які вивчає ортологія. Специфічним напрямком вивчення мовленнєвої культури як аспекту національної культури народу є дослідження мови засобів масової інформації (ЗМІ), котрі осмислюються як один із важливих соціологічних факторів формування мовної і мовленнєвої культури.

Цей напрямок сприятиме вирішенню проблем мовної норми і мовленнєвих варіантів.

Згадані, а також не названі лінгвістичні напрямки аналізують знаки усіх мовних стратумів.

Актуальною проблемою у галузі фонетики і фонології є визначення природи і структури диференційних ознак фонем, можливості їх ієрархічного порядкування у типологічному плані. Для сучасного етапу розвитку русистики характерною є активізація діахронічного аналізу фонології внаслідок переміщення фонологічних принципів в історичну фонетику на базі системного підходу до мови. В той же час у синхронії яскраво виявляється тенденція до орієнтації на реального, а не ідеального мовця, що вимагає розробки правил, позбавлених абстрактних припущень, які оперують елементами, що спостерігаються у мовленні. Суперечливість розуміння статусу фонології серед інших лінгвістичних дисциплін зумовила виділення окремого розділу – морфонології, яка оперує специфічною одиницею – морфонемою. Механізми перетворення початкових символів морфем у фонетичний запис вивчаються генеративною фонологією.

У наш час активно розвивається соціофонетика. Мова злагоджує дві протилежні тенденції: неминучу мінливість норм вимови і тяжіння літературної мови до стабільності. Особливості вимови, які виникли у різні періоди розвитку російської мови, перетворюються в синхронні функціональні різновиди мовної дійсності.

Лексична системність, про неможливість якої ще декілька десятиріч тому писав С.І. Ожегов, сьогодні ні в кого не викликає сумнівів.

Парадигматичні відношення між лексичними одиницями вивчаються на основі семантичних зв'язків, які і на сьогодні не описані в повному обсязі.

Вивчення механізмів семантичних детермінацій – одна з важливих проблем сучасної лексикології. Так само є актуальним генетико-функціональний аспект вивчення лексики, зокрема, динамічні процеси серед слів активного і пасивного складу.

Демократизація суспільства зумовила появу в мові і мовленні великої кількості нових слів, запозичених і створених. Вивчення процесів породження нового мовного знаку – деривата – основна проблема сучасної дериватології. Параметризація способів словотворення, систематизація способів регулярних і продуктивних, визначення і опис способів потенційних і okazіональних – завдання актуальне і не менш важливе, ніж вивчення комплексних одиниць словотвору, зокрема, словотвірного значення, мовна природа якого і на сьогодні не отримала однозначної оцінки.

Основною тенденцією граматики початку ХХІ століття є посилення аналітизму, який зумовлений насамперед впливом мовлення на письмо в нових умовах розвитку лінгвосоціуму. Однак морфологія залишається достатньо консервативною галуззю граматики з певним колом актуальних проблем. Можна визначити тенденції до зміщень у деяких граматичних формах, що потребують подальшого аналізу.

Найактуальнішим є функціональний підхід до морфології, що передбачає вивчення граматичної семантики, яка об'єднує проблеми, пов'язані з виявленням первинних і вторинних функцій грамем, їх диференційних ознак. Це передбачає також компонентний аналіз грамем, дослідження закономірностей вживання форм: нейтралізацію, десемантизацію, транспозицію.

Опрацюванню підлягають зміщення у формах роду, зміни у відмінковій субстантивній парадигмі, у формах прикметників, значна увага надається дієсловам.

Актуальним у теоретичній морфології залишається пошук морфологічних універсалій, парадигматичної ідентифікації форм тощо. Найбільш актуальною є проблема систематизації граматичних класів слів, які визначаються як частини мови. Це питання потребує нового осмислення і вирішення з урахуванням принципу уніфікації граматичних одиниць.

Більше, ніж морфологія, підлягає змінам синтаксис, який залежить від такого соціального фактору, як розвиток “масового мовлення”, пов’язаного із впливом засобів масової інформації, які поширюють насамперед усну форму літературної мови. Тому в сучасному синтаксисі активізувався своєрідний “соціосинтаксис”, який у соціолінгвістиці репрезентований менше, ніж інші рівні мови. Найбільш актуальним є синтаксис тексту, дослідження якого виходить за межі речення і переходить до сфери дискурсу.

Як правило, здійснюється аналіз цілісних текстів, а не окремих складових у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними – факторами.

Активною є тенденція до аналізу мовлення як цілеспрямованої соціальної дії, як компонента когнітивних процесів. З’являються нові синтаксичні моделі; збільшується стилістична і функціональна маркованість синтаксичних структур; спостерігаються процеси активної синонімізації конструкцій, сегментації, парцеляції, редукції, які пов’язані з гіпердемократизацією мови і прагненням до максимальної симпліфікації мовлення.

Все це обумовлює актуальну проблематику синтаксису. Крім того, у синтаксисі залишається широке коло проблем, пов’язаних з виявленням системних зв’язків, функціональних характеристик синтаксичних одиниць, комунікативних перспектив, іллокутивних складових конструкцій, валентносних, реляційних, дистрибутивних потенцій компонентів тощо, тобто із сегментивним аналізом речення-висловлювання.

Однак тенденція до аналітизму звужує означену проблематику і зводить її, фактично, до дослідження експресивного (афективного) синтаксису, який розвивається насамперед у публіцистиці і художній прозі.

Отже, сучасний етап розвитку русистики характеризується, в першу чергу, посиленням “спеціалізації” напрямів вивчення мовних знаків. Характерною рисою є ізоморфізм мовних дисциплін з іншими галузями науки – психологією, соціологією, етнографією тощо. Загальною тенденцією можна вважати посилення інтересу до змістового, а не формального боку мовних одиниць, до мовленнєвої реалізації.

**Горбатенко В.П.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Політичні погляди і програма М.Драгоманова сформувалися завдяки двом основним джерелам. Першим із них була федералістична тенденція в суспільно-політичному розвитку України, котра з'являється в 40-х рр. ХІХ століття як зворотня реакція, спрямована проти централістичного, унітарного підходу в самодержавній політиці царської Росії. Представники заснованої М.Костомаровим федералістської школи розуміли федералізм як можливість усунення самодержавства і вирішення національного питання шляхом об'єднання всіх слов'янських земель у федеративний союз і досягнення таким чином демократії і свободи – віковичних суспільно-політичних прагнень українського народу.

Ідеї названої федералістської школи й особливо Миколи Костомарова, за словами М.Драгоманова, «дужого діяча демократично-федерального напрямку», у працях якого «подавалась думка про демократію і федерацію з пошаною всякого народнього індивідууму», справили неабиякий вплив на майбутнього вченого ще в студентські часи. Його первісні федералістичні погляди сформувались у колі «Київської Громади» – народницької організації київської інтелігенції, що виникла на початку 60-х років. Будучи одним із головних її ідеологів, Драгоманов чітко визначив основні напрямки і засади діяльності Громади: «в культурі – раціоналізм, в політиці – федералізм, в соціальних питаннях – демократизм».

На відміну від своїх попередників, він, захопившись федералізмом, розумів його значно глибше, ніж як форму державно-територіального устрою, намагався надати йому не лише національного, а перш за все соціально-політичного характеру. Федералізм у його творчості, вперше в історії української політичної думки, розглядається з політологічної точки зору – як принцип зв'язку частин і цілого в територіально-політичному устрої держави і як політико-правова ідея досягнення компромісу між загальнодержавними і місцевими інтересами. Це – перша особливість політичних поглядів М.Драгоманова.

Другою особливістю його поглядів є науковий, системний підхід до політики. Цей підхід з'являється в більш пізній період його творчості –

після від'їзду за кордон – як наслідок тісного знайомства із іншим джерелом своїх політичних поглядів – з європейською наукою, конституційними проектами та суспільно-політичною практикою їхнього втілення на терені західних держав. Перебуваючи за кордоном, вчений заглиблюється у вивчення тогочасних передових ідей, серед яких на чільному місці були: ідеї класичного лібералізму, з його політичними вимогами правової рівності, свободи і гідності людини; еволюціонізму та конституціоналізму видатного англійського мислителя Д.Мілля; захисту індивідуальності від посягань держави та демократизації адміністративно-державного апарату французького соціаліста Ж.Прудона; принцип національного самовизначення («скільки народів – стільки держав») швейцарського вченого Ш.Блюнчлі та ін. Доповнивши цими ідеями свої політичні погляди, М.Драгоманов, на відміну від інших українських вчених, які, за його словами, «тільки збирають матеріали, а не творять системи», першим в історії політико-правової думки Росії і України підійшов до федералізму з практично-політичних позицій, з чіткістю і категоричністю поставив питання про створення розгалуженої системи місцевого самоврядування за принципом «самостійність місць» стосовно центру.

Запропонована М.Драгомановим система політичного реформування суспільства найповніше викладена і обгрунтована ним у творах «Историческая Польша и великорусская демократия» і конституційному проєкті «Вольный Союз – Вільна Спілка», «Опыт украинской политико-социальной программы». В цих працях він спирається на позитивний досвід людської історії і демократичні досягнення тогочасних народів. Вони, по-суті, становлять першу в Російській імперії послідовну програму конституційного характеру на принципах широкого і послідовного демократизму й на засадах федералізму і народного самоврядування.

І хоч систему суспільно-політичного реформування М.Драгоманов пропонував, опираючись на практично-політичні міркування, для всієї Російської імперії, він чітко окреслив коло проблем і основних принципів створення майбутньої вітчизняної моделі суспільно-політичного впорядкування України. Він, за словами Богдана Кістяківського, став першим «послідовним конституціоналістом» у межах Російської імперії. І як європеєць він використав усі тогочасні надбання західної цивілізації з надією на майбутнє, виходячи з глибинних внутрішніх потреб свого народу.

Які ж основні ідеї поклав у основу своєї політичної програми Михайло Драгоманов?

Ідея перша: *Використання конституціоналізму як універсального засобу досягнення політичної свободи.* Стосовно названої ідеї одразу слід зауважити, що М.Драгоманов лише блискуче трансформував ідеї політичної свободи, що сформувались у Західній Європі ще у XVII—XVIII ст. Однак українського політичного мислителя по праву вважають творцем своєрідної конституційної теорії, проповідником необхідності збагачення політики і права в тодішній Російській імперії цінностями світового конституціоналізму.

Вже у 60-х—70-х рр., тоді коли це було досить небезпечно, він відкрито виступав з ідеями утворення республіки, конституційної монархії. А вже коли доля закинула його в еміграцію, Драгоманов на весь голос заговорив про необхідність конституціоналізму і політичної свободи. Досконало вивчивши політичну історію Швейцарії, Нідерландів, Шотландії, Англії, США, він створює видатний документ,— згадуваний вище конституційний проект «Вольный Союз – Вільна Спілка», який високо оцінив, наприклад, всесвітньо відомий гейдельберзький професор Макс Вебер.

Оригінальність драгомановського тлумачення конституціоналізму полягає, по-перше, в доповненні його поняттям «політична свобода», яку він розумів широко і всебічно. Політичну свободу він сприймав і як співпрацю суспільства й особистості, що реалізується через народне представництво в центрі й самоврядування на місцях, і як загальнодемократичні свободи для особистості, такі як свобода слова, совісті, національності та ін.; сукупність особистих прав, невідчужуваних ні для кого, навіть для волевиявлення народу; і, нарешті, як істинне народовладдя, що розвивається в середовищі самого народу. І друга важлива особливість конституціоналізму М.Драгоманова: вона, як справедливо зауважує сучасний український правознавець О.Скакун, полягає в тому, що політична свобода в його розумінні має значення лише тоді, коли передбачає свободу особистості як необхідну умову поваги й гідності людини, можливу лише в конституційно-правових державах.

Ідея друга: *Політична децентралізація й широке місцеве самоврядування як засіб подолання конфлікту між державою і суспільством.* На противагу централізації, за якої державне управління здійснюється лише зверху по вертикалі, М.Драгоманов запропонував децентралізаційну модель. Місцеве самоврядування, на думку вченого, є найкращим засобом подолання «динамічно-анархічної епідемії», тобто «тероризму, якобінства і революціонаризму». На прикладах із політичного

життя європейських держав він доводив, що «динамітно-анархічна епідемія» поширюється найперше в країнах, де відсутні правовий порядок і самоврядування, що є приводом до різного роду безладдя і заворушень, стає не свобода, як вважали тоді в урядових і наукових колах Росії та деяких інших держав, а її обмеження. Так, осередками «динамічної зарази» він вважав Ірландію і Росію. Рецептами проти неї мали бути, на його думку, не поліцейські репресії, які лиш посилювали «заразу», а виважені реформи: як негативний, так і позитивний досвід усіх країн засвідчує, що тільки свобода і самоврядування можуть бути твердою гарантією послідовного розвитку демократичної політики.

Для встановлення справжньої політичної свободи, вважав учений, недостатньо лише замінити один тип правління на інший. Він далекоглядно попереджав, що російським соціалістам не слід тішити себе надією, що з поваленням самодержавства в Росії зникне політична несвобода. Гарантією політичної свободи може бути лише одночасне послаблення централізованої державної влади, ліквідація самодержавного бюрократичного апарату, запровадження прав особи і самоврядування громад і областей, а не заміна центральних державних установ (царських) парламентськими, хоча б навіть і республіканськими. Драгоманов протиставляв централізму громадсько-територіальне самоуправління „знизу—вгору”, наділяючи широкими повноваженнями сільські сходи, повітові і обласні представницькі зібрання. Основу ж федеративної держави мають складати самоврядні обласні об'єднання, які опікуються всіма справами в межах своєї території. Разом з тим, обласні об'єднання мають стати часткою спільної волі всього федеративного союзу, створюючи, таким чином, і гарантуючи цілісність державного утворення.

Визначаючи компетенцію основних одиниць місцевого самоврядування, М. Драгоманов найбільш природними з них вважав повіти, поскільки вони найменші за обсягом. І тому, за умови виборності адміністрації і поліції, необхідно саме їх взяти за основу розвитку місцевого самоврядування. Губернські ж установи мають бути організовані так, щоб вони «лише доповнювали діяльність повітових, а не були над ними начальницькою інстанцією». Основним завданням губернатора, який на рівні земель має очолювати місцеву адміністрацію, повинне стати здійснення загальнодержавних законів і політики вищих органів влади з правом

відмінити рішення місцевих органів, які суперечать конституції і законам держави.

На початку 80-х років Драгоманов обґрунтовує не лише адміністративну, а й ширшу – політичну децентралізацію з правом обласних автономій самостійно вирішувати питання законодавства, суду, управління, культури. Вказані функції покладаються на представницьке зібрання, обласну думу і призначену нею обласну управу. Федеративній же владі, зосередженій у Державній і Союзній думах, не дозволяється збільшувати обсяг своєї компетенції за власним бажанням, оскільки тоді втрачаються федеративні зв'язки держави, і вона перетворюється на унітарну. Основоположним у розмежуванні і збалансуванні місцевого самоврядування має стати принцип, згідно з яким вирішення усіх справ на підлеглий місцевому органу території належить лише його установам. І якщо на рівні центральних органів влади Драгоманов передбачав розподіл законодавчих і виконавчих органів, то місцеві виборні органи бачились йому не тільки органами місцевого самоуправління, а й органами здійснення влади. Розподіл влади за зразком центральної, на його думку, має бути лише на обласному рівні. Вирішення ж спірних питань між органами центрального уряду і місцевого самоврядування, у разі їхнього виникнення, є виключною прерогативою судових органів.

Ідея третя: *Ведення національно-визвольної боротьби лише мирними політичними і просвітницькими засобами.* Вирішення цієї проблеми М. Драгоманов бачив у створенні федерації, але не національної, а федерації на політичній основі. На прикладах із громадсько-політичного життя Швейцарії мислитель доводить, що націоналізм – не головне у житті людини. «Приклад Швейцарії,— зауважує вчений,— показує, що при свободі навіть славнозвісна єдність національності ні для чого не потрібна і дає підстави гадати, що нащадки наші знайдуть боротьбу за національність і національну державу такими ж дурницями, як ми вже вважаємо дурницями клопоти 16—17 століття про державну релігійну єдність».

На думку М. Драгоманова, забезпечення особистих прав та запровадження місцевого самоврядування є найліпшою гарантією прав національних, котрі, власне, є не що інше як права особисті. Найприроднішим способом вирішення національних проблем у межах багатонаціональної держави є співвідношення самоврядних структур із «національними басейнами», особливо якщо вони не перевершують розмірів територіальних одиниць місцевого самоврядування. Фундаментом для забезпечення недоторканності

національностей і їхнього вільного розвитку має стати, перш за все, широта особистих прав, свобода асоціацій і особливо права громад і повітів на горизонтальні зв'язки, що не лише дасть змогу представникам однієї нації вільно спілкуватись, а й виробити форми солідарності, міжнаціонального порозуміння в межах кожної адміністративної одиниці і між окремими землями, подібно до швейцарських, де національна рівноправність гарантована недоторканістю особистих прав у всій федерації і общинних у кожному кантоні.

Цікавими і актуальними є думки мислителя стосовно шляхів досягнення волі для українського народу. За прагненнями українського народу до волі, пише він, не слід забувати й про інші народи. Такі громади як волоські, болгарські, сербські, московські, польські, німецькі та інші, що живуть в Україні, «мусять мати в усьому рівне право й однакову волю з українцями». Лише за цієї умови народності, що населяють Україну, будуть ланками, які зв'язуватимуть український народ із народами сусідніми. І особливо цікавими з погляду сьогодення є його думки стосовно відродження і поширення української мови на теренах наукових і освітянських. Серед них на особливу увагу заслуговують: 1) думка про те, що, оскільки обов'язкове запровадження української мови пов'язане з великими труднощами, її введення має бути поетапним, поступовим («віддане природній течії життя»); 2) надання повної свободи до ширшого розвитку української та інших місцевих мов, викладання українською мовою у середніх і вищих навчальних закладах; 3) запровадження в усіх середніх і вищих навчальних закладах особливих кафедр для місцевих мов, відкриття при цих кафедрах курсів для розвитку української та інших місцевих мов; 4) контроль місцевих органів за поступовим розвитком ступеня широти обов'язкового вжитку тієї чи іншої мови; 5) питання вибору мови для зносин між собою різноманітних установ повністю віддати на відкуп «канцеляристам».

У праці «Швейцарська спілка» М. Драгоманов звертає увагу ще на одну характерну особливість мовної політики, вирішеної у Швейцарії завдяки федералізму. Він вказує на те, що в цій країні, де проживає людність німецько-, французько- та італійськомовна, мовну проблему вирішено на двох рівнях. На рівні федеральної влади із фіксацією в конституції положення про те, що «найголовніші мови в спілці: німецька, французька й італійська, мають рівне право» та його практичним втіленням, що виражається в діях федерального уряду, який утримує урядовців, котрі знають усі три мови. І на рівні кантону, де вчать

по школах дітей такою мовою, якою в кантоні говорять, або за бажанням. «Через се у Швейцарії,— пише М. Драгоманов,— нема суперечок між людьми різних народ чи мов, і хоч навколо Швейцарії лежать великі держави: німецька, французька й італіянська, та швейцарці різних мов не думають приставати до тих держав, а тримаються своєї спілки й дивляться на неї як на свою спільну батьківщину». Наведені роздуми вченого можуть сприяти як нинішньому безболісному відродженню української мови і мов національних меншин в Україні, так і вирішенню проблем сучасного російськомовного населення в Україні (і в інших державах колишнього СРСР).

Величезного політичного значення М. Драгоманов надавав питанню просвіти населення. Проблему просвіти населення він ставить нарівні з наданням людям рівних прав у державі. За умови поєднання цих двох чинників, від самих людей, на думку вченого, залежатиме переміна всіх громадських порядків. Інакше, вважає Драгоманов, навіть визначені права не всі можуть використати через нерівність в освіті.

Драгоманов першим серед українських учених і громадсько-політичних діячів поставив національну свободу в безпосередню залежність від політичної свободи і рівня освіченості людей. Вирішення національного питання Драгоманов уявляв за формулою: «Космополітизм у цілях, націоналізм у формах і способах». Такий підхід часто зустрічав повне нерозуміння навіть з боку найближчих його товаришів по боротьбі за українську національну справу, не кажучи вже про інших опонентів. Українські націоналісти звинувачували його в космополітизмі, москвофільстві і обрусительстві; російські радикали й революціонери, ображені гострою критикою їхнього централізму («Историческая Польша и Велико-русская демократия»), бачили в ньому українського націоналіста. Заперечуючи своїм нападникам, Драгоманов у статті «Чудацькі думки про українську національну справу» писав: «я ж справді завше хотів побачити об'єднання освічених, добрих і чесних людей в нашій країні й по сусідніх сторонах і народах коло праці для волі, освіти й добробуту всіх тамошніх людей і завше боровся проти всякого роз'єднання, котре вносять між тих людей неволя, неуцтво й сліпе самолюбство, навіть і тоді, коли ці темні сили вкриваються вбранням народоловства».

Окрім того, що Драгоманов був першим провідником конституціоналізму, демократії і свободи, він також був одним із небагатьох захисників здійснення цих великих начал еволюційним шляхом, тобто шляхом

планомірної поступовості. “Урядові системи,— писав Драгоманов,— не можуть рухатися вперед з такою ж легкістю як поштові коні”. Лиш поступово з однієї системи може органічно вирости інша. Ідея революційної перебудови суспільства була для нього чужою, оскільки в центрі його політичного світогляду перебувало не політичне життя суспільства, а щастя й добробут народу, що можливе за умов загальної освіченості, високого рівня культури народних мас. Недаремно у своїх політичних творах він намагався не тільки ознайомити Європу з українським національним питанням, а й привнести європейськість в українську суспільно-політичну думку, піднести українське національне життя в Російській і Австрійській імперії до рівня Європи.

Неперехідне значення творчості Михайла Драгоманова, з погляду сьогодення, полягає в тому, що він першим серед вітчизняних мислителів заклав підвалини політичної науки в Україні, вперше розробив не абстрактну, а конкретну (й на досить високому рівні) програму політичного реформування Росії з міцною гарантією свободи для України, яка б могла слугувати «стартовим полем» для досягнення її остаточної політичної незалежності. Він знайшов у політиці «розумну середину» між національним і загальнолюдським началами і шлях до її забезпечення через конституціоналізм, політичну свободу, права людини й національне самовизначення. Звідси творчість М. Драгоманова є цінною для нас і як історична пам'ятка, і як живі уроки політичної правди для сьогодення і для майбутнього.

Горбачук І.Т.
НПУ імені М.П.Драгоманова

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА

Історія України – постійне випробовування її народу на міць та здатність до об'єднання заради захисту своїх земель і своїх осель від агресивних сусідів, заради права бути господарями на своїй землі.

З часу підписання Переяславської угоди Україна все більше підпадала в залежність від Російської імперії. Починаючи від Олексія Михайловича, його сина Петра I, Катерини II тощо всі російські царі й імператори дотримувалися окупаційної політики щодо України, і, відповідно, своїми указами,

розпорядженнями та військовими діями посилювали тиск на елементи її державної самостійності. Під особливим наглядом були питання мовної і культурної асиміляції українців, їх обрусіння. Паралельно йшло економічне і соціальне поневолення. В результаті жорсткого контролю невпинно падав освітній потенціал нації. Під неусипним жандармським оком перебувала діяльність української інтелігенції. Природно, це викликало невдоволення, протести, а часто і збройний спротив народних мас.

Боротьба українського народу за свої права і самостійність то наростала, то занепадала, але не припинялася ніколи. На кожному етапі цієї боротьби на захист своїх прав ставали нові і нові духовні лідери, яких, як по Божому промислу, знову і знову народжувала благословенна українська земля. І.Котляревський, В.Гоголь (батько), П.Гулак-Артемівський, Г.Сковорода, Т.Шевченко, Г.Квітка-Основ'яненко, Є.Гребінка та інші створюють упродовж першої половини ХІХ ст. нову поезію, нову літературу, новий театр і це все зрозумілою кожному селянинові, робітникові, дитині українською мовою. Разом з тим в цей час М.Чертелев, М.Максимович, І.Срезневський, П.Лукашевич, О.Бодянський та інші укладають збірники усної народної творчості і цим повертають шану дослідженням мови українського народу. В результаті зусиль української громадськості 1804 року засновується Харківський, а 1834 року – Київський університети.

За ініціативи і сприяння національно свідомої інтелігенції в кінці 50-х і на початку 60-х років ХІХ ст. спочатку у Києві, а згодом в Полтаві, Чернігові, Харкові, Одесі виникають і швидко набирають сили та масовості так звані недільні школи, які мали на меті поширення знань українською мовою серед широкого загалу населення. Ці школи утримувались на кошти громад, а вчителі і студенти вели навчання безкоштовно. Професори С.Метлинський і М.Костомаров приходять до думки про необхідність національної реставрації України.

В 1863 році російський уряд і частина російської інтелігенції дійшли висновку, що для Росії потенційно смертельну загрозу становить український рух, об'єднаний у громади. Знову посилюються репресії. Навіть носіння вишиваної сорочки чи виконання народних пісень оцінювалось як підривна діяльність. 20 червня 1863 року видано розпорядження міністра внутрішніх справ Валуєва про припинення друкування релігійних та навчальних книг українською мовою. Це був так званий “Валуєвський циркуляр”. Розгорнувся новий виток боротьби проти усього українського. Були роки, коли в Росії не

з'явилося жодної книги українською мовою. Минає ціле десятиліття і лише на початку 70-х років українство знову оживає. Ознакою тих часів була інтенсивна наукова праця з створення підвалин українознавства. В.Антонович, М.Драгоманов, П.Житецький, О.Костяківський, О.Русов, П.Чубинський, М.Лисенко та інші гуртуються навколо українського наукового товариства "Південно-Західна філія російського географічного товариства" в Києві. З членів київської громади таємно утворилася так звана Стара громада. Українські вчені почали займатися українознавчими студіями, впорядкуванням знань і фактів з української етнографії, історії, географії, словесності тощо. Виходять друком збірка історичних пісень українського народу В.Антоновича і М.Драгоманова, збірка чумацьких пісень О.Рудченка, праці П.Чубинського з етнографії правобережної України. Стара громада придбала газету "Київський телеграф", головним редактором якої призначається М.Драгоманов. Газета стала виразником українських національних ідей.

Підйом українського національного руху знову налякав урядові російські кола. Помічник куратора Київського учбового округу М.Юзефович у 1874 році направляє до уряду донос на членів Київської громади і рекомендує ліквідувати Географічне товариство. Цар Олександр II у 1875 році створює комісію для вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю. До складу комісії увійшли міністри внутрішніх справ і народної освіти, обер-прокурор Синоду, начальник жандармерії і Юзефович. Комісія запропонувала закрити Географічне товариство, Київську громаду, припинити видання "Київського телеграфу", вислати М.Драгоманова і П.Чубинського за межі України. Міністерство народної освіти заборонило викладання у початкових класах будь-яких дисциплін українською мовою, наказало вилучити зі шкільних бібліотек українські книги, розпорядилося замінити вчителів-українців на росіян.

Цар Олександр II прийняв рекомендації комісії і 18 травня 1876 року у німецькому місті Емсі, де він лікувався, підписав указ, який забороняв у російській імперії друкування українською мовою будь-яких текстів, засуджував на смерть літературу і мову одного з найбільших слов'янських народів. Багатомільйонний народ, його культура і історія виявилися поза законом, заборона української мови і письменства серйозно підірвала віру в свою справу багатьох діячів і талановитих українців, які відроджували національну культуру. В.Антонович обрав компромісну позицію, М.Костомаров занепав духом і навіть радив товаришам підкоритися політиці

царату, П.Гулак-Артемівський зневірився і вважав, що його рідну мову чекає безрадісне майбутнє.

Одним з тих, у кого не виникало жодних сумнівів, хто продовжив нелегку боротьбу і став на сторожі українського слова, був М.Драгоманов.

У рік появи Емського указу про заборону в Росії української мови і літератури М.Драгоманов видає працю “З питання про малоросійську літературу”, в якій навів текст цього ганебного указу. Емський указ царя не був оголошений, а розісланий як циркулярний лист, підписаний начальником головного управління в справах преси Григор’євим. Мовчала про цей указ і російська преса. Отже М.Драгоманов першим порушив питання стосовно Емського указу. В передмові автор писав, що українцям лишається тільки йти своєю дорогою і працювати та ще раз працювати для свого народу, сподіватися лише на власні сили, не звертати уваги на круків, “що каркають безглуздими циркулярами”.

З гострою критикою політики царського уряду, Емського указу виступив М.Драгоманов у 1878 році на Першому міжнародному літературному конгресі в Парижі, де зачитав французькою мовою і розповсюдив серед делегатів доповідь “Українська література, проscribeвана російським урядом”. Мету доповіді М.Драгоманов сформулював так: “Хочу ознайомити Паризький Конгрес зі станом, в якому опинилася в Росії українська література, яку забороняє і переслідує уряд однієї з найбільших держав світу” [1]. Цей конгрес проходив під керівництвом письменників В.Гюго та І.Тургенєва і мав на меті вивчити становище, в якому опинилися письменники різних країн, та обговорити заходи, яких треба прикласти для його покращення.

Доповідь М.Драгоманова – це короткий виклад історії українського народу, його мови і літератури. Автор намагався обґрунтовано, на фактичному матеріалі довести, що український народ переслідується царським деспотичним урядом, а українська мова, культура і література в Росії заборонені. Текст доповіді був сприйнятий делегатами зацікавлено та набув широкого розголосу і відгуку в Європі та світі.

Виступ М.Драгоманова на Конгресі в Парижі був сміливим і патріотичним вчинком. На міжнародному рівні прозвучав голос українця на захист поневоленого народу, на захист його рідної мови і літератури, голос проти русифікації і денационалізації українців.

Разом з тим М.Драгоманов був переконаний, що не зважаючи на переслідування українського слова, українська мова буде відроджуватись і з

часом займе гідне місце серед мов світу. Це переконання обґрунтовувалось тим, що основою української мови є народне мовлення. Народні пісні, розповіді, казки не вмирають, а набирають сили і все більше освічених людей “говорять уже з кафедр мовою доволі гарною і живою”.

В 1881 році в статті “Що таке українофільство” М.Драгоманов вказує, що в Австрії проживає понад три мільйони українців, вони мають близько 15 періодичних видань і користуються рідною мовою в школах, гімназіях, в університетах. Студенти говорять українською мовою про Спенсера, про медицину чи тригонометрію так само природно, як у Парижі про це говорять французи, а в Москві – росіяни.

На закид ідеологам русифікації, які стверджували, що українцям, які живуть у заснованій “великоруським плем’ям” державі потрібно стати росіянами, М.Драгоманов зауважує, що на правому березі Дніпра Польща, але це не означає, що жителі цієї території мають ополячуватися. Якщо дотримуватися позиції русифікаторів, то виходить, що двадцять мільйонів українців перестануть говорити українською мовою, а стануть говорити половина польською, половина – російською, частина їх, що живе за Карпатами – угорською, а живуці на Буковині – німецькою або валашською. Крім того, можуть відбутися нові “адміністративні комбінації” і, наприклад, поляки опиняться під владою німців і тоді українцям знову доведеться займатися переробкою мови. Подібні аналітичні твердження М.Драгоманова не могли бути спростованими.

Багато уваги приділяв М.Драгоманов обґрунтуванню своїх поглядів на розвиток мов взагалі. Він вказував, що коли дивитися на мову лише як на засіб спілкування, то виникає спокуса розробити загальний засіб для обміну думками у вигляді якоїсь єдиної мови. В Європі такою мовою уже була латинська мова, але вона не об’єднала народи, а навпаки, роз’єднала, і в країнах, на які розпалась Європа, виникло вчення про національну державність і національні мови.

Далі М.Драгоманов зазначає, що мова не тільки засіб спілкування, а й мислення, здобуття знань, саморозвитку і самовираження. Мова є найбільш вираженою ознакою національної ідентичності. Оскільки українська мова збереглася як мова самостійна і досить чиста, то варто визнати її існування. І далі висновок: відроджувати українську націю немає необхідності, оскільки вона і не вмирала, а існувала завжди і продовжує існувати, хоча в Росії вона існує майже виключно серед так званого простонароддя. Для розвитку і

самоутвердження української літературної мови на часі була реформа українського правопису, яку М.Драгоманов вважав справою досить серйозною та важливою і взяв активну участь у цій реформі. Він розумів, що реформа потрібна для створення рідною мовою повноцінних жанрів – літературного, публіцистичного, наукового.

Михайло Драгоманов так непорушно стояв на сторожі українського слова, так багато зробив для розвитку і утвердження української мови, бо був переконаний, що духовний розвиток людини нерозривно пов'язаний із розвитком її мовних здібностей, що мова встановлює зв'язок між людьми, через мову відбувається духовне єднання нації.

Сьогодні ми маємо самостійну українську державу. Однак русифікація в Україні не припинилася, вона триває.

Звичайно, дедалі більше українців починає усвідомлювати, що мова рідного народу – це неоціненне багатство, залишене нам нашими далекими і близькими предками, і його потрібно оберігати, розвивати і передавати нашим нащадкам, як це робив Михайло Драгоманов.

Література:

1. Михайло Драгоманов. Українська література, проscribeвана російським урядом. – Львів, 2001. – 93 с.
2. Горбачук В.Т. Барви української мови. – К.: Вид. дім “КМ АCADEMIA”, 1997. – 272 с.
3. Ющук І.П. Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 144 с.
4. Климчик Л.А. Педагогічні погляди М.П.Драгоманова. – Дис. ... к.п.н. – К., 1995.

Дашутін Г.П.
кандидат політичних наук,
народний депутат України

ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ М.ДРАГОМАНОВА І СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК

У роботі “Пропаший час” М.Драгоманов влучно підкреслював: “Плакати про старовину, бажати вернути її – завжди даремне діло, а особливо для нас,

слуг “простого” українського народу. Ми знаємо добре, що того, чого ми хочемо, не було ще ніколи на світі, а тільки буде колись, як люди стануть далеко розумніше, ніж тепер. Одначе оглядатися назад треба, щоб знати, через що тепер стало так гірко, щоб не помилитися знов, як колись помилялись”. Як по-сучасному і пророче звучать сьогодні слова, по суті, першого українського політолога, написані у публіцистично-науковій формі.

Коли ми у ХХІ столітті ставимо проблеми розбудови незалежної України, політичної модернізації країни, то повинні не тільки творити нові міфи або сліпо копіювати зразки західних країн, але й оглядатися назад, враховувати набутий політичний досвід, теоретичні нароби наших попередників. Політична теорія М. Драгоманова синкретична. Вона поєднує демократичні, соціалістичні, космополітичні, слов’янофільські та західницькі елементи. Але центром його теорії є ліберальна ідея. Ця ліберальна ідея базується на переконанні М. Драгоманова в тому, що основою суспільства є особа, добробут і щастя якої він вважає вищим критерієм суспільного розвитку. Її невід’ємні права та життєві людські інтереси є тим “наріжним каменем”, який вчений кладе в основу своєї теоретичної побудови. Навіть ідея “безначальства”, по суті утопічна, виходить з бажання М. Драгоманова зробити людину щасливою, яку б не пригнічувала влада.

З точки зору сьогоднішнього дня, коли людство побачило крах комуністично-анархічної ідеї бездержавного суспільства, соціально-політичний ідеал М. Драгоманова (це у більшості запозичений ідеал Прудона) виглядає дещо архаїчно. Але він не вичерпує політичних поглядів вченого. М. Драгоманов частково відкидав погляди класичних анархістів і комуністів, шукав оригінальний шлях розвитку України.

Будучи значною мірою противником держави, як механізму обмеження свободи особистості, М. Драгоманов вважав актуальним завданням будь-якого прогресивного українського політичного діяча боротися за вплив на державу, за те, щоб з допомогою держави, яку необхідно відповідним чином реорганізувати, домогтися мінімізації її ролі у суспільному житті та максималізації свободи особистості. Говорячи про справжнього громадивця, він підкреслює, що у самих менших змінах, у змінах державних, він буде байдужим до того, як там впорядковується вище державне начальство, а більше наполягатиме на тому, щоб збільшити власне волю кожної особи в слові і праці, волю кожної людської породи, спілки, громадян, країни.

З позиції сьогодення ми можемо засуджувати точку зору М.Драгоманова, коли він бачив Україну у федеративній Росії. Але в ті часи, це був рішучий крок вперед в українській політичній думці. Наприклад, в недавно розшуканому М.Варварцевим у Флоренції листі (орієнтовна дата написання 1877-1878 рр.) з Женеви до італійського громадського діяча і вченого А. Де Губернатіса М.Драгоманов залишив визначення своєї позиції, яке має принциповий характер. “Пишу я звичайно те, що думаю, тобто в смислі федералізму і соціальної демократії. Але це не складає новини, бо я ніколи в іншому смислі не писав ні політичних, ні навіть академічних праць. Тільки й різниця, що тепер пишу без цензури”.

В теперішній час Україна перебуває у іншій історичній ситуації. Тому змінилися наші ідеали і цілі, ми йдемо іншим шляхом, ніж пропонував М.Драгоманов. Але його мрія про свободу особи і суспільства повинна нас надихати.

* * *

Україна живе при національно-демократичному посттоталітаризмі, коли, за відсутності гарантій необоротності реформ можливі інерційний розвиток (неорадянська республіка), реанімація зовнішньої економічної диктатури з боку розвинених країн або більш могутніх сусідів (напівколоніально-сировинний придаток), продовження демократичних перетворень (розвинута незалежна країна). Історична спадщина, дефіцит демократичних традицій та демографічна ситуація вказують на доцільність впровадження соціально-демократичного порядку, коли влада діє під конституційним контролем громадськості, виходячи з національних інтересів.

Еволюція незалежності включає три періоди: інтуїтивно-романтичного націоналізму; паритету національних та соціальних проблем; пріоритету соціального. Національна незалежність та єдність народу стали духовно-практичними чинниками становлення громадянського суспільства, але залишилися напівдійсністю, бо крім територіально-політичного закріплення не отримали належного соціально-економічного підґрунтя. **Трагічний парадокс України** – з одного боку, для національно свідомої частини суспільства відповідні ідеї вже спізнилися, а для соціально налаштованої більшості – випередили свій час, з другого – для нечисленних заможних або можновладців вони часто нічого не значать, а ті верстви, кому вони не байдужі, слабо впливають на поточну соціально-політичну ситуацію.

Унікальність політичної сфери обумовлена тим, що, по-перше, в ній закладаються підвалини суверенності і свободи людини для її подальшого розвитку як громадянина; по-друге, тут розв'язуються суперечності між дією об'єктивної закономірності та цільовизначальною діяльністю; по-третє, в цій сфері цілісність людини визначає цілісне суспільство. Демократія та свобода є головними гуманістичними цінностями і людини, і суспільства.

Суспільна криза, як правило, починається з масової руйнації провідної формули цілісного людського буття – “життя, честь та гідність”. Криза посилює колізії між гідністю людини та соціальним престижем, перетворюючи їх на завдання політичного узгодження соціальної сфери і сфери моралі, у якому гідність виступає як проблема соціального спілкування людей, а соціальний престиж – проблемою моральності розподілу ролей та благ між громадянами.

Неминучість реформ детермінується законовідповідністю історичного розвитку, їх термін – істотною зміною соціальних інтересів, потреб, ідеалів маси людей, спрямованих на збільшення людиновідповідності, тобто соціальності держави. Відсутність цілісної соціальної політики як системи державно-правових важелів для гармонізації відносин різних спільностей людей змушує владу борсатись між стимулюванням інтересу активної, але нечисленної верстви, судорожним задоволенням найгостріших потреб однієї спільності на шкоду іншим і невтримною пропагандою ідеалів.

Нова Україна – це нові економічні, політичні та ідеологічні відносини, де політика та політичні інститути грають визначальну роль. Не побудуємо нових ефективних політичних інститутів, не розв'яжемо політичних проблем – не зможемо подолати кризу. А це означає, що й економічні, й освітянські проблеми не будуть вирішені.

Створення ефективної системи політичних інститутів багато в чому залежить від вирішення цієї проблеми теоретично. Тут потрібно здійснити своєрідну наукову революцію, тобто змінити парадигму оцінки політичних інститутів, які функціонують, і підходу до концепцій державного будівництва в Україні. Томас Кун підкреслював: “Під парадигмою я розумію визнані усіма наукові досягнення, які впродовж визначеного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення”. Якщо ми бажаємо здійснити реформу політичної системи суспільства, то потрібна нова модель дій в цьому напрямку.

По відношенню до проблеми, яка розглядається, нам треба не тільки визнати, що пануюча система політико-державних ідей і теорій, яка діяла в

Україні протягом семидесяти років, виявилася хибною, а їй треба шукати чи розробляти іншу, яка б дала задовільну картину світобачення і дозволила успішно вирішувати світоглядні та практичні проблеми політичних реформ. При цьому слід розуміти, що в Україні не існує задовільної загальнонаукової парадигми, як визнаного еталону наукового мислення, і окремих (спеціалізованих) парадигм, як теоретичної основи різних галузей знання, у тому числі соціологічного та політологічного.

А в політологічному знанні немає визнаної локальної парадигми застосування загальнонаукової і спеціалізованої політологічної парадигми щодо реформи політичних інститутів української держави. Тобто, можна погодитися з тим же Томасом Куном, що в умовах кризи пануючої наукової парадигми треба здійснити перехід до нової екстраординарної науки, яка й пропонує нове світобачення та нові рішення.

Це не означає повної відмови від накопичених знань і досвіду в сфері державного будівництва. Але про часткову відмову і про трансформацію до нових суспільствознавчих підходів, до нової парадигми соціополітичного знання треба говорити однозначно. При цьому мається на увазі, перш за все, метаперехід від системи знання, яка обґрунтовує тоталітарну державу, до системи знання, яка спрямована на розбудову демократичної держави, на створення нової політичної структури суспільства.

У хаосі підходів до переосмислення дійсності важко визначати всі наріжні камені нової гуманістичної парадигми. Вкажемо лише на деякі головні з них. По-перше, перехід від абсолютизованої тоталітарної колективності до примату людини, його свідомості у системі рушійних сил саморозвитку суспільства. Це не відкидає визнання факту, що людина як біосоціальна істота є частиною природи і матеріальне виробництво грає надзвичайно важливу роль в розвитку суспільства. Але підкреслює головне та специфічне для людини – її мислення, духовний світ, знання і культуру, накопичені протягом багатьох поколінь. По-друге, розвиток суспільства і особи більшою мірою визначає розвиток суспільних та гуманітарних наук. Технологічний прогрес є лише однією з необхідних умов суспільства. По-третє, у методології суспільствознавства на перші ролі висувається пізнання закономірностей еволюції суспільства, його систем під різними кутами зору, щоб найбільш продуктивно синтезувати знання. Наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть ми спостерігаємо нову хвилю синтезу наук як в гуманітарних і природничих науках окремо, так і між собою. Ця хвиля синтезу може породити новий стрибок у диференціації наук.

Політологія і соціологія, наприклад, залучають до свого наукового арсеналу методики багатьох суспільних наук. І коли ми розглядаємо процес становлення і розвитку політичних інститутів, політичної системи суспільства в цілому, то варто використовувати не тільки системний, комплексний та структурно-функціональний підходи, але наукові підходи соціогенетики, циклічної динаміки, статички, трансформаційний підхід та інші.

Українське суспільствознавство може стати одним з центрів створення нової парадигми* пізнання процесу державотворення. Україна знаходиться на перехресті, де сходяться західні і східні, південні і північні наукові підходи, школи, системи поглядів. Українське наукове співтовариство може продуктивно поєднати дві яскраво окреслені наукові традиції – західну і східну.

Західні вчені більш схильні до детальної проробки і ґрунтовної аргументації кожного нюансу наукової думки у вузько окресленій області наукового знання. Це особливо помітно в аргументації на захист інститутів демократичного суспільства, в регламентації функцій держави та громадянського суспільства, політичних і громадських організацій, колективів та особи. Ї інколи буває, що за окремим не бачиться загальна закономірність, тенденція.

Східні вчені знаходяться у полоні традиції захоплення нюансами аналізу абстрактних схем, істин. Нові мотиви в пізнанні суспільства входять у системи східного знання (особливо китайського, індійського, японського) дуже повільно. Навіть марксизм, який тяжіє до догми і не сприймає інших наукових систем, був трансформований відповідно до східної традиції. Українські суспільствознавці, особливо політологи і соціологи, часто вдало поєднують традиції східних і західних вчених. Схильність до абстрактного мислення і побудови широкоформатних нових концепцій (інколи, правда, без логічного обґрунтування), досить скрупульозне вивчення окремих функцій, рис, механізмів, здібність до засвоєння і творчої переробки чужих ідей, – все це сприяє органічному поєднанню різних підходів не на компілятивній, а на синтетичній основі і включенню нових знань у тканину загальної чи часткових парадигм пізнання.

* Як буде зватися нова парадигма – “постіндустріальна”, “ноосферна”, “демократична”, “постмодерністська” – це не має великого значення. Аби вона працювала в Україні, де народ зовсім інший, ніж у Західній Європі, і де західні ідеологеми не працюють. Взагалі введення нових понять справа “тонка”. Одні поняття закріплюються швидко, інші – ні. Тут багато випадкового, співпадання потреб науки та практики суспільного розвитку.

Пошуки нових теоретичних підходів у соціології і політології приводять частину вчених на позиції тлумачення політичного розвитку в межах єдиної конфліктологічної концепції та використання її як універсального методологічного інструменту політичного і соціологічного аналізу. При цьому конфліктологічна концепція використовується для трактування суспільних відносин у всіх сферах життя і пропонується для розвитку окремої міждисциплінарної науки – “конфліктології”.

У таких пропозиціях є раціональний момент до того часу, доки конфліктологічний підхід не перетворюється у домінуючий, визначальний, гіпертрофований.

Безумовно, можна створювати (чи вона буде сама складатися) конфліктологію як галузь міждисциплінарних знань про структуру і динаміку суспільних відносин, які базуються на реальних або потенційно можливих протиріччях суспільного розвитку. Тут простір реального або потенційного конфлікту надзвичайно широкий.

Але не тільки конфліктами живе людина. Тому можна говорити, що конфлікт є лише частиною суспільних відносин та політичного життя. Не варто переоцінювати чи недооцінювати роль конфліктів у суспільному житті. Вони визрівають, існують і згасають. Конфліктологічний підхід до реальності має велике значення і є ефективним методологічним інструментом наукового дослідження і прийняття рішень у практичній діяльності. Політологія, соціологія, філософія, навіть економічні, історичні та педагогічні науки повинні визначати конфліктологічний аспект свого галузевого знання, де використовувати конфліктологічний підхід аналізу. Широкий і вузький підходи – конфліктологія як наука і конфліктологічний підхід в конкретних суспільних науках – не протирічать один одному, а взаємно доповнюються.

Конфліктологічний підхід повинен поєднуватися з системним, структурним та функціональним.

Література:

1. Драгоманов М.П. Пропавший час (Українці під Московським царством (1654-1876)). Вибране. – К.: “Либідь”, 1991. – С. 559.
2. Драгоманов М.П. “Передне слово” (До “Громади” 1878 р.) // Вибране. – К.: “Либідь”, 1991. – С. 296-298.
3. Див. Вісник АН України. – 1993. – № 6. – С.74.
4. Кун Т. Структура наукових революцій. – М., 1977. – С. 11.

5. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1977. – С. 117.

Дем'яненко Н.М.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ПЕДАГОГІЧНИЙ СВІТОВИМІР М.П.ДРАГОМАНОВА (КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ)

Logical historical analysis of Dragomanov's pedagogical ideas includes the critics of the colonial system of education. It also includes the foundation of necessity of creation of all state national school, democratization of the process of education and training, filling of the school literature by Ukrainian knowledge substance. It is done on the base of its historical philosophical conception.

Друга половина XIX ст. – один із найважливіших періодів у політичній історії України. Саме в цей час закладаються основи політичної будови українського суспільства, починають об'єднуватися суспільні течії. До 1960-х років відноситься зародження українського громадівського руху, який значною мірою вплинув на формування соціально-освітніх течій, громадської педагогічної думки, педагогічної свідомості в суспільстві. Серед провідних діячів громадівського руху виділяється постать М.П.Драгоманова. Це засвідчує, зокрема, і неоднозначна оцінка його ролі в історії української суспільної думки. Якщо І.Франко зазначав, що “він був для нас правдивим учителем і вповні безкорисно не жалував праці, писань і упевнень і навіть докорів, щоб наводити нас, лінивих, малоосвічених, вирослих у рабських традиціях нашого глухого кута, на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації” (1, С.21), то для Д.Донцова немає гіршої лайки, ніж “драгоманівщина”. Оцінюючи добу XIX ст. в історії українського духовного життя як “добу упадку”, останній вважає, що цим вона великою мірою завдячує “демо-ліберальній, космополітичній, братсько-народній, соціалістичній, федералістичній пропаганді” (2, С.87) М.Драгоманова. Але й критики, і послідовники М.Драгоманова були єдині в оцінці визначної ролі, що він її посідає в історії українського духовного життя другої половини XIX ст.

Педагогічна діяльність М.Драгоманова починається ще під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету св.Володимира (1859-1863). Саме в цей період він учителює в недільній школі. Першу з них, як

зазначає М. Драгоманов, було відкрито у 1859 р. на Подолі за ініціативи студентства університету св. Володимира при підтримці М. Пирогова, “дякуючи котрому тільки й можна було завести школи ті в Києві”. Про цей період він згадує в статті “Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії”: “Ми, своєю особою були між першими учителями першої недільної школи..., секретарем її два з половиною роки, і не кидали справи над мужичою освітою років 4 після того... Сама найгарячіша наша думка була: чим-небудь і якнайскоріше заплатити мужикові за те, що ми вигодувались і вивчилися на його кошт” (3, С.17). Коли ж у Києві відкривається “Тимчасова педагогічна школа” (1862) з метою підготовки вчителя переважно для села, він починає викладати там. М. П. Драгоманов характеризує цей невеликий період своєї праці (вже у 1963 р. було заборонено україномовні педагогічні книги) як такий, коли в педагогічній школі відверто не заперечувалося викладання українською мовою, “...були навіть напечатані на казенні гроші “Байки” Глібова”, створено авторський колектив для написання Читатки (Книги для чтения), хоч і “казенною мовою, але...щоб говорила нашим хлопцям про те, що коло них, і не різала вухів дуже вже незрозумілою чужою московщиною”. М. П. Драгоманов згадує про цей час: “ Ми і д. Пилип Левицький мусили написать часть географичну, дд. Сліпушкин (інспектор 2 гімназії) і Антонович (тепер професор кійвск. університету) часть історичну, учитель дівочого інституту Судовщиков... – поступенне читання на мові московській, прилагоджене до розуміння хлопців українських” (3, С.24). У цілому М. П. Драгоманов відмічав велику повагу українців до освіти, рідної школи, зазначаючи, що до її занепаду призвела колоніальна політика Австро-Угорщини й Росії. Всупереч насаджуваній точці зору про освічення України з Півночі, він підкреслює факт існування різного типу громадських шкіл в Україні та першої руської вищої школи в Києві ще за тих пір, коли “на місці Петербурга було моховите болото”.

По закінченні університету М. П. Драгоманова було призначено молодшим учителем географії другої Київської (губернської) гімназії. З 1864 р., після захисту дисертації “Імператор Тіберій”, він працює на посаді приват-доцента кафедри всесвітньої історії Київського університету. Магістерська дисертація “Питання про історичне значення римської історії і Тацит”, захищена ним 1869 р., була логічним продовженням попередньої.

Педагогічні погляди М. П. Драгоманова зумовлені його філософсько-історичною концепцією, за якою вищою цінністю є вільна особистість, а основою міжлюдських та міжнаціональних відносин – справедливість. Шлях до

встановлення ідеї справедливості він намічає через поширення просвіти, зміну суспільного ладу, що й приведе людину до усвідомлення себе вільною. Ідеалом суспільно-політичного устрою М.П.Драгоманов уважав “безначальство”, бездержавність, добровільне утворення громад, із наданням їм свободи в суспільному житті. В концепції “громадівського соціалізму” обстоював федералістичний принцип і відхиляв необхідність політичної революції, що “лише змінює форми влади, не створюючи нового суспільного ладу”. У статті “Шевченко, українофіли й соціалізм” М.П. Драгоманов зазначав, що “революції поставали більше од почувань, ніж од думки... більше були консервативні, класові, ніж прогресивні... більше піднімались проти найгостріших фактів, ніж проти системи... і через те все були більше бунтами, ніж революціями...” (4, С.102). В цілому неприйняття революційного способу боротьби зумовлене його позицією щодо співвідношення мети і засобів – “чиста справа вимагає чистих засобів”. У “Автобіографічній замітці” він наголошував, що досягнення соціального ідеалу можливе лише за високого розвитку мас, за допомогою розумової пропаганди, а не кривавих повстань. Педагог стверджував, що і нація, і окрема людина повинні прагнути до самопізнання. Це призведе до високого рівня розвитку національної самосвідомості й уміння утвердити своє право на існування серед інших народів. Отже, еволюційний шлях просвіти він вважав провідним у досягненні ідеалу громадівського соціалізму. Тому головним завданням української інтелігенції проголошував підняття свідомості народу, його освіченості.

У центр своєї теорії М.П.Драгоманов ставив вирішення національного питання, що розглядав у двох аспектах: 1) розв’язання його в програмах російських революціонерів щодо стану Російської імперії; 2) вирішення безпосередньо для майбуття України (5, С.37). Він критикував ідеологів російського революційно-народницького руху (П.Лаврова, Г.Плеханова, П.Ткачова) за цілковиту відсутність в їх політичних програмах питання про надання автономії іншим народам. Федерація (“вільна спілка”) для М.П.Драгоманова – це шлях до повної політичної незалежності народів. У програмі журналу “Громада”, крім політичних і економічних цілей громадівців, він намічає і основні напрями розвитку культури (освіти, науки). Основна увага приділяється ним питанню народної школи, національного виховання.

У зв’язку із цим зазначимо, що в державній ліберально-реформаторській діяльності Російської імперії 1860-х років особливе місце займає освітня реформа 1864 р. Вона позначилася виходом двох основних документів:

“Положення про початкові народні училища” та “Статуту гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти” і частково зумовила перші кроки на шляху перетворення кріпосної школи в буржуазно-монархічну. Декларативно дозвіл на вступ надавався дітям будь-яких станів. На практиці ж, принцип рівного доступу на навчання був нездійсненим, про врахування національної специфіки освіти не йшлося навіть у початковій школі. У 1876 р. вийшов Емський указ, яким посилювався наступ на українську освіту. Так, не дозволялося викладати українською мовою, заборонявся друк україномовної літератури. На ці події М.П.Драгоманов відгукнувся статтею “До питання про малоросійську літературу”, де зазначив, що “українцям залишається тільки йти своєю дорогою і працювати, працювати і працювати для свого народу...” (4,с.56). Згодом на Літературному конгресі у Парижі (1878) він зробив доповідь “Українська література, заборонена царським урядом”, вручивши її президентові й віце-президентові конгресу (Віктору Гюго та І.С.Тургеневу) і таким чином отримавши підтримку відомих представників світової літератури. Подібний стан речей зумовив і позицію М.П.Драгоманова щодо відстоювання необхідності навчання рідною мовою, наповнення учбового матеріалу українознавчим змістом: ”У нас із самого початку учать мовою чужою, по книгам, що не пригнані до нашого краю і життя. Це лихо таке, котре тягнеться десятки років і само по собі може поставити наш народ позаду трохи не усіх народів в царстві руським” і далі – “наш народ дійсно не розуміє, як треба, школьної мови, котора що далі, все більш становиться з мішаної церковно-руської, прямо московською” (3, С.20). М.П.Драгоманов мріяв, “щоб хоч коли-небудь нашою мовою вчили і в гімназіях, і в університетах”. Особливо загострює він це питання у статтях “Земство і місцевий елемент у навчанні” та “Про педагогічне значення малоросійської мови”. Так, у останній статті виступає з критикою підручника “Книга для чтения в школах Киевского учебного округа” (написаного попечителем округу Ширинським-Шахматовим), де навіть не згадувалося про існування української мови. Натомість М.П.Драгоманов вважав, що навчання дітей слід починати рідною мовою, поступово переходячи до вивчення російської. Наголошував він також і на необхідності освоєння дітьми істинної історії свого народу, у зв’язку з чим великого значення надавав дослідженню фольклорної спадщини українців як уособлення духовних цінностей народу, його історії. Підтвердженням цьому слугують ґрунтовні наукові праці М.П.Драгоманова з історії, етнографії, фольклору: “Малоруські народні перекази і оповідання”, “Нові українські пісні

про громадські справи 1764-1880”, “Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.” та ін. При цьому він категорично виступає проти викладання Богослов'я, впливу релігії на зміст навчально-виховного процесу як у загальноосвітній, так і у вищій школі. Релігія і наука, віра й знання для нього – непримиренні протилежності. У “Трьох листах до редакції “Друга” він так ставить цю проблему: “Або астрономія, або Ісус Навін, або геологія, або Мойсей, або фізика, або ходіння по водах, або фізіологія, або воскресіння мертвих, або... історія – або визнання будь-якої релігійної системи” (4, С.45).

Вагоме місце у педагогічній спадщині М.П.Драгоманова займає відстоювання ідеї всестановості освіти: “Вся історія шкіл в Росії за останні сто років є не що інше, як бійка уряду з народом і освітою та видумки як би не дати людям вчитись, – особливо мужикові, – не дати вчитись навіть просто азбуки...Є школи панські, в яких казна витрачає понад 1000 карбованців на рік на одного панича..., а на кожную мужицьку дитину...4 копійки на рік” (3,с.14). Спираючись на думки М.Корфа щодо критики концепції існування двох мов – панської і мужицької, він зазначає: “Не треба бути панам і мужикам, – а всі мусять бути... тільки з панською волею і панською освітою”.

В цілому ж, акцентуючи увагу на необхідності українізації школи, М.П.Драгоманов наголошував, що змістовно вона повинна орієнтуватися на європейські гуманістичні ідеї, кращі здобутки світової культури, виступав проти окремішності, ізольованості української освіти. Отже, своє основне завдання він вбачав у сприянні самоусвідомленню українського народу як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурно-освітніми запитами. Саме завдяки його подвижницькій діяльності Європа почала дізнаватися про Україну.

Література:

1. Франко І. Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Кн.8
2. Донцов Д. Шевченко і Драгоманов // Дві літератури нашої доби. – Львів, 1991
3. Драгоманов М. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії// Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.). – К., 2003
4. Драгоманов М. Вибране. – К.,1991

5. Іванова Р. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. – К., 1971

6. Довгович В. Українська ідея в політичній теорії М. Драгоманова. – К., 1991

**Дмитренко П.В.
НПУ імені М.П. Драгоманова**

НАУКОВІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Соціально-економічний, духовний і культурний розвиток нашого суспільства породжує нові вимоги до трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл. Адже для сучасної виробничої сфери потрібен мобільний робітник, здатний до конкурентної боротьби в умовах зростаючих темпів науково-технічного прогресу і ринкової економіки – особистість з такими якостями як творчість, працьовитість, підприємливість, самостійність, відповідальність, кмітливість, ініціативність, чесність, порядність та з відповідним рівнем культури праці, екологічної і правової культури. Формування особистості такого робітника необхідно розпочинати ще у школі і неабияка роль відводиться тут вчителю трудового навчання. Це, в свою чергу, висуває певні вимоги до становлення такого вчителя, зокрема, до його фахової підготовки.

Як зазначає в своєму дослідженні І.О.Носова проблема фахової підготовки вчителів трудового навчання ще остаточно не розв'язана. Вона залишається актуальною як у педагогічній теорії, так і на практиці. Разом з тим, вивчаючи особливості підготовки фахівців машинобудівного виробництва та вчителів трудового навчання, дослідниця приходиться до висновку про різницю в їх професійній діяльності за виробничими функціями. При цьому підкреслює, що вчитель трудового навчання крім функцій вищезазначених фахівців повинен ще на високому рівні вирішувати загальноосвітні завдання з навчання та виховання підростаючого покоління.

В даний час існує значна кількість досліджень і наукових праць, присвячених підготовці вчителя трудового навчання. Їх аналіз дає змогу зробити певні висновки і навести ряд рекомендацій. Систематизувати їх найдоцільніше навколо завдань трудового навчання як навчального предмета,

оскільки їх реалізацію має забезпечити вчитель. До таких завдань відносимо: формування в учнів технічних понять, практичних умінь і навичок, вирішення загальношкільних завдань трудової підготовки (трудове виховання, політехнічна освіта, профорієнтація, формування творчого ставлення до праці, поєднання навчання з продуктивною працею тощо).

Формування технічних понять

Для формування технічних понять у школярів студенти як майбутні вчителі мають спочатку оволодіти ними самі. В умовах інженерного вищого навчального закладу це забезпечується двома циклами навчальних дисциплін – загальнотехнічними і спеціальними. Такий поділ цілком виправданий, бо спирається на функціональні обов'язки інженера. Але він зовсім не враховує функцій учителя. Виникає потреба принципового перегляду структури навчального матеріалу, інтеграції, змісту навчальних дисциплін.

Інтеграція може здійснюватися на кількох рівнях. Перший ґрунтується на міжпредметних зв'язках. Можливості інтеграції на цьому рівні глибоко вивчені В.В.Стешенком, який робить ряд конкретних висновків щодо визначення міжпредметних зв'язків між технічними дисциплінами технічного циклу і їх реалізації. Екстремальна перевірка довела доцільність та ефективність висунутих дослідником теоретичних положень. Їх впровадження у практику дало можливість удосконалити зміст технічних дисциплін і забезпечити управління самостійною навчальною діяльністю студентів. Це сприяло розвитку творчого мислення, формуванню узагальнених умінь самостійно знаходити і використовувати знання з одних навчальних предметів при вивченні інших, підвищенню пізнавального інтересу до циклу технічних дисциплін, що дало змогу поліпшити якість їх професійної підготовленості.

Другий рівень інтеграції змісту навчання спирається на його професійну спрямованість, мотивацію навчального процесу. Ефективність такої інтеграції перевірялася в процесі лабораторних занять із загальнотехнічних дисциплін А.Ф.Рудиком. Було встановлено, що підвищення ефективності підготовки вчителя трудового навчання може бути досягнуто насамперед шляхом удосконалення тематики і методики проведення лабораторних робіт, спрямованих на: педагогізацію процесу вивчення загальнотехнічних і спеціальних дисциплін та їх зв'язок з трудовим навчанням в школі, розвиток у студентів уміння орієнтуватися в тих напрямках науки і техніки, котрі стосуються професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до трудової діяльності, полегшення адаптації молодого вчителя в перші роки

роботи. Дослідник приходиться до висновку, що підвищення якості підготовки вчителя трудового навчання є комплексною програмою, розв'язання якої значною мірою визначається рівнем професійно-педагогічної спрямованості лабораторних практикумів і загальнотехнічних дисциплін, їх дидактичними зв'язками з навчальними предметами загальноосвітньої школи.

Найвищий рівень інтеграції полягає в принциповій зміні структури навчальних дисциплін, систематизації їх змісту на іншій логічній системі. Ефективність інтеграції на такому рівні при підготовці вчителя трудового навчання доведена в дисертаційній роботі В.П.Курок. Спираючись на експеримент, автор робить ряд висновків в т.ч. про те, що інтеграція споріднених дисциплін у вузівському навчанні покликана відповідати такій меті: оптимальній підготовці фахівців відповідно до потреб і вимог суспільства; забезпеченню мобільності випускника на період його професійної діяльності; підвищенню дидактичної ефективності процесу навчання в результаті вдосконалення його шляхом: а) міжпредметної кореляції; б) комплексного засвоєння навчальних проблем; в) вилучення дублювання знакової навчальної інформації в різних предметах; г) обмеження кількості предметів (заліків, екзаменів); д) підвищення економічної ефективності професійної освіти.

Дослідження з інтеграції навчальних дисциплін дали змогу побудувати ще два інтегровані курси – “Основи виробництва” та “Основи машинознавства”.

Формування практичних вмінь та навичок з обробки матеріалів.

В порівнянні з іншими питання формування практичних вмінь і навичок з обробки матеріалів є, на нашу думку, найбільш на сьогодні вирішеними в методиці трудового навчання як в теорії, так і в практиці. Подальше його вдосконалення пов'язане з розробкою нових матеріалів, нових інструментів, удосконаленням технологій виробництва і відповідно прийомів роботи. Але варто при цьому зазначити, що, як свідчить дослідження В.В.Кузьменка, на ефективність формування у студентів трудових умінь і навичок позитивно впливають:

– структура навчального матеріалу, яка відповідає проведенню занять у навчальних майстернях за операційно-предметною системою, і добір виробів згідно дидактичних вимог;

– готовність студентів до занять в майстернях (основний об'єм необхідних технічних відомостей виноситься на позааудиторне самостійне вивчення);

- формування прийомів самоконтролю і саморегуляції, що здійснюється з допомогою спеціальних технічних засобів;
- активізація пізнавальної діяльності студентів, яка досягається шляхом взаємозв'язку теоретичного матеріалу з практичною роботою використанням системи технічних задач і проблемних завдань, письмовографічної навчальної документації;
- мотивація трудової діяльності під впливом продуктивного характеру праці, проведення змагань у майстернях, організації постійних та тимчасових виставок, конкурсів, олімпіад, диференційований залік та кваліфікаційний екзамен;
- стимулювання трудової діяльності за рахунок нормування праці, встановлення вимог до виготовлення виробу тощо.

Трудове виховання

Вивчення шляхів і засобів виконання цього завдання вчителем здійснювалося В.М.Назаренком. Його дослідження містять важливі висновки. Зокрема, головну роль у методиці підготовки дослідник вбачає у цільовому компоненті, який являє собою перелік знань і вмінь, потрібних для здійснення трудового виховання учнів. Стрижневими елементами змістового компонента є предмети методичного циклу.

Становлення професійної майстерності майбутнього вчителя відбувається за умови поетапного розвитку змістового і процесуального компонентів. Провідною метою першого етапу підготовки студентів має бути ознайомлення, орієнтація в завданнях, змісті, формах і методах трудового виховання учнів, вимогах до трудового їх становлення; другого – формування творчорепродуктивного рівня знань, умінь, навичок, необхідних для трудового виховання школярів; третього – вдосконалення професійно необхідних якостей студентів.

Майбутні вчителі досягають високого і середнього рівнів професійно-педагогічної готовності до виховання учнів, якщо усвідомлять соціально-педагогічну значущість трудового становлення підростаючого покоління, якщо буде забезпечене творче ставлення професорсько-викладацького складу до підготовки студентів; у процесі лекційних і практичних занять, педагогічної практики актуалізуватимуться знання студентів з трудового виховання, відбуватимуться зближення методів навчання з методами майбутньої професійно-педагогічної діяльності, забезпечуватиметься нарощування

пізнавальної активності і творчого педагогічного мислення студентів, їх самостійності, єдності виховних впливів на формування готовності майбутніх вчителів з боку школи, вузу, громадських організацій.

Важливою складовою трудового виховання і досить актуальним в умовах ринкової економіки є питання економічної освіти. Проводячи дисертаційне дослідження з теми “Економічна освіта майбутніх вчителів трудового навчання”, Д.О.Лазаренко приходять до висновку, що стан досліджуваної проблеми в Україні не може бути визнаний задовільним. Визначений на основі проведеного дослідження зміст навчального матеріалу з економіки виробництва відрізняється наявністю обґрунтованої системи економічних знань та вмінь, удосконаленої послідовності його структурування, відсутністю дублювання питань інших навчальних предметів та доступністю для засвоєння студентами.

Розроблена в процесі дослідження методика вивчення економіки виробництва студентами пройшла експериментальну перевірку на доступність у трьох педагогічних вузах України і забезпечує формування у майбутніх вчителів міцних знань з економіки виробництва.

Формування творчого ставлення до праці.

Творче ставлення до праці є однією з передумов розвитку особистості та ефективної участі її у суспільному виробництві. Проведено ряд досліджень, що визначають шляхи і заходи найдоцільнішого використання цієї передумови.

Так, наприклад, дослідження Б.В.Сименача показали, що одним із основних методів розвитку технічної творчості студентів є розв’язання ними системи технічних задач. Це підвищує ефективність засвоєння студентами навчального матеріалу і створює сприятливі умови для виявлення студентами самостійності, активізує їхню пізнавальну активність. Так, при розв’язанні задач студентам доводиться здійснювати ряд розумових операцій: визначати розміри складальних одиниць і деталей виробу, здійснювати розрахунки, обирати матеріал для виготовлення деталей тощо. Крім того, розв’язуючи задачі студенти читають і виготовляють креслення, вивчають технічні вимоги виготовлення виробу, що в цілому підвищує їхню самостійність, розвиває вміння працювати з літературою, сприяє творчій активності.

Поряд з фаховою студенти потребують методичної підготовки для формування у школярів творчого ставлення до праці. А.М.Плуток зазначає, що студенти мають бути обізнані з методикою залучення учнів до технічної творчості. Вони повинні знати зміст типових програм гуртків технічної

творчості, психолого-педагогічні основи дитячої творчості, діагностику творчих здібностей, дидактичні вимоги до складання технічних задач, умови організації і проведення змагань, способи стимулювання творчої діяльності учнів тощо. Крім того, у студентів мають бути сформовані відповідні практичні вміння.

Профорієнтаційна підготовка.

Можливості вчителя трудового навчання в здійсненні профорієнтаційної роботи вивчалися М.О.Ховричем. Ним доопрацьована професіограма вчителя праці з урахуванням функцій методиста з профорієнтації. Професіограма включає комплекс вимог до знань, умінь та психофізичних якостей, наявність яких дає змогу особистості виконувати управлінську, дослідницьку, інформаційну, виховну, орієнтаційну та інші функції спеціаліста. Реалізація цієї професіограми при підготовці студентів дає можливість підвищити якість навчально-виховного процесу та об'єктивно визначати рівень їх професійної готовності до майбутньої діяльності. Вона має визначитися за трьома аспектами: теоретичним, практичним і морально-психологічним.

Дидактичні основи курсу профорієнтації в підготовці вчителя трудового навчання досліджувалися В.Б.Харламенко. Практичне значення дослідження полягає в тому, що визначені система та зміст профорієнтаційної підготовки створюють основи для підготовки нових навчальних курсів профорієнтації майбутніх вчителів трудового навчання, а показники та рівні додають можливість об'єктивно оцінювати їх профорієнтаційну підготовленість.

Методична підготовка.

Був і залишається одним із серйозних недоліків в роботі педагогічного вузу його неспроможність забезпечити належний рівень методичної підготовки майбутніх вчителів. Мається на увазі їх практична підготовка з методики викладання відповідних навчальних дисциплін у школі. Недостатній на сьогодні рівень такої підготовки випускників педагогічного вузу, в тому числі майбутніх вчителів трудового навчання, зумовлюється, на наш погляд, рядом причин.

По-перше, відсутня чітка відповідність між завданнями, змістом методичної підготовки і часом, який відводиться на реалізацію цих завдань. Зокрема, досвід роботи педагогічно-індустріального факультету НПУ імені М.П.Драгоманова, що цього часу явно недостатньо. Вправи методичного характеру на практичних заняттях студенти виконують хоч і послідовно, але

одноразово. Внаслідок того вміння та навички з методики навчально-виховної роботи не формуються. У зв'язку з обмеженням часу завдання з методичної підготовки не розв'язуються належним чином і в процесі педагогічної практики.

По-друге, важливим є питання кадрового забезпечення. На жаль, викладачі методичних кафедр здебільшого не мають відповідного досвіду роботи в загальноосвітній школі. Цим зумовлюється теоретизація методичної підготовки майбутніх вчителів, її відрив від практичної діяльності.

По-третє, підвищення якості методичної підготовки студентів можливе за наявності належної навчально-матеріальної бази. Такою базою у стінах вузу стає кабінет методики трудового навчання, обладнаний за типом шкільних навчальних майстерень. Рівень методичної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання залежить, врешті, від обладнання такого кабінету, від тих засобів, які при цьому використовуються. Як свідчать результати проведеного нами дослідження, застосування замкнутої телевізійної системи в методичній підготовці студентів активізує значною мірою їх пізнавальну діяльність, сприяє глибшому розумінню відповідних термінів і понять, скорочує час для їх засвоєння, а також забезпечує в певній мірі вироблення особистого методичного підходу до розв'язання навчальних завдань.

Таким чином, аналіз досліджень, присвячених підготовці вчителя трудового навчання, показує що окремі питання цього процесу знайшли позитивне вирішення в теорії і в педагогічній практиці. Проте рівень практичної підготовки випускників педвузу не відповідає вимогам сьогодення. Це пояснюється, на нашу думку, рядом причин, зокрема:

- по-перше, досліджувані окремі питання підготовки майбутніх вчителів трудового навчання хоч і знаходять своє позитивне вирішення, проте спрямовані на захист дисертацій і широко у практику не впроваджуються;
- по-друге, досліджуються лише окремі питання підготовки вчителя трудового навчання – відсутня система;
- по-третє, відсутній, як не дивно, взаємозв'язок між трудовим навчанням в школі і підготовкою вчителя цього предмета як з точки зору змісту, так і з точки зору процесу.

Недостатня розробка теорії гальмує дальший розвиток практики трудового навчання в школі, а отже і ряду питань, пов'язаних з підготовкою майбутніх вчителів цього навчального предмета. Д.О.Тхоржевський висловив припущення, що системний підхід до трудового навчання як об'єкта вивчення

дасть змогу знайти об'єктивну основу для розв'язання тієї дискусії, яка періодично виникає на сторінках педагогічної преси, характеризується суперечливими поглядами і не знаходить до цього часу вирішення.

Науково обгрунтоване визначення поняття “система трудового навчання” внесе ясність у теорію питання і в той же час допоможе своєчасно розпізнавати нові системи трудового навчання. Стане можливим також науково обгрунтований аналіз пропозицій щодо удосконалення існуючих систем трудового навчання та розробки нових, що сприятиме, на нашу думку визначенню наукових засад підготовки вчителя трудового навчання, а отже в цілому і відповідної системи.

**Дробот І.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

СОЦІАЛІЗМ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА: ІДЕАЛІЗМ ЧИ СОЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

В материалах рассматривается трансформация социалистической идеи в теоретическом наследии Михаила Драгоманова. Делается попытка осознать смысл продолжительной научной дискуссии относительно его идеалов и идеологических приоритетов, отношения к ведущим течениям в социалистическом европейском движении XIX ст.

Важливим напрямком в аналізі теоретичної спадщини М.Драгоманова є аналіз його ідейних орієнтацій, їх окреслення у провідних ідеологічних течіях передової суспільно-політичної думки другої половини XIX ст. Це той драгомановський спадок, навколо якого завжди чулося політичне різноголосся: від соціалістичних, мало не марксистських визначень драгомановських вчень до заперечення вагомості соціалістичних ідей в його соціально-теоретичних викладах та пріоритетності лібералізму і демократизму. Це не випадково, оскільки такому оцінюванню його спадщини сприяв багато в чому сам М.Драгоманов, а ще більше політична кон'єктура радянського суспільства.

Наукові, публіцистичні дискусії навколо його політичних пріоритетів продовжуються точитися в європейському політичному просторі і тепер. У цьому сенсі є на часі з'ясування питання ролі М. Драгоманова як вченого, політика в розвитку соціалістичної ідеї та самого його ставлення до неї як провідної течії в політикумі XIX ст.

Незаперечними і загальновідомими є симпатії молодого М. Драгоманова “лівим” ідеям. Цьому сприяло його соціальне походження, оточення, “ранішня” незалежність думки та постійні інтелектуальні пошуки і уподобання. Все це разом узятє, можливо, і стало причиною драгомановського деконформізму, еволюції світогляду і того, що він не став адептом хоча б одного із вчень.

Проаналізуємо еволюцію світогляду М. Драгоманова. Його захоплення соціалістичними ідеями великою мірою було закономірним, бо при всій багатомірності світоглядного розвитку інтелігенції України, Росії та Австро-Угорщини у той час найяскравішим ідеологічним феноменом були соціалістичні теорії. Саме соціалістична міфологія найбільш виразно контрастувала тогочасній “безпросвітній” навколишній кріпацькій дійсності і соціалістичний ідеал посідав особливе місце в єврокультурному просторі. І така радикально мисляча, європейськи демократично налаштована особистість, як М. Драгоманов, бути осторонь не могла. Проте соціалізм М. Драгоманов бачить не як догму, а по-своєму, в осмисленні ним перш за все національних українських цілей і завдань соціально-політичного поступу в Росії, Австро-Угорщині і Європі в цілому.

Вершинного злету соціалістична ідея в ціннісних орієнтаціях М. Драгоманова досягає у 70-ті – першій половині 80-х рр. XIX ст. Це той історичний рубіж європейської цивілізації, коли формально-демократичні державні інституції повинні були наповнюватись реальним змістом демократизму, соціальної і економічної рівності і достатку та подальшого прогресу суспільно-політичного буття. У листі до свого побратима І. Франка в травні 1885 р. М. Драгоманов зазначав: “Та що ж робить, коли тепер скрізь минулась доба політичної демократії, – в котрій і в класичних її країнах, Франції й Італії, зосталося хіба два-три скілько-небудь чистих імені, та й з них Гюго, пробував було в 1848 р. виступити проти нової демократії, соціальної, а тепер видимо не зна, як з нею й бути, а Гарібальді то протягне руку цій демократії, то королеві Гумбертові? Де ж справді знайти тепер колишню “чисту демократію” навіть і в Європі, а тим паче в Польщі?! А нам, українцям, до того що ж робити, коли ми хочемо чи так, чи сяк, а стати на свої власні ноги?” Він став все більш активно висловлюватися за необхідність доповнення політичних інституцій суспільства більш досконалішими економічними та соціальними відносинами.

Вчений-гуманіст говорив про необхідність доповнення політичної демократії таким соціальним і економічним життям, яке убезпечувало б

громадян від нерівності антагонізмів. Отже, не заперечуючи на противагу переважної більшості тогочасних соціалістів різних мастей значення тогочасної політичної демократії, він бачив її уже в подальшому вдосконаленні суспільного життя через зростання добробуту, освіти, культури нації, суспільства в цілому. І така перспектива базувалась у М. Драгоманова не на утопічних баченнях і побажаннях, а на реальному аналізі змін економічного, соціального, культурного життя внаслідок руйнування феодальних відносин і політичних зрушень після революцій кінця XVIII – першої половини XIX ст. Розглядаючи соціалізм і демократію як дотичні і взаємопов'язані ідеали суспільного подальшого поступу, він наголошував на пріоритетності, історичній першочерговості впровадження в практику принципів демократії, необхідність дальшої демократизації державного устрою. Тільки після виконання цих завдань бачився наступний етап побудови справедливого суспільного ладу. Його не вабила швидка перспектива “соціалістичного раю” через революцію. М. Драгоманов покладався на усвідомлене, творче ставлення суспільства, кожної особистості до свого майбутнього. Він заперечував можливість кінцевого визначення соціалістичної ідеї, в тому числі через партійні програми. Противників іншого бачення соціалістичного розвитку називав “утопістами старого часу”. Виборення соціалістичного майбутнього вчений вбачав через наукові дискусії, теоретичні пошуки, які превалювали у Західній Європі. Саме західноєвропейські ідеологічні викладки найбільш відповідали уявленням великого українця про правильний підхід до проблем соціалістичної теорії. Заклики до соціалістичної революції, обговорення соціалістичного майбутнього його не приваблювали. Це бачилось “від початку злим і негідним”.³ Через соціалістичну теорію політик хотів віднайти перш за все соціальну збалансованість, можливість максимального поєднання інтересів усіх членів суспільства. Критичне ставлення М. Драгоманова до ідеалістичної частини соціалістичних програмованих викладок з роками зростало. Позитивно ставлячись до наукового потенціалу соціалістичної ідеї, він дуже обережно і виважено ставився до перенесення їх на український та російський ґрунт, вважаючи, що в умовах Східної Європи “чисто” соціалістична пропаганда і відповідні дії є передчасними, і вони можуть нести перш за все руйнівне навантаження.

Узагальнюючи досвід революційного та соціалістичного руху, вчений вказував на його догматизм, утопічність, на специфічну роль, яку соціалістична пропаганда відігравала в умовах Росії.

М. Драгоманов доказово не бачив відповідних ознак готовності народів Східної Європи до здійснення соціалістичних перетворень: збереження залишків феодально-станового ладу, недостатній рівень економічного розвитку та відносин через несформованість робітничого класу. До цього приєднував незрілість політичних та ідейних умов.

Виходячи з цього, М. Драгоманов уже на початку 1880-х рр. все далі відходив від догматики соціалістичної ідеї як теоретичної перспективи. Він все обережніше ставиться до самого вживання соціалістичної термінології “соціалізм”, “соціалістична ідея”, “соціалістична перспектива”, а натомість говорить про соціальний прогрес, соціальну боротьбу і таке інше. Соціалістична ідеологія поступово відходить в тінь, поступаючись місцем ліберальним і загальнодемократичним пріоритетам. Його захоплює ідея утворення потужного суспільного руху за реформи, в тому числі радикального спрямування, але без політичних змін у суспільному житті. М. Драгоманов вважає за доцільне “перенести” на майбутнє обговорення питань ідеального суспільного ладу, а натомість зайнятися вирішенням першочергових питань національної і політичної боротьби в розрізі демократичного удосконалення. Отже, і надалі він залишається активним прихильником соціальних реформувань.

М. Драгоманов робить активні спроби “лібералізувати”, демократизувати соціалістичний рух, його ідеологію та практику. Звідси ж його намагання “соціалізувати” програми ліберальних, демократичних груп в Україні і Росії.

Пізніше, з розгортанням роботи Русько-Української радикальної партії в Галичині, мислитель ще активніше симпатизує реальній соціальній політиці, протиставляючи їй консерватизм і сектантство соціалістичної ідеології. “Тепер особливо соціальна справа має практичний характер соціальної політики, і такі речі, як 8-годинна робота далеко важніші, ніж спор про форми колективізму (державний чи громадський) і навіть сам колективізм. Окрім того, важні політичні і культурні ґрунти для соц. політики, як загальне виборче право, технічне виховання й т.і. Треба привчитись дивитись на соціальний рух не з сектантського (чи революційного, чи консервативного) погляду, а для того треба ширити й історичне і політичне образумь” – навчав теоретик-мислитель.

У наступному, переймаючись проблемами найбільш “лівої” партії Галичини і в цілому України, особливо в період широких і гострих дискусій серед її членів відносно програмних її положень, М. Драгоманов, засуджуючи

самі суперечки і непорозуміння між прихильниками лівого молодіжного крила партії та старшими радикалами і драгоманівцями говорить: “Я навіть не можу з гори осудити Окуневського за страх “слов”, – таких як “соціалізм”. Я б не боявся слов для себе, – а за публіку, як де, то боявся б. Адже навіть в Інтернаціоналі прибрали слово *collectivisme*, через те, що слово *communisme* було лячне. Політика мусить бути на добру долю педагогікою. В деякім разі я думаю, що політичну вагу на тепер, – як не через 20-30 років, дасть Вашій партії не максимальна її частина, і не слово етикетка, а те, на скільки вона вмітиме зачепитись за теперішні справжні нужди народу”. Тобто під кінець свого життя М. Драгоманов повністю відходить від політичної вартості соціалістичного ідеалу. Переконає, що раніше ніж через 20-30 років повертатися навіть до дискусії про важливість соціалістичної ідеології не варто.

Щодо ставлення М. Драгоманова до марксистської доктрини, то необхідно зазначити, що в останні роки свого життя він розглядав цю теорію як таку, що не відповідала новим реаліям і тенденціям розвитку політичного життя в Європі, була перешкодою політичної діяльності прогресивних сил, в тому числі в Україні.

Отже, стають зрозумілими причини неприйняття радянськими ідеологами політичних напрацювань М. Драгоманова, які ще довгий час будуть збуджувати розум сучасників.

Аналізуючи ж трансформацію поглядів М. Драгоманова як ученого, політика, філософа, мислителя щодо соціалістичної ідеї на різних етапах розвитку європейської дійсності ми спостерігаємо постійну науково обґрунтовану і виважену еволюцію генія до нового розуміння цінностей і завдань національної, соціальної та політичної боротьби на шляху до демократії, свободи і прогресу.

Література:

1. Драгоманов М. – Франку І. 22.V.1885 // Листи до І. Франка і інших. – 1881-1886. – Львів, 1906. – С.276.
2. Драгоманов М. Рай і поступ. – Б/м. 1915. – С.57.
3. Драгоманов М. Конституция и народ // Собрание политических сочинений. – Б/м. Т. II. – С. 654.
4. Цит. по: Круглашов А. Драма Інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000. – С.136.
5. Драгоманов М. Вольний Союз – Вільна Спілка. – Львів, 1906. – С.13.

**Закович М.М.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

В історії вітчизняної і філософської думки творчість М.П.Драгоманова донедавна залишалася “білою плямою”. Повернення наукової спадщини мислителя із небуття дозволить відтворювати її оригінальність і глибокий гуманістичний зміст, що має значення не лише для минулого, але й сучасного процесу відродження української культури. Якщо соціально-політичні праці і публіцистика М.П.Драгоманова вивчені більш-менш добре, то його філософська і релігієзнавча спадщина потребують більш ґрунтовного дослідження.

В центрі філософської думки М.П.Драгоманова – людина, тому його ідеї, як і вся наукова спадщина, позначені глибоким гуманізмом. Перебуваючи за кордоном, М.П.Драгоманов мав змогу слухати лекції багатьох провідних європейських вчених, працювати у бібліотеках та архівах Берліна, Софії, Відня, Гейдельберга, Праги, Флоренції, Цюриха. Саме в той час ним були підготовлені праці, присвячені релігійним питанням, зокрема дослідження “З історії відношень між церквою і державою в Західній Європі” і “Боротьба за духовну власть и свободу совісті в XVI-XVII ст.”. В цих працях вчений виявляє і аналізує картину жорстокої боротьби за владу, яка точилася між світськими урядами країн Західної Європи і католицькою церквою. Він різко критикує нетерпимість до чужої релігії, віросповідних чи ідейних переконань. Саме релігійна нетерпимість, на думку М.П.Драгоманова, породжувала релігійні війни між народами, хрестові походи, штовхала вчорашніх протестантів, що сповідували принцип вільного вибору релігії, на злочини і навіть вбивство. Наприклад, так сталося зі знаменитим іспанським ученим-гуманістом, відомим природознавцем і лікарем Сервером, якого Кальвін піддав спаленню у Женеві.

Релігію М.П.Драгоманов розглядав як досить складне явище духовної культури. Вона виникла як засіб пізнання і духовно-практичного освоєння навколишнього світу. Релігія – це сукупність думок, що першими в історії цивілізації виявились впорядкованими. Цей комплекс думок, на думку вченого, може шкодити або сприяти прогресивному поступу суспільства. М.П.Драгоманов – ліберал, але не антирелігійний. Він прихильник світської культури, критикує історичні форми релігії і віддає перевагу реформаційним

рухам, зокрема сектантству в Росії, які, на його думку, ближчі до інтересів простої людини, ніж ортодоксальна церква. Тому він підтримує ідею видання Біблії українською мовою, прагне надати сектантам всіляку допомогу, познайомити читача з працями французьких просвітителів, зокрема релігієзнавця Ж.Е.Ренана. Вчений пише спеціальну брошуру “Про волю віри” та інші праці.

М.П.Драгоманов не міг лишитися осторонь таких важливих проблем, як значення релігії у житті людини, її ролі і церкви в історичному розвитку людства, зокрема, в національному поступі України.

Розглядаючи релігію в тісному зв’язку з національним, М.П.Драгоманов послідовно критикував спроби деяких учених, громадських діячів пов’язати певну національність з конкретною релігією. У листі до І.Франка вчений пише: “Ідентифікація якої б то не було національності з релігією є абсурд принциповий і практичний”. До християнства належать, підкреслює М.П.Драгоманов, не лише слов’яни, а й велика кількість інших народів. Тому жодний з них не може вважати християнство тільки своєю національною ознакою. За природою воно є “загальною, універсальною, тобто світовою релігією”.

Претензії окремих українофілів і клерикально налаштованих богословів оголосити ту чи іншу релігійну конфесію “вірою батьків”, єдиною “Народною святиною” вчений вважав безпідставним. Він підкреслював, зокрема, що серед українців є православні, греко-католики, римо-католики, мусульмани, іудеї, протестанти і навіть безвірні. Важко сказати, зауважував він, яка, власне, віра у нас може бути визнана за “фактично національну”.

Православ’я в Україні, на думку М.П.Драгоманова, є неоднорідним і суперечливим. Визнаючи його певне позитивне значення в окремі історичні періоди, наприклад в княжі часи, вчений водночас критикує його за те, що воно поховало ті надії на поступ, які подавала Україна, у ХУІ столітті. Україна того періоду для М.П.Драгоманова – це країна, яка мала для європейського рівня духовні й культурні можливості, але які не реалізувала саме через православну церкву. Саме православ’я затримало процес звільнення народної української мови з-під впливу церковнослов’янської. Воно також сприяло утвердженню монархізму і цезаропапізму, всупереч тому, що Україна вже знала козацьку республіку. Православ’я відривало Україну, на думку М.П.Драгоманова, від прогресивнішої, західноєвропейської традиції. Воно всіляко противилося зв’язкам української культури з західною духовною культурою. Через

православ'я Україна не змінила панські церковні порядки на громадські, не звільнила розум від “путів попівської науки”.

Критично ставився М.П.Драгоманов і до греко-католицизму. Берестейську унію він розглядав як змову між польськими біскупами й ченцями і деякими українськими православними архієреями, яка була спрямована на повернення українців “у римську віру”. Внаслідок укладання унії занепали братські порядки в церкві, попи перетворилися на осібне панство, яке, ставши чиновництвом, дбало не про релігійні громади, а про користь начальства і власну.

Різно негативне ставлення М.П.Драгоманова викликала також спроба оголосити унію єдиною національною релігією, а уніатську церкву – “національною малоруською святинею”. У цьому вчений вбачав розрив з історичною малоруською традицією. Для нього уніатський клерикалізм означав галичанський сепаратизм від України, від усіх українців. М.П.Драгоманов дорікав галичанам взагалі і клерикальним народовцям тим, що вони, замість “роботи серед народу навколо реальних, світських інтересів і світської освіти...”, самі поринули з головою в клерикальну агітацію різних спрямувань. Ця агітація тим більше шкідлива для народних інтересів і тим більше дивна з боку скільки-небудь освічених людей”.

До протестантизму, на відміну від інших конфесій, М.П.Драгоманов ставився схвально, адже саме ця релігія, на думку вченого, дає змогу утвердити людяність у громадському житті, національну мову в богослужбовій практиці. У мові вчений убачав ефективний засіб національного інтегрування українців. Протестантизм М.П.Драгоманов цинив ще й за повагу до людського розуму, до свободи думки. Це виявлялось, зокрема, у вільному тлумаченні протестантами Святого Письма, обстоювання рівності в релігійному житті, прихильності до прогресу.

Драгоманов був не лише політиком, але й ученим-істориком, тому добре знав, що духовно Україна довгі роки розвивалася в християнській парадигмі. Але водночас він розумів і те, що “більш енергійна меншість серед українського простолюду навпомацьки прагне вийти на дорогу релігійної реформації, ... маса українська... зітхає за старовинними церковними порядками, за церквою менш панською і чиновницькою, більш дешевою, громадською церквою з виборним духовенством”. М.П.Драгоманов пропонував звернути увагу на протестантизм.

Вчений відстоював свободу віросповідання, право вільного вибору релігії, тобто кожна людина або товариство повинно мати “волю держатися такої віри, якої вони хочуть, з тим тільки, щоб прихильні до кожної віри християни, іудеї, магометанці, штунди й інші утримували свої церкви на свій кошт, щоб навіть на це не було громадських податків ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає”. Для М.П.Драгоманова не було сумнівів у високому значенні наукових істин порівняно з релігійними. Наукові істини доводяться і перевіряються доказами дослідницьким шляхом, експериментом, релігійні постулати ґрунтуються на сліпій вірі і не можуть бути доведені. Вчений писав, що “в справах освітніх, культурних, ми бажаємо зросту випробуваної (позитивної) науки про речі природні й громадські, а також умілості з тією наукою зв’язані”. Така наука й умілості (словесні, театр, малярство, різьба, музика), на думку М.П.Драгоманова, “замінять зовсім теперішні віри, через котрі люди стільки ворогували й ворогують проміж себе”.

В розумінні свободи совісті М.П.Драгоманов виходив з суто демократичних принципів, вважаючи, що людина має право вільно обирати ту релігію, яку вона бажає. Він рішуче виступав проти релігійної нетерпимості, засуджував будь-яке насильство щодо релігії, вимагав відокремлення церкви від держави і школи від церкви. Вчений був палким прихильником світської культури і вважав, що “наука, знання замінять зовсім теперішні віри”.

Думки М.П.Драгоманова про релігію, церкву, свободу совісті, співвідношення національних і релігійних чинників у духовному житті народу мають важливе значення для розуміння тих процесів, які відбуваються у наші дні в духовному житті України.

Корсак К.В.
Інститут вищої освіти АПН України

СТОЛІТТЯ ПІСЛЯ М.П.ДРАГОМАНОВА – РОЗШИРЕННЯ НАУКОВИХ ПІДСТАВ ЕФЕКТИВНОГО ОСОБИСТІСНОГО НАВЧАННЯ

Рассмотрены главные препятствия для перехода от авторитарного к личностно ориентированному обучению путем радикальной модернизации содержания физики и других естественных дисциплин (а также применения авторского “Современного природоведения”).

Україна і світ неспізнано змінилися за роки, що минули з епохи, на яку припало успішне навчання і плідна викладацька, наукова і публіцистична діяльність М.П.Драгоманова (1841-1895). Більшість його мрій – незалежність Вітчизни, розбудова системи освіти і використання для виховання молоді кращих здобутків культури і літератури рідного краю, увага до оволодіння нею іноземними мовами як важливого знаряддя накопичення і застосування нових знань й ін. – стали дійсністю.

Та всім нам, колегам і послідовникам Михайла Петровича за фахом і покликанням, лишається зробити чимало для подальшого поступу України, зокрема, для осучаснення всієї освіти, для втілення його сподівань на те, що поєднання європейського і національного виведе її на вищий рівень, а представники нових генерацій керуватимуться його настановою щодо вищих цінностей і мети свого життя: “Без ідеалу, без віри у будуччину – ніяка праця неможлива...” [1, С.385].

Якщо серед усіх планів і намірів керівників нашої освітньої системи, політиків і законодавців, серед пропозицій науковців-педагогів виокремити найголовніше в стратегії розбудови освіти, у виборі вектору головних змін цілей навчання дітей і молоді й охарактеризувати його лише одним словом, то серед найвірогідніших кандидатів на подібну роль фігурує насамперед слово “особистість”.

Дуже вдало висловив нові погляди на мету освіти міністр освіти і науки України В.Кремень: “Орієнтація на людину, фундаментальні цінності, рішуча демократизація освіти – ось ті підвалини, на яких має базуватися освіта третього тисячоліття. Гармонійно розвинена *особистість* має стати головною метою і змістом усієї системи освіти. Замість пріоритету держави в освітянському просторі на перше місце має бути поставлена саме людина” [9, С.21].

В епоху М.П.Драгоманова вищою ціллю діяльності освітньої системи вважалася підготовка слухняних і професійно підготовлених державних службовців, які беззаперечно притримуються визначених приписів, а тому навіть у ментальній діяльності не перетинають вказаних державою меж.

Остання вимога цілковито несумісна з законами функціонування мозку дорослої і розвиненої людини, яка завжди має вибір між покорою і свободою. Ось і в своєму навчанні Мишко Драгоманов мав щастя спілкування з вільними наставниками, які не боялися розширювати горизонти молоді фактами з правдивої історії України чи доказами того, що потоку біблійних масштабів і

наслідків ніколи не було. Хоч їх було й небагато, але саме вони, а не конформісти визначили життєвий шлях М.П.Драгоманова. Дійсно, особливість правди у тому, що в очах молоді вона сильніша і важливіша від моря брехні, гіпотез та необгрунтованих фантазій.

Проблема пошуків шляхів до вказаної вище у вислові В.Кременя мети нашої освіти нового сторіччя – підготовки розвинених і гармонійних особистостей – серед центральних у сучасній українській філософії, педагогіці, психології та інших науках, які за рубежем входять у групу “освітніх” (*sciences de l'éducation*). Обмежені рамки даної праці виключають аналіз і співставлення думок десятків фахівців, які вони висловили і обгрунтували у сотнях книг, статей і виступів на конференціях. Та важливо вказати – серед них, якщо виключити думку прихильників відновлення тоталітарного минулого, немає помилкових чи відверто шкідливих для молоді та України.

Та, очевидно, не всі пропозиції однаково добре надаються для швидкого й успішного переходу від адаптаційної освітньої доктрини до гуманістичної (чи критично-креативної), від орієнтації змісту навчання на потреби оборонного комплексу гранично індустріалізованого СРСР до послідовного врахування інтересів кожної молодої людини, якій доведеться жити і діяти в Україні, яка будуватиме “суспільство знань”.

Те, що ми успадкували в освіті в 1991 р., було досконало налаштоване на масову підготовку “робітників” і “спеціалістів” – виконавців, а не особистостей, ремісників, а не вільних професіоналів-творців. Для досягнення бажаної мети – формування особистостей – нам слід зробити набагато більше простої заміни “плюса” на “мінус” (наприклад, зміни знаку оцінок під час висвітлення суспільно-історичних подій, феноменів культури і мистецтва тощо).

На наш погляд, людина може стати *особистістю* у разі створення їй можливостей для розвитку критичного мислення, засвоєння надійних наукових фактів для інтелектуальної й інших форм діяльності, врешті – накопичення визнаної іншими людьми досить високої компетентності в обраній цією людиною фаховій діяльності.

Чи можливе все це у межах сучасних систем освіти?

Наша відповідь, що спирається на аналіз освітніх систем і суспільств десятків країн світу, однозначна:

- це неможливо, якщо середня тривалість навчання складає 10-12 років;
- це частково можливо, якщо країна (розвинена і демократична!) встигла сформувати досить узгоджену і складну систему “первинної освіти” (*initial*

education), яка за 19-20 років надає всім представникам нових генерацій не лише середню загальну, але й вищу професійну підготовку;

- це доволі можливо для високого відсотка активного населення, яке не лише отримало 20-річну первинну освіту, але й має можливість активно самовдосконалюватися в будь-який момент часу.

Нам вже доводилося висловлювати свою думку щодо бажаності формування високої і сучасної багатоконпонентної цивілізаційної компетентності у випускників наших середніх і вищих шкіл (ст. [3] та ін.), тому в цій статті акцентуємо лише один аспект особистісно орієнтованого і сучасного навчання і виховання – його природничо-науковий фундамент.

В епоху М.П.Драгоманова лише в поодиноких країнах (Росія не належала до них) вчителі без ризику покарання з боку державних чи інших влад могли знайомити молодь з науково-природничими фактами без неперервного звернення до Біблії як найвищого “наукового авторитету”.

З того часу більшість освітніх систем звільнилися від догматичного тиску, але так і не подолали шлях, необхідний для досягнення однакової швидкості оновлення змісту фундаментальних для формування мислення і професійної компетентності молоді предметів і дисциплін з темпом накопичення все нових знань у все більшій кількості наук і сфер дослідження. Лише поодинокі країни, де сумістилися одразу кілька сприятливих для освіти і науки чинників, продемонстрували наприкінці ХХ ст. дивовижну суспільно-економічну ефективність розвитку та осучаснення комплексу “освіта і наука” (серед європейських країн є всі підстави вважати зразком подібного освітньо-наукового успіху Фінляндію 1990-х років). У більшості ж, включаючи Україну і Росію, оновлення наукових підстав розвитку особистісно-орієнтованого навчання відбувається надто повільно.

Обмежимося лише одним прикладом. Ще в епоху М.П.Драгоманова лідером усіх наук й основою формування “наукового мислення” була механіка. Якщо уважно проаналізувати зміст курсів фізики наших середніх і вищих шкіл, то легко переконатися, що механіка й досі переважає за обсягом і відсотком часу, який припадає на неї у цих курсах. Специфіка засад механіки така, що вона гранично утруднює формування критичного мислення, правильного уявлення про напрям і закони природних і суспільних процесів. Дійсно – філософським висновком з її теорій є примітивний детермінізм, праксеологічним здобутком після її вивчення – навички розв’язання певного типу задач, які завжди мають лише один-єдиний правильний розв’язок. Не дивно, що серед філософів та

науковців інших сфер слово “механ...” ототожнюється з редукціонізмом, максимальним спрощенням і застосуванням найвіддаленіших від складних реалій природи і нашого щоденного буття ідей і теорій.

Значною (і найчастіше неподоланою) проблемою багатьох систем освіти лишається насичення курсів фізики механістично-лінійними розділами “старої” фізики, яка сформувалася до початку другої третини ХХ століття. Це подвійно прикро ще й тому, що подібні “старі” знання у наш час корисні лише фахівцям з історії розвитку природничих наук та представникам окремих виробничих професій, які й надалі використовуватимуть переважно механічні апарати і машини. Усім іншим – а це щонайменше 90% активного населення сучасної України – необхідні поглиблені знання з нової (так званої “квантової”) і новітньої – нанофізики і нелінійної фізики.

Нанофізика все ще дуже схожа на “terra incognita”. Вона лише розпочала вивчати шляхи керованого створення і використання структур, які мають розміри (хоча б за однією з трьох координат) менші 100 нм (менші однієї десятимільйонної частки метра). Раніше нанопроцеси використовувалися рідко, бо лише у наш час фізики створили засоби для керованого “нанобудівництва” ([4,5] та ін.). Обмежимося однією фразою – все це набагато серйозніше і важливіше, як вся мікроелектроніка та інформаційні технології разом узяті. ХХІ сторіччя буде епохою наноісторії.

Більш відома і розвинена у наш час нелінійна фізика – фізика інтенсивних процесів з доволіною силою взаємодії об’єктів. А от “стара” (класична) фізика – вчення про слабку і дуже малоінтенсивну взаємодію. Для їх співставлення наведемо один приклад – розділ “Оптика”. У нас викладають класичну оптику, що є “лінійною” наукою. В її межах фізичний вплив світлових хвиль на атоми настільки слабкий, що з високою точністю описується лінійними рівняннями. Наслідком є дуже мала кількість відмінних один від одного лінійно-оптичних процесів і цілковита неможливість глибокої зміни характеристик променів (на кшталт “злиття” двох червоних променів з утворенням блакитного та ін.).

Знаряддям фізиків, які мріяли про нелінійні оптичні процеси, стали створені ними ж лазери. Навіть без додаткового фокусування когерентного світлового пучка, який виходить з певних типів лазерів, напруженість електричного поля в ньому близька до напруженості тих полів, які існують в атомах і молекулах. Взаємодія світла з ними стає настільки інтенсивною і різноманітною, що стають можливими не одиниці, а десятки (у перспективі – сотні) різноманітних явищ і ефектів, які майже всі можуть знайти застосування

в сучасному виробництві. Легко здогадатися, що перетворення червоного світла у блакитне чи якесь інше було серед найперших реалізованих нелінійних оптичних явищ.

Варто зауважити, що серед типових нелінійних явищ є й славнозвісне виникнення просторово-часових структур (або так званого “порядку з хаосу”), яке слід розглядати особливо уважно хоча б тому, що саме так з неупорядкованої рідкої чи рідкокристалічної суміші органічних речовин у присутності твердої фази могла народитися гранично проста стадія життя, яка після довготривалої еволюції привела до видового багатства сучасної біосфери.

Підводячи підсумки, слід наголосити на тому, що використання фізики (як і інших точних наук) для формування у молоді правильного і перспективного світобачення разом з високою професійною і громадською компетентністю стануть можливими за умови зміни наукової бази особистісного навчання. Для цього слід скоротити до необхідного мінімуму механістичний аспект курсів фізики й розширити нелінійно-синергетичний, орієнтований на знання і технології XXI століття. Для полегшення подібної зміни у змісті освіти, може виявитися корисною створена нами нова дисципліна з умовою назвою “Сучасне природознавство”, де на основі останніх досягнень багатьох наук розглядаються походження і закони розвитку всього довкілля – живої і неживої речовини (див. [6]). Ця дисципліна разом з доцільним оновленням наявних курсів може забезпечити підвищення якості нашої освіти та її особистісну орієнтацію.

Література:

1. Радзикович В. Письменство: В кн. “Історія української культури”. – К.: Либідь, 1994. – С. 185-424.
2. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
3. Корсак К.В. Цивілізаційна компетентність громадян і завдання обов’язкової освіти // Освіта і управління. – 1998. – Том.2. – №1. – С.7-12.
4. Комаров С.М. Искусственные объекты наномира // Химия и жизнь. – 2000. – № 5. – С.10-17.
5. Уайтсайдс Дж., Эйглер Д., Андерс Р. Нанотехнология в ближайшем десятилетии. Прогноз направления исследований / Пер. с англ. – М.: Мир, 2002. – 292 с.

6. Корсак К.В. Модифікована програма інтегрованого предмету "Природознавство" для 10-11 класів середніх навчальних закладів // Програми курсів основ природничих дисциплін за вибором для загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій. – К.: Мін. освіти, 1996. – С. 73-90.

Левшин М.М.
Інститут вищої освіти АПН України

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Анализируются пространственная модель учебного процесса и личностно ориентированные её признаки.

Концептуальна орієнтація на здійснення людиноцентриського та людинотворчого [1] підходів в освітній діяльності спричиняє необхідність проектування особистісно орієнтованих технологій навчання і виховання [5, С.4].

Ідеї особистісно орієнтованого підходу, особливо врахування потреб простого люду чітко прослідковуються і у педагогічній діяльності М.Драгоманова. Наприклад, у статті “Неправда – не просвіта”, аналізуючи видання для народу він пише: “ ... простий чоловік теж людина, котру треба шанувати. *Не треба ні дурити її неправдою, ні потаювати від неї правду*” [4, С.400].

Або ж у листі від 26.08.1873 р. М.Драгоманов розмірковує: “Потім треба буде зібрати з молодіжі комісію для написання енциклопедії для народу по строго позитивній системі ... і звісно не сходячи з популярної форми” [4, С.461].

У сучасній педагогічній теорії і практиці намітилося певне відставання актуальних психолого-педагогічних досліджень вищої школи, що обґрунтовують розбудову навчально-виховного процесу на нових концептуальних засадах, зумовленими корінними потребами суспільства. Поняттями особистісно орієнтованого навчання і виховання, фундаменталізації, гуманітаризації, інтеграції, неперервності освіти сучасники оперують досить широко – і в наукових працях, і в організації навчально-виховного процесу, і в побудові особистісно-орієнтованих технологій. Але аналіз окремих праць показує, що результативність їх не досить висока: одні науковці захоплюються абстрактним теоретизуванням, відриваючись від сьогоденних запитів у

формуванні особистості. В інших – під сучасною термінологією ховаються традиційні моделі навчання й виховання, у котрих студент постає пасивним об'єктом, а його діяльність носить репродуктивний характер. У фундаментальній монографії “Педагогічні технології у неперервній освіті”[8], також зазначається, що “Ідея особистісно орієнтованої педагогічної освіти тільки починає визначатися на двох рівнях: повсякденному і науковому”.

Вищесказане засвідчує суперечність між соціальним запитом реалізації новітніх цілей, пріоритетів освіти та недостатнім рівнем психолого-педагогічних досліджень, пов'язаних із конструюванням сучасних технологій навчання і виховання .

Розробка **вихідних положень** дослідження спонукає до конструювання його методологічного апарату та уточнення відповідної термінології , вірніше змісту таких трьох понять: ***психолого-педагогічне проектування; технології навчання і виховання у ВНЗ; особистісно орієнтовані.***

Аналіз літературних джерел, які безпосередньо стосувались або перетинались з відповідною проблематикою (А.М.Алексюк, В.І.Бондар, І.Д.Бех, С.У.Ганчаренко, В.А.Козаков, Е.В.Лузік, З.І.Слепкань, С.О.Сисоєва, О.П.Сердюк, М.Б.Євтух, М.М.Левіна, О.М.Пехота, В.А.Ясвин, О.Г.Ярошенко та інші) свідчать, що за основу дослідження в теоретичному плані слід покласти діяльнісний та системний підходи, які дозволять створити його інтегративну модель.

Технології навчання і виховання є специфічними проявами родового поняття “педагогічна технологія” і функціонують у динамічній єдності. Розподіл їх здійснений для виокремлення предметів окремих досліджень.

Аналізуючи поняття “педагогічна технологія” С.О.Сисоєва нараховує понад 300 його означень . Серед них:

- раціональний спосіб досягнення свідомо сформульованої освітньої (навчальної, виховної) мети; наука; педагогічна система; педагогічна діяльність; системно-діяльнісний підхід до освітнього (навчального) процесу; мистецтво педагога; модель; засіб оптимізації і модернізації освітнього процесу; як процесуальний компонент (складова) освітнього (навчального) процесу; інтегративний підхід в освіті.

Значна частина дослідників В.П.Беспалько, С.І.Архангельський, Т.А.Ільїна, Н.В.Кузьміна, Л.Т.Вікторова (Рис. 1) – запропонували графічні моделі педагогічних систем, які ілюструють взаємодію суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу з метою досягнення певного результату .

При всій прогресивності запропонованого методологічного підходу всі вони мають певну невідповідність сучасним вимогам:

а) площинне зображення та рядопокладання суб'єктів та об'єктів навчального процесу щоразу створювали закриті системи, які практично не підлягали доповненню;

б) суб'єкти навчального процесу при цьому губляться у розглядуваній множині об'єктів;

в) усі вони будувались на основі певного системо-утворюючого фактора, що обмежувало можливість даної педагогічної системи проілюструвати множинність підходів.

Ми пропонуємо просторову модель особистісно орієнтованої технології навчання і виховання (рис. 2) де , $S_i S_j$ – суб'єкти навчально-виховного процесу; M_1, \dots, M_n – прообрази фундаментальних чинників особистісно-орієнтованого навчання і виховання; m_1, \dots, m_n – ілюструють спільну діяльність суб'єктів навчання і виховання щодо їх реалізації; 2б – розшифровує значення площини Т) та наступне означення: **“Педагогічна технологія у ВНЗ – це множина обґрунтованих проєктивних дій P_1, P_2, \dots, P_n , здійснених суб'єктами навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах з метою підготовки фахівців згідно з вимогами інформаційного суспільства”**.

Зауважимо, що кожна проєктивна дія має на меті створення певної системи, підсистеми моделі, оскільки у процесі дослідження ми виявили, що спільним для різноманітних підходів тлумачення терміну “проєктування” (проєктування – майбутнє творення (З.І.Слепкань); здійснення побудови адекватної системи предметно-перетворюючих дій (С.Д.Максименко); поетапне конструювання майбутніх кроків пізнавальної діяльності студентів (М.Б.Євтух, О.П.Сердюк); формування нормативних уявлень (моделей) педагогічної діяльності та створення проєктів такої діяльності (В.І.Бондар); тезаурусно-дидактичне моделювання (І.А.Зязюн) є створення певних систем (моделей) на основі певних вихідних умов. На основі цього ми поєднали їх у такому загальному означенні: **“психолого-педагогічне проєктування (Р) є створення на основі заданої мети та заданих і досліджених теоретико-методичних засад певної педагогічної системи, підсистеми, моделі”**.

Здебільшого, педагогічне проєктування може бути трьох типів:

а) вибір певної множини об'єктів із заданої (наприклад, при розробці змісту навчальних предметів та їх структурування, коли на основі певної науки або системи наук здійснюється необхідний вибір навчального матеріалу);

б) доповнення певної системи новітніми компонентами та системою взаємозв'язків з наявністю елементів відкриття;

в) здійснення ентропії, поглинання даної системи іншою системою з більш стійкою структурою;

г) побудова навчальної моделі.

Використовуване у навчальних закладах поняття “учбове проектування” поєднує проектування трьох видів.

У моделі зображені, виділені різними дослідниками особистісно-орієнтованого підходу у навчально-виховному процесі, виділяються його визначальні чинники:

1) Суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників навчально-виховного процесу;

2) Реалізація методологічного (m_1), логічного (m_2), змістового (m_3), процесуального (m_4), мотиваційного (m_5), компонент створення умов для саморозвитку (m_6), самовиховання (m_7), самонавчання, самоорганізації (m_8), самодетермінація (m_9), забезпечення реалізації аксіологічного (m_{10}) – загальнолюдських цінностей (гуманізм, патріотизм, цінності рідної культури та інших культур), розвитку сутнісних якостей мислення (m_{11}), креативність, системність, рефлексійність і т.п., дотримання психолого-гігієнічних вимог до організації праці (m_{12}) і т.д.

Окремі напрямки можуть належати до певного класу (їх можна виділити однаковим кольором). Вони можуть набувати певного рівня конкретизації.

Простір, у якому розміщується модель є інформаційним та культуротворчим (за В.П.Андрущенком, М.І.Михальченком)

Перевага даної просторової моделі полягає не тільки у виокремленні суб'єктів навчання, підкресленні їх активної взаємодії, а й у можливості синтезу різноманітних педагогічних напрямків реформування освіти, зокрема реалізація особистісно орієнтованого підходу.

Наведена модель має універсальний характер і дозволяє здійснити локалізацію для всіх ВНЗ, наприклад, педагогічних.

Вище сказане дозволяє сформулювати узагальнену робочу гіпотезу дослідження: “Якщо, виходячи з досліджених умов, здійснити достатнє, обґрунтоване число P_1, P_2, \dots, P_n , то отримаємо особистісно орієнтовану технологію навчання і виховання, певного рівня загальності”.

Загалом, просторові моделі як інтерпретації певних педагогічних явищ належать до найпродуктивніших. Вихід за межі площинного мислення дає змогу більш повно проілюструвати систему наявних об'єктів та взаємозв'язків між ними. Відомі спроби побудови просторових моделей управлінської діяльності (В.І.Бондар), золотого перерізу змісту навчальної діяльності (Е.В.Лузік), методів навчання (В.Ф.Паламарчук, В.І.Паламарчук) збагатили педагогічну науку суттєвими здобутками.

Запропонована модель відповідає принципам синергетики у здійсненні системного підходу: акцентування уваги на процесах руху, системи, структурних переходів, враховує сутність внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків педагогічної системи, створює можливості для доповнення її різноманітними підсистемами [10, С. 8].

О.Я.Савченко виокремлює такі ознаки особистісно орієнтованого навчання: зосередження на потребах суб'єктів навчання; забезпечення діагностичної основи навчання; переважання навчального діалогу; співпраця, співтворчість між суб'єктами навчального процесу; створення ситуацій вибору і відповідальності; турбота про фізичне та емоційне благополуччя суб'єктів навчання; максимальна відповідність специфіці пізнавальної діяльності суб'єктів навчання; стимулювання їхнього розвитку і саморозвитку [9].

Очевидно, що кожна з них, як і будь-який з можливих доповнюючих чинників можуть бути відображені у запропонованій моделі. Однією з можливих доповнюючих ознак особистісно-орієнтованих технологій навчання, специфічних для *педагогічних* навчальних закладів (предмети педагогічного циклу) є застосування навчального *тріалогу*, тобто навчальної діяльності за участі трьох її суб'єктів: учнів, студентів, викладачів.

Тріалог може бути реалізований за будь-якої форми навчальної діяльності студентів (лекцій, практичних, лабораторних занять).

Запрошення учнів певного класу на лекцію, або практичне заняття сприяє не лише посиленню мотиваційного компоненту навчання, але допомагає студентам краще зрозуміти психологічні особливості дітей, специфіку застосування різноманітних методів навчання і сприяє прийняттю нестандартних творчих рішень, усвідомленню сутності певної навчальної ситуації та системності навчальної дисципліни.

У контексті вищесказаного варто перші уроки студентів-практикантів проводити у вигляді тріалогу: методист, студент, учні (яким заздалегідь повідомляється про такий незвичний урок).

Це послугує не лише серйозною психологічною опорою для студента, а й дасть можливість уникнути тупикових ситуацій на уроці, коли діалог учень – студент порушується за певних методичних недоліків (ускладнене запитання практиканта, невміння сформулювати його у простішій формі, поставити додаткові запитання і т.ін.).

Використання діалогу, як одного з технологічних компонентів навчання дає можливість зробити навчальний процес ціліснішим, вмотивованішим, навіть певною мірою святковішим. Фактично тут йдеться про новий тип взаємодії у “трикутнику”: викладач, студент (майбутній вчитель), учні, власне ієрархічне наскрізне збагачення діалогу.

Зрозуміло, що *діалог* не є повною гарантією особистісно орієнтованого підходу, однак, за вдалого вибору місця у структурі навчальної дисципліни, є його важливим чинником. Принцип *діалогу* має здійснюватися на заняттях з педагогічних дисциплін і за безпосередньої відсутності учнів. У цьому випадку контекст спрямованості на учня реалізують по черзі викладач і студенти. Особливо ефективно таке використання *діалогу* під час аналізу пізнавальних завдань для учнів, системи доцільних запитань вчителя, застосування різноманітних методів навчання.

Очевидно, що розглянутий чинник особистісно орієнтованого навчання студентів у сконструйованій моделі (Рис. 2) потребує нового аналогічного циклу з відображенням ще одного суб'єкта навчання.

Особистісно-орієнтованого тлумачення потребують і компоненти педагогічної системи (Т) та макро- і мікроструктури процесу навчання у конкретній формі його функціонування [2, с. 11-12].

Прикладом локалізації моделі особистісно орієнтованого навчання може слугувати розроблений нами спецкурс “Інформаційна культура” для студентів педагогічних факультетів.

Цільовий компонент передбачає озброєння майбутніх вчителів теоретико-методичною готовністю усвідомлювати культурологічний напрям оновлення педагогіки й окремих методик викладання; здійснювати реалізацію пропедевтичного курсу інформатики (Наказ МОН № 96 від 28.02.2001 р.); обґрунтувати методичну систему формування інформаційної культури молодших школярів, доцільний її варіант та проєктивну сутність базових умінь по всій освітній вертикалі .

У процесі вивчення спецкурсу студенти повинні оволодіти вміннями: проєктувати уроки інформатики у початковій школі та методику їх проведення;

здійснювати системний аналіз різноманітних підходів до впровадження інформатики в 1-4 класах; самостійно виявляти алгоритми керування ППС; аналізувати програми і підручники з інформатики.

Спецкурс складається з двох основних блоків: теоретико-методологічного та методичного. Використання змісту першого розділу програми має забезпечити методологічну підготовку майбутніх вчителів. У ньому розглядається п'ять тем:

Педагогічна сутність поняття “інформаційна культура (Інформаційне суспільство як основний чинник сучасної інформаційної культури. Різні підходи до трактування поняття “інформаційна культура”. Стиль мислення фахівця інформаційного суспільства. Функції інформаційної культури. Інформаційна культура майбутнього вчителя початкових класів.)

Семіотичний компонент інформаційної культури (Поняття про семіотику. Семантика, синтатика, прагматика. Мови. Різні види мов. Семіотизація суспільства. Семіотичні вміння – основа інтеграції навчальних предметів. Культурологічне збагачення педагогіки.)

Системний аналіз в педагогіці та окремих методиках (Методи системного аналізу. Системно-структурний аналіз. Педагогічні системи. Моделювання. Дидактичне моделювання. Інформаційне (математичне) моделювання. Синергетичні принципи проектування педагогічного процесу як системи. Формування системного мислення суб'єктів навчального процесу – наріжне завдання всіх ступенів освіти.

Інформаційне збагачення педагогіки (Поняття інформації. Властивості інформації. Інформаційні процеси. Інформаційний простір. Інфосфера. Інформаційне поле. Інформаційне середовище. Інформаційна педагогіка. Інформологія. Едукологія. Фундаменталізація і цілісність знань. Генезис цілісного пізнання світу. Інформаційна картина світу.)

Психолого-педагогічне конструювання (проектування) змісту навчальних предметів (Метод психолого-педагогічного проектування. Проективна сутність змісту навчальних предметів Педагогічні принципи проектування змісту навчальних предметів. Проектування змісту навчального предмету “Інформатика 1-4”.)

Другий розділ має методичну спрямованість. Він складається з 8 тем.

Загальна характеристика методичної системи формування початків інформаційної культури молодших школярів (Поняття “початки інформаційної культури молодших школярів. Аналіз різноманітних підходів

реалізації завдань формування початків інформаційної культури в учнів 1-4 класів. Особливості авторської програми з інформатики для початкової школи (авт. М.М.Левшин).

Підручник з інформатики для початкової школи (Пропедевтичні курси. Типологія структур підручника. Особливості авторських підходів конструювання підручників з інформатики для 1-4 класів.)

Методика формування уявлень інформатики у початкових класах (Формування у молодших школярів уявлення про інформацію та її властивості. Формування логічної грамотності молодших школярів. Формування уявлення про інформаційну систему та її функції. Формування уявлень про алгоритм у молодших школярів).

Формування алгоритмічної культури молодших школярів (Основи алгоритмізації – теоретичний базис формування алгоритмічної культури учнів 1-4 класів. Характеристичні особливості алгоритмічної культури молодшого школяра. Методичні особливості формування початків алгоритмічної культури учнів початкових класів).

Методика формування початків системного мислення учнів 1-4 класів (Критерії і показники системності мислення молодших школярів. Методика формування семіотичних інваріантів діяльності у молодших школярів. Система вправ, спрямованих на формування початків системного мислення учнів 1-4 класів.)

Інформаційні технології в початковому курсі інформатики (Поняття інформаційних технологій навчання. Типи програмно-педагогічних систем (ППС). Мультимедійні технології навчання. Дидактичні функції мультимедійних технологій навчання. Система комп'ютерної підтримки навчально-виховного процесу у початковій школі. Санітарно-гігієнічні та ергономічні вимоги до роботи молодших школярів за комп'ютером).

Методика формування початків комп'ютерної грамотності молодших школярів (Поняття “комп'ютерна грамотність” молодших школярів. Особливості інтерфейсу ППС для учнів початкових класів. Методика формування умінь учнів 1-4 класів керувати виконанням навчальних комп'ютерних програм.)

Особливості уроку інформатики в 1-4 класах (Розподіл годин між лекціями, практичними, лабораторними заняттями та самосійною роботою студентів сприяє формуванню у них вмій самостійної пізнавальної діяльності, системного мислення, рефлексії виучуваного матеріалу, логічних

взаємозв'язків між окремими змістовими компонентами, проектувати навчальні педагогічні системи).

Розроблена система пізнавальних завдань до спецкурсу також сприяє формуванню перелічених вище вмінь.

Авторська розробка програми з "Інформатики, 1-4", підручників, способів структурування змісту навчально-методичних рекомендацій, програмно-педагогічних засобів також спонукають студентів до проектування різноманітних навчальних систем та їх аналізу).

Таким чином, у процесі реалізації спецкурсу реалізуються не лише особистісно орієнтований зміст навчання, а й методи, форми і засоби навчальної діяльності.

Література:

1. Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. – К.: Знання України. – 2002. – 578 с.
2. Бондар В.І. Модульно-рейтингова технологія вивчення навчальної дисципліни (на матеріалі дидактики). – К., 1999. – С. 48.
3. Викторова Л.Г. О Педагогических системах. – Красноярск, 1989. – 101 с.
4. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – С. 594.
5. Кремень В.Г. Освіта в Україні // Освіта України. – № 47, 12 жовтня 2001. – С. 4-6.
6. Левина М.М. Технологии профессионального педагогического образования. – М.: Академия, 2001. – 272 с.
7. Левшин М.М. Як спроектувати технологію? // Освіта, 2-9 квітня, 2003. – С. 7.
8. Педагогічні технології (монографія за ред. С.О.Сисоєвої) – К.: Віпол, 2001. – 502 с.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
10. Шевцов А.Г. Моделюємо педагогічний процес // Освіта, 2-9 квітня 2003. – С. 8.

**Терзійська Л.
Софійський університет
ім. Св. Климентія Охридського (Болгарія)**

ПРОФЕСОР М. ДРАГОМАНОВ – ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ ТА ВИКЛАДАЧ СОФІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Жизнь Драгоманова в Софии (1889-1895) и его преподавательская работа сыграли немалую роль в развитии первого высшего учебного заведения и формировании его новых программ, в строительстве специального университетского корпуса для воспитания и обучения поколения после пятивекового турецкого рабства. Ученый способствовал формированию национального самосознания интеллигенции, развитию ряда областей науки.

М. Драгоманов “першого ряду вчений та публіцист, людина величезної ерудиції, широких та сміливих думок (за словами Бориса Грінченка), яка волею долі третій період свого життєвого шляху і творчої діяльності”, за умовним поділом дослідників, прожила в Болгарії. Вчений віддав свій досвід та сили інтелектуальному розвитку болгар, яких щиро полюбив. Прибувши восени 1889 р. до Софії на запрошення Міністерства освіти, щоб розпочати читання лекцій з курсу загальної історії, він був тут тепло прийнятий. В цей час Болгарія робила свої перші кроки щодо організації свого власного університету. Перебування Михайла Петровича в Софії збігається з знаменними подіями в житті країни, яка після довгих років боротьби, ціною великих жертв домоглась своєї свободи, відкинувши п'ятивікове ярмо, і щойно ступила на шлях національного освітнього та духовного відродження. І Драгоманов віддається з натхненням сміливій творчій роботі тут, в іншій слов'янській країні, не маючи можливості працювати на батьківщині, але глибоко впевнений, що робить корисне загальнослов'янське діло залишаючись при цьому “українцем душею і серцем”. Не без підстав акад. М. Арнаудов підкреслює, що “ми, болгар, маємо підстави більш ніж всі інші слов'яни, крім українців, бути вдячними цьому чоловікові, який являє собою щось набагато більше, ніж звичайний вчений. О, це людина, яка ніколи не зневажала життя. Драгоманов не тільки пише історію, але творить її. Не суху книжкову мудрість, а знання, пов'язане з волею до діла, проповідує він. Це ставить його нам в приклад, яким має бути справжній борець за свободу думки, справжній вчитель правди” [1].

Драгоманов піклувався про наше Вище училище (так тоді називався щойно відкритий 1888 р. Перший університет) ще до свого приїзду до Софії. В

одному листі до Івана Шишманова з Женеви (21 липня 1889 р.) він радить, яких авторів та які книжки мають придбати болгарські бібліотеки. Про це турбується і пізніше, коли разом з ректором Вищого училища і директором бібліотеки професорами Д.Агуром та Л.Мілетичем робить все можливе, щоб поповнити її фонди необхідними книжками різних європейських авторів. Завдяки своєму багатому досвіду він міг давати поради щодо вдосконалення болгарського університетського навчання. В статті, яка була надрукована в газеті “Свободно слово”, він пропонує, щоб викладачів вибирали не з учителів гімназії, а щоб це були доценти, які вже до того змогли захистити свою діяльність у Вищому училищі. В іншій публікації М.П.Драгоманов радить, щоб призначення позачергових професорів відбувалось тільки після того, як вони прочитають публічні лекції, а регулярних професорів-на основі їхніх наукових праць. У зв'язку з цим він рекомендує залучити таких болгарських вчених, як Марина Дринова, Георгій Златарський, які вже здобули широку популярність в наукових колах поза Болгарією. Що ж стосується підготовки молодих фахівців для Вищого училища, то він пропонує надавати перевагу в доборі тим молодим людям, які добре себе проявили у наукових відрядженнях за кордоном. Він вносить пропозицію збільшити строк навчання з 3 до 4 років і відстоює свою ідею побудови нового спеціального корпусу для Вищого училища, і щоб перетворити його на університет. З приводу останнього пише: “Сусідні Болгарії країни мають: Румунія-два повні університети, Греція-один, Сербія має свою Головну школу, а про Австралію нема що й говорити. Князівство Болгарія, якщо хоче витримати в боротьбі за існування між сусідами своїми і якщо хоче виконати своє завдання перед болгарським народом, то має створити свій університет”.

Багато з пропорцій Драгоманова щодо вдосконалення вищої освіти в Болгарії знайшли розуміння особливо при підготовці Закону для Вищого училища 1890 р. Про це писав академік М.Арнаудов.

Коли влітку 1890 р. Драгоманов поїхав забрати свою сім'ю на Заході, та мав чимало консультацій у Женеві, Відні, Парижі стосовно навчальних програм, а також щодо архітектурного плану побудови зручного приміщення для університету в Софії: ”Полученние мною от Вас поручения почти окончены в Австралии и Швейцарии – повідомляє він міністра Георгія Житкова з Парижа, – а потому считаю долгом дать Вам о них отчет...”

Драгоманов один із засновників болгарської загальної медієвістики. Під час своєї педагогічної діяльності в Софії він брав участь не тільки у створенні її

грунтовних засад, а й своїми науковими працями досяг найвищих ступенів у її розвитку. Поява Драгоманова як історика-дослідника суспільства – це загалом об'єктивний результат впливів таких попередників його, як Герцен, Добролюбов, Чернишевським, Макколей, Преското, Гізо. Він вивчав все, що було пов'язане з духовним, інтелектуальним і культурним розвитком Європи в другій половині XIX ст., але ніякому разі не можна говорити про якесь механічне сприйняття філософських та історичних систем, що панували в той час. Драгоманов являє собою цілу школу щодо людського минулого, сприйняття його та виявлення. Це неповторна, самобутня школа, яку неможливо вмістити у відомі традиційні рамки. Він підкреслює значення історичного розвитку суспільства, відстоює передові і гуманні ідеї “Історія була цікава йому, тому що це історія розвитку вільних закладів, демократизму, введення передових думок. Це не історія років, знаменних дат, падіння або піднесення до володарства, а це була історія внутрішнього культурного життя народів. І ви, які звикли до шкільного вивчення історії нерідко відчуєте піднесення від чарівного слова цього 55-річного старця, що з запалом говорить як молодий парубок” [2].

На лекціях студенти бачили, як він простежує історичний розвиток суспільства, підкреслюючи необхідність у виявленні і розвитку передових гуманних ідей. Його лекції були “політичною школою в найкращому розумінні цього слова”[3].

Драгоманов прагнув виховувати своїх студентів у дусі свободи і нетерпеливості до всякої тиранії, в дусі загальнослов'янської солідарності. Він не раз підкреслював, що основне їхнє завдання після одержання вищої освіти поїхати в усі куточки країни до свого народу і працювати, щоб підготувати чесних людей, які б допомогли перетворити Болгарію на добре освічену і впорядковану державу.

Його діяльність в Софійському університеті стала однією з найяскравіших сторінок цього закладу. Як підкреслює М.Анаудов, “рідко хто з вчених сягав такого авторитету серед університетської молоді. Небагато хто з викладачів умів заробити собі таку повагу і таку любов, як цей незабутній українець”[3].

А на похоронах Драгоманова у виголошених словах студентів підкреслювалось, що як вчитель він мав такий вплив на них своїм, щирим, людським ставленням і водночас як і своїми величезними знаннями, а також і своєю сильною аргументацією і своїм красивим словом, що “його лекції так

захоплювали своїм багатством, величезною глибиною, живою іронією і що для болгарських слухачів особливе значення мали його поради щодо вивчення минулого рідного краю” [3].

Драгоманов впевнено залучав студентів до науково-дослідницької діяльності, з особливою увагою ставився до тих, хто виявляв хоча б нахил до такої роботи. Від щирого серця намагався допомагати, надаючи кожному можливість працювати навіть у своїй власній бібліотеці. “Зайдеш до нього-пише його вихованець Х.В. – Зустріне тебе люб’язно, тепло, веде бесіду з тобою з різних наукових питань і розповідає про своїх приятелів. Виходиш з дому і тобі здається, що огорнув весь світ”. Ось чому зовсім не дивно, що багато років пізніше у різних галузях науки виявляють тривку присутність його студенти. Це відомі болгарські вчені та діячі освіти, як наприклад: Іван Пастухов, Йордан Попгеорієв, акад. Юрдан Трифонов, літературознавець Божан Ангелов, фольклорист та історик літератури Йордан Іванов, директори гімназії Никола Димитров (з Велико Тирнова), Петр Скопаков (з Софії), географ Атанас Іширков та багато інших. А немало з них продовжували його справу навчаючи молодих людей за його методикою. Таким чином дедалі зростає число послідовників Драгоманова.

Вирішальну роль в поглибленні наукових зацікавлень Івана Шишманова мав український вчений ще в Женеві, де молодий і дуже талановитий болгарин слухав лекції професора-емігранта, якого всі дуже поважали. Шишманов був у захопленні від уміння Драгоманова зацікавити свого слухача своїми роздумами і втягти його в це і направити до нових пошуків та оригінальних розв’язань складних питань. Особливий вплив на Шишманова мали ліберальні погляди Михайла Петровича. Від Драгоманова молодий болгарський вчений перейняв методику наукового дослідження – методику, якій і сьогодні багато з істориків надають перевагу. Навіть з побіжного ознайомлення з працями Шишманова можемо встановити, “що його кредо має ті ж самі наукові та науково-етичні підвалини: велика кількість емпіричного матеріалу, його порівняльне вивчення, осмислення з різних історико-філософських та культурно-історичних позицій. Подібно до Драгоманова, Шишманов теж еволюційно, сприймає ідеї взаємодії культур, ліберальну демократію в політиці. Особливо близько вони стоять у поглядах про національну ідею. Шишманов сповідує ідею чистого націоналізму, далекий від усяких шовіністичних думок, сповнений гуманних ідей про вільне об’єднання балканських народів, що є єдиним правильним шляхом до розв’язання протиріч, що виникають між ними. Його думка про роль

ідеї націоналізму перш за все у формуванні окремих національностей з їх специфічними якостями та здібностями, про націоналізм як засіб свободи, освіти та поступу, зречення тої деформації, яка перетворює національну ідеологію на політичний засіб правлячих – все це свідчить про тривкі зв'язки Драгоманова, що піклувався про свободу українського народу, та Шишманова, що вболівав за своїх співвітчизників.

Болгарія з теплотою зберігає пам'ять про Михайла Драгоманова. В 1932 році ініціативний комітет зорганізував встановлення пам'ятника на його могилі. Деякі науковці опублікували свої дослідження про його внесок у розвиток болгарської фольклористики. Періодично з'являються спеціальні розробки про нього. У 1991 р. відбулась спеціальна наукова конференція в Софійському університеті, присвячена його 150 роковинам від дня народження. П'ять років тому було встановлено меморіальну дошку на будинку в Софії, де жив разом з родиною незабутній Михайло Петрович Драгоманов.

Література:

1. Арнаудов М. М. Драгоманов – живот, идеи и значения за болгарские фольклор. – Сошник на СУ, 1933. – С.15
2. Там само. – С.16.
3. Арнаудов М. Истории на СУ “Св. Климент Охридски”. – С., 1939. – С.3.
4. Драгоманов М. Николко думи за наше то Висше училище // Свободно слово. – 1894. – № 63, 9. – VIII. – С.3.
5. Лист від 16 серпня 1890 р. Български исторически архив, ф.Г.Жирков, № 320, п.б.
6. Драгоманов М. // Социалист. -№ 70, 13.VI.1895.
7. П.Атанасов. М.Драгоманов в Болгнарии. Язв. На и-та за л-ра. – С., 1958. – С.76.
8. Арнаудов М. М. Драгоманов – живот, идеи и значения за болгарския фольклор. Годинник на СУ. 1933, С. 16.
9. Там само.
10. Драгоманов М. // Мир. № 696, 3 XI.1932. – С.3.

Лутай В.С.
Інститут вищої освіти АПН України

ДРАГОМАНОВ: РОЗВИТОК ВИХІДНИХ ПРИНЦИПІВ ВИРІШЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

Серед основних недоліків у розвитку українського суспільства та наших помилок, що призвели до них, Президент України Леонід Кучма називав “однобічний економізм, риночний фундаменталізм”, що не дав можливості створити “соціально орієнтовану економіку” [1, С.4–5]. Крім того, він говорив, що у нас ще немає такої загальноукраїнської ідеї, яка б об’єднала наше суспільство. Спробуємо розглянути, що суттєвого у вирішенні цих питань може внести та концепція, яку розробляв видатний український мислитель Михайло Драгоманов.

Драгоманов, даючи в цілому високу оцінку Шевченку та іншим українофілам минулої доби, одночасно розкривав і “хиби всієї громади Шевченківського часу” [2, С.402]. Вони були ось якими: “недостача широкої науки про світ і людей та недостача впорядкованої спілки (організації) не тільки купами українолюбців і народолубців в Україні, а й між членами однієї якоїсь купки з докладним поділом праці” [2, С.402–403]. Головні причини цих недоліків серед “українолюбців” він вбачав у тій руїні, яку “витерпіла наша Україна з кінця ХУІІ століття, коли її було поділено між Московським царством, Польщею і Туреччиною, а далі та державна централізація, під яку підпала Лівобережна Україна (Гетьманщина) в Московським царстві” [2, С.403].

У зв’язку з цим Драгоманов пише, що ще починаючи з середніх віків “повстали одна проти другої дві думки (принципи, ідеї): 1) національно-державний централізм, примус до державної мови і 2) людяно-освітній універсалізм з вільністю кожної мови”. Перший принцип панував не лише у царській Росії, а й у більшості європейських країн, наприклад, Англії, Франції, Німеччині, як це показав Драгоманов. Другий принцип – у Республіканській Швейцарії (а також в деяких інших європейських країнах, хоч про це у нього не йде мова). Тобто головна причина того, що національна культура, мова стали відігравати усе меншу роль в Україні – це централізовано-тоталітарний устрій Росії, який вимагав і єдиної державної мови.

Драгоманов був явним прихильником другого демократичного шляху вирішення національного питання. Так, з наведених ним прикладів про “німецьку державу”, він робить той висновок, “що національна єднота в державі не завше

може вести до більшої вільності і що думка про національність може бути причиною і насилування людей і великої неправди” [2, С.469]. А також “що сама по собі думка про національність ще не може дати ради для впорядкування навіть державних справ. Треба шукати всесвітньої правди, котра б була спільною всім національностям” [2, С.469].

Але Драгоманов не був космополітом, він глибоко розумів, що така “всесвітня правда” існує лише в різних формах національного менталітету. Тому він приділяв велику увагу саме розкриттю специфіки української культури, світогляду і менталітету нашого народу. У зв’язку з цим він писав, що (мовою оригіналу – В.Л.) “возродить украинскую национальность нет надобности, так как она не умерла, а существует почти исключительно среди простонародья” [2, С.446]. Це стосується і збереження української мови, тобто “украинский язык сохранился как язык самостоятельный и довольно чистый” [2, С.440]. Самою ж більшою загрозою для українського народу і його бідною Драгоманов вважав те, що українська еліта спочатку у своїй більшості ополячилась, пізніше русифікувалась. Причому останнє відносилось і до більшої частини української інтелігенції. Тому він писав, що в “Украине образованные классы отделены национальностью от простонародья и что таким образом последнее лишено их естественной помощи... Страна таким образом отделена от своего мозга” [2, С.447]. Поєднання “и целое большое племя, по признанию всех наблюдателей, далеко не бездарное, поставлено в невозможность ни устраивать свои домашние дела, ни исполнять свою роль в концерте человечества” [2, С.447].

Ще більш різко про це писав Борис Грінченко: “Сумно, сумно стане тому, хто подивиться тепер по нашій Україні! Вся Україна розбилася на два виразні табори – панів та мужиків, інтелігенцію й народу”. Нажаль ця проблема і зараз залишається гострою.

Поєднання всесвітньої правди з національною культурою Драгоманов вбачав лише в демократичному устрої суспільства. “Только эта политическая свобода: всенародное, земское представительство, с контролем над действием исполнительной власти, с неприкосновенной свободой лица, слова, сходов, обществ – и может обеспечить хоть сколько-нибудь согласно деятельности правительства с национальными интересами и общественным мнением...” [2, С.237].

По суті справи тут йде мова про створення в Україні громадянського суспільства, про яке мріють наші інтелектуали, але до якого нам ще далеко.

Зокрема це пояснюється й тим, що ми ще погано застосовуємо ідеї з цього приводу великих українських мислителів, у тому числі Драгоманова.

Драгоманов був дуже близький до сучасного йому соціалістичного руху. Але й соціалістичні перетворення він розумів як такі, що створюються демократично-еволюційним шляхом, а тому різко критикував як терористичні методи боротьби з вадами сучасного суспільства, так і ідеї “революційного бунту” анархіста М.Бакуніна та інших радикально-соціалістичних партій [2, С.616].

Усі наведені вище ідеї Драгоманова можуть відіграти саме суттєву роль і у вирішенні найгостріших проблем сучасної України. Так, Леонід Кучма, у вже згадуваній вище роботі, в якості найважливішої задачі в Україні вважає “боротьбу з олігархічним капіталом”, який став монополістом в ряді сфер економіки, а нерідко й стає корумпованим. Біда України полягає й в тому, що наші олігархи очолюють ряд впливових партій, чого, наприклад, вже немає в сучасній Росії. І хоч суперечність між народом і його економічною елітою вже не носить того національного характеру, про який йшлося, але Україна займає одне з перших місць в освіті в розриві доходів найбагатших декілька відсотків наших людей і абсолютною більшістю населення, яке збідніло і у порівнянні з радянськими часами.

Це також говорить про те, що концепція наших реформ не розроблялась згідно з ідеями Драгоманова. А точніше сказати, що у нас не було цієї концепції, а лише існувала думка про те, що коли комунізм зруйнував “до основи” старий лад, то тепер треба таким же чином зруйнувати комуністичні принципи організації економіки, усього суспільства й повернутись до їх лібералізації, до ідей Адама Сміта про те, що “невидима рука” вільного ринку сама вирішить усі наші питання і Україна скоро ввійде в коло розвинених європейських держав.

Концепція Драгоманова про вирішення національного питання також далеко не повністю застосовується в сучасній Україні. І хоч ми, слава Богу, подолали деякі крайнощі централізовано-тоталітарного шляху українізації нашої культури, наприклад, гасло радикальних націоналістів “Україна лише для українців”, але все ж й досі широко розповсюджені недемократичні ідеї про необхідність застосування державно примусових методів такої українізації, а також про те, що російська культура, особливо мова є ворожнечою стосовно української. Це також суперечить поглядам Драгоманова на вирішення цих питань.

В Україні зараз розробляється багатьма нашими вченими концепція “нового централізму”, яка долає однобічність як ліберально-капіталістичних так і соціалістичних поглядів. Дана концепція вимагає постійного діалогу між

представниками цих поглядів, пошуку свого специфічно українського шляху вирішення найгостріших політичних, економічних і національних питань. Зокрема розв'язання суперечності між прихильниками того, що російську мову, культуру (як ворожу) взагалі треба як можна скоріше майже повністю замінити українською по всій Україні, так і тими, хто вимагає надання цій мові статусу другої державної. Наведені вище ідеї Драгоманова треба застосувати й до розв'язання останньої суперечності, до систематичної розробки концепції нового центризму в Україні.

Але на жаль, ця концепція ще слабо застосовується в діяльності наших партій, більшість з яких спираються на розуміння соціалізму і капіталізму, на доброзичливе і вороже відношення до російської мови, культури як на ті протилежності, які взаємовиключають одна іншу.

Література:

1. Кучма Л.Д. Україна: підсумки соціально-політичного розвитку та погляду у майбутнє // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3–4. – С.4–5.
2. Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.

Магера О.П.
НПУ імені М.П.Драгоманова

ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Проанализировано этическое наследие М.П.Драгоманова. В частности, проблема взаимосвязи общечеловеческого и конкретно-исторического в морали, политике и науке. Раскрыта концепция соотношения нравственной цели и средств её реализации. Показан вклад мыслителя в разработку проблемы толерантности и её влияния на судьбы человечества.

1. В основу етичної концепції видатного мислителя, одного з найвідоміших українських громадських діячів і письменників ХІХ ст. Михайла Драгоманова покладено пріоритет загальнолюдських цінностей і передовсім – свободи і прав особи, людини як головної мети суспільного розвитку.

Суспільне, моральне значення будь-якого соціального вчення, або суспільно-політичного руху, підкреслював він, може й повинне вимірюватися перш за все тим, наскільки вони служать і забезпечують можливості

гармонійного розвитку людини, задоволення її потреб, наскільки вони підносять і утверджують її самоцінність, високу самосвідомість.

2. Заслуговує на увагу внесок М.Драгоманова в розробку проблеми гуманізму і насильства. Принципова його позиція щодо місця й ролі насилля в історії, в будь-якому соціальному русі впливала не з якихось абстрактних розмірковувань про біологічну природу людини, а з найглибших і найвищих гуманістичних принципів, ідеї прав людини на життя і свободу, які проповідували гуманісти всіх епох і які були особливо популярними після якобінського досвіду Великої Французької революції.

Відповідь злом на зло ніколи і ніде не призводила до добра, – стверджував М.Драгоманов. Вона лише неодмінно породжувала нове зло – нерідко ще страхітливіше. Насилля виявляє свою підступну логіку навіть тоді, коли за його допомогою досягається якась тимчасова добра мета – це десятки разів засвідчила історія всіх царевбивств і гільйотинування політичних борців. Принцип ненасилля дедалі більше ставав законом цивілізованого світу, оскільки саме воно є найбільш адекватним, а врешті решт найефективнішим, гідним людини засобом боротьби за справедливість і добро. Саме тому ненасильство потребує й значно більшої мудрості, моральної сили і стійкості.

Невипадково тому у полі критичного аналізу М.Драгоманова перебувають явища нетолерантності, нетерпимості в оцінці вчинків інших людей. Досліджуючи історію людства, вчений виділяє три форми примусу – національний, релігійний і державний. “Оглядаючи історію всіх культурних народів, ми мусимо прийти до виводу, що система примусової національності є такою ж всесвітньою проявою в громадському життю, як і система примусової релігії. Першою підставою обох систем служить дикий суб’єктивізм, котрий пхає людей дивуватись тому, що неподібно до їхнього, ворогувати, нищити. З певною культурою цей дикий суб’єктивізм може то систематизуватись і розростатись, то ослабляється і щезати. В життю релігійному нетолерантність систематизується й росте до крайніх розмірів вкупі з ростом монотеїзму, як це видно з закону жидівської синагоги, котрий приписано Мойсею, і з релігійної політики християн і магометан. Те саме, що монотеїзм у політиці релігійній, є державна централізація в справах політики національної, до тих же наслідків призводить і централізація церковна, перший ступінь до котрої робить церковна аристократія”.

Об’єктивною основою виявлення нетерпимості, пов’язаної з примусом, на думку М.Драгоманова, є централізм у громадському, політичному та

духовному житті. (Це влада одного самодержця, однієї церкви, однієї релігії, однієї нації). На зміну цьому стану справ у суспільстві повинен прийти “універсалізм” – вільне об’єднання людей на основі вибору певної влади, що передбачає плюралізм у релігійному, духовному, соціально-культурному житті.

Такий висновок можна зробити з аналізу М. Драгомановим принципів організації громадського, духовного й культурного життя націй: 1) національно-державного централізму, примусу до державної мови, і 2) людяно-освітнього універсалізму з вільністю кожної мови. Централізм означає для М. Драгоманова нетолерантність, примус і пряме насильство, а універсалізм – толерантність на основі поважання прав і свобод кожної людини. Це, зрештою, й становить конкретний зміст критерію толерантності у мисленні і поведінці.

Тому цілком справедливим видається висновок з “Чудернацьких думок про українську національну справу”, у якому рельєфно виразились міць і толерантність думки видатного вченого: “...головне діло – поступ людини і громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб”.

3. Проголошуваному чи практично застосовуваному у суспільній боротьбі принципові примату кінцевої мети над вибором шляхів та засобів М. Драгоманов протиставляв моральний закон чистоти засобів, справедливості шляхів досягнення будь-якої мети.

Підкреслена мислителем необхідність здійснювати соціальну революцію “чистими руками” не ставила під сумнів його принципову громадянську позицію. Вчений продовжував залишатись непримиреним ворогом самодержавства, захисником ідеї політичної свободи і соціальних перетворень в інтересах трудящих.

Глибокий гуманізм М. Драгоманова послідовне дотримання ним принципу вищості невід’ємних прав особистості відділяли його від революційного радикалізму сімдесятих-восьмидесятих років. Підкреслена “легальність” у практичній діяльності Драгоманова, його відмежування від різних змовницьких методів були, до певної міри, його прикметною рисою, виявом “професорського характеру”, але разом з тим зумовлені характером суспільно-політичних завдань, що їх він перед собою ставив, непримиренність Драгоманова до політичного насильства. В автобіографічній замітці він писав, що все більше ставав противником російських революціонерів і через їх великоросійський централізм, і через макіавелізм їхніх засобів: “мене розділяло з ними і возведення політичних убивств, або, як вони говорили,

“терору”, в принцип революційної боротьби, тоді, як я дивився на цей терор тільки як на природний хоча й паталогічний наслідок терору самого уряду”.

Досліджуючи ідейну спадщину, М.Драгоманова цілком справедливо вважати його провідником ідеї універсального гуманізму й водночас палким поборником політичної та духовної свободи народів. Це великий Українець потвердив і своїм страдницьким життям.

Матюшко Б.К.
НПУ імені М.П.Драгоманова

**УТОЧНЕННЯ ОКРЕМИХ НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ
МАГІСТЕРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ
М. ДРАГОМАНОВА В.ЛЕСЕВИЧЕМ**

Анализируются замечания В. Лесевича к магистерской диссертации М. Драгоманова «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит» и их влияние на развитие философской позиции обоих мыслителей как одних из крупнейших представителей философии позитивизма в Украине второй половины XIX века.

Однією з найбільш актуальних проблем української історико-філософської науки є дослідження філософської спадщини видатного мислителя, громадського діяча Михайла Петровича Драгоманова (1841-1895). Дана проблема тісно пов'язана з осмисленням феномену української культури загалом і філософії зокрема, її вирішення виступає одним з моментів виконання наукової програми «Концептуальні засади координації і трансформації змісту філософських та соціально-гуманітарних дисциплін в педагогічних вузах України» (Координаційний план міністерства освіти України. Наказ МО України № 37 від 13 лютого 1997 р.).

Останніми дослідженнями і публікаціями, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, є праці М.В.Поповича, М.І.Лука, В.С.Лісового, Л.П.Депенчук, А.М.Колодного, П.М.Кралука, В.П.Мацька. Згадані дослідники розглядають переважно соціально-філософські та культурологічні ідеї мислителя. Невирішеним залишається питання про ідейні зв'язки М. Драгоманова з іншими представниками філософії позитивізму в Україні. Дана стаття присвячується з'ясуванню підстав виникнення діалогу М.Драгоманова і В.Лесевича та має на меті виявлення взаємних впливів обох мислителів.

У 1869-1870 роках ХІХ ст. один з найбільших представників філософії позитивізму в Україні Володимир Вікторович Лесевич (1837-1905) опублікував на сторінках журналу «Отечественные записки» ряд статей, метою яких була не лише популяризація основних ідей першого позитивізму, а й оцінка аналогічної праці, проведеної станом на вказаний період іншими представниками даної філософської течії в Російській імперії. В цьому відношенні показовою є стаття «Новітня література позитивізму», оскільки тут прямо йдеться про «деякі неточності у письменників, які говорили про позитивізм і позитивістів» [3, с.86]. Поряд з публікацією М.Михайловського «Суздальці та суздальська критика», Лесевич аналізує магістерську дисертацію М.П. Драгоманова «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит», що вийшла друком у 1869 р., була захищена в 1870 р. і з того часу не перевидавалася. Незнайомство широкого загалу дослідників з цією працею є однією з причин того, що філософські засади світогляду М. Драгоманова «чи не найменше досліджено» [6, С.4].

Відзначено, що «в особі пана Драгоманова ми маємо людину, прихильну до позитивізму» [3, С.125]. Це твердження обґрунтоване цитатами з праці видатного українського вченого, які розкривають тогочасний стан і значення позитивістської історіографії: «з історико-філософських понять останнього часу виділяється сильно і оригінально тільки вчення так званого позитивізму, – який, зрештою, дав ще доволі мало власне історичних праць» [2, С.387]; «таким чином, позитивний напрям у науці про історію римської імперії одержує собі підтримку не лише від багатьох політико-соціальних ідей нового часу, а й від історико-філософської школи, яка тепер виділяється яскравіше за інші й незаперечно має перед собою блискуче майбутнє» [2, С.390].

Драгоманов, на думку Лесевича, припустився трьох неточностей. По-перше, це зарахування до позитивної школи Дж. Дрепера, по-друге, твердження, що філософи та історики позитивної школи до цього часу ще не висловилися виразно з найважливішого питання про прогрес в історії, а саме з питання: чи здійснюється він у житті кожного народу, чи тільки в послідовному ланцюгові народів, званих людством. По-третє, це думка, що позитивна школа ще не виробила точного і виразного погляду на питання про перехід від стародавнього світу до нового та на історичне значення Середніх Віків [3, С.126]. Зауваження Лесевича стосуються ряду висновків Драгоманова: «ми навряд чи помилимося, якщо скажемо, що основні й найбільш правильні ідеї позитивної школи полягають у тому, що а) прогрес життя людського

здійснюється закономірно, за епохами, які змінюють одна одну не фаталістично (як у теорії місії народів), але органічно, і логічно впливаючи одна з одної та б) що цей прогрес залежить від безперервного ходу розумового розвитку. До цього часу філософи та історики позитивної школи не висловилися виразно з найважливішого пункту питання про прогрес в історії: чи здійснюється він у житті кожного народу, а чи тільки в послідовному ланцюгові народів, званому людством. Ідеї Ог. Конта ближчі до останньої формули, оскільки він весь класичний світ відніс до віку політеїзму, а Середні віки – до віку монотеїзму. Навпаки, Дрепер бачить віки розвитку в житті кожного народу і повертається до порівняння розвитку за віком життя народу й окремої особи, – порівняння, яке перешкодило йому оцінити останні епохи в житті різних народів, наприклад, олександрійську епоху грецької цивілізації. Формула прогресу має особливу важливість для питання про перехід від стародавнього світу до нового, і про історичне значення Середніх Віків, – епохи, в якій відомим чином продовжувалася стара цивілізація, і в той самий час історичне життя здійснювали інші народи, які почали свій хід розвитку від сходинки первісної дикості.

В цю епоху справді видно й історичний ланцюг народів, якщо не всього людства, то європейських народів, і в той же час не можна не бачити і сильного розриву між життям однієї групи народів та іншої, попередньої. Нові народи в Середні Віки засвоюють і продовжують стару цивілізацію, і одночасно являють багато в чому крок назад в історичному розвитку. Не дивно, що цей пункт історії є найважчим для історико-філософського роз'яснення, і разом з тим для історико-філософських систем. Не дивно, що порівняно нещодавня історико-філософська доктрина не виробила точного і виразного погляду на це питання» [2, С.388].

1. Щодо першої неточності, то Лесевич вказує на оцінку Драгомановим праці Дрепера «Історія розумового розвитку Європи» як дилетантської [2, С.387] і наголошує, що американський мислитель відступає від позитивістської методології, оскільки, проводячи аналогію між розвитком народу і окремої людської особи, він «переносить висновки, отримані біологією, в царину ієрархічно вищої науки – соціології» [3, С.126].

2. З метою спростування твердження Драгоманова, що історики-позитивісти не висловилися чітко з питання про те, чи здійснюється прогрес в окремому народі, чи в людстві, Лесевич розкриває зміст поняття «соціальне тіло», яке сформульоване Емілем Літтре в книзі «Варвари і Середні Віки»,

зауваживши при цьому, що він звертається саме до згаданого твору, оскільки на неї посилається сам Драгоманов, а найновіші статті французького мислителя, «Два дерева книги Буття» і «Про Стародавній Схід», проаналізовані в цій же праці Лесевича [3, С.105-106], більш придатні для спростування цієї неточності, вийшли або одночасно з дисертацією, або після неї [3, С.127]. «Соціальне тіло не є сукупність народів, розсіяних по земній кулі, це щось більш обмежене. Вперше його можна явно розрізнити в Греції. Маленькі держави, які покривали цю країну, а також їх колонії, розсіяні в Азії, Сицилії, Італії, Галлії, Африці, становили ціле, пов'язане спільністю цивілізації... В Середні Віки її межі ще більше розсунулися внаслідок включення до неї всієї Півночі. Нарешті, в новітні часи вона надзвичайно поширилася. Європа становить вже єдине ціле, Нова Європа створюється в Америці; можна передбачити, що з плином не особливо значного часу соціальне тіло займе собою всю землю» [5, С.209].

Лесевич викладає також міркування Літтре з приводу судження «варвари оновили свіжою кров'ю виснажену і звироднілу кров римського населення». На думку французького позитивіста, тут мають місце дві помилки – фізіологічна та історична. Перша полягає в тому, що «покращити кров у сенсі фізіологічному... означає ввести до раси особини, обдаровані вищими якостями,... і якщо при цьому буде вжито заходів щодо усунення змішування з особинами нижчими, то утвориться удосконалений тип, який розмножиться сам собою» [5, С.206]. Натомість спостерігається зворотнє: «фізіологічно не варвари покращили римське населення, а це населення покращило варварів» [5, С.206]. Друга, історична помилка являє собою твердження, що варвари оновили застаріле суспільство. За Літтре, «звісно, тоді існувало застаріле суспільство; але варвари не оновили його, і його уламки продовжували розкладатися, і, нарешті, цілковито зникли; цим суспільством було суспільство язичницьке, безповоротно зруйноване внутрішньою роботою ідей. Але поряд перебувало нове суспільство, яке розвивалося власними силами та було продуктом стародавньої цивілізації; воно аніскільки не потребувало варварів для свого процвітання» [5, С.207].

3. Третю неточність Драгоманова Лесевич спростовує черговим посиланням на Літтре: «Середні Віки зовсім не становлять собою безплідну та обділену епоху, в якій переривається традиція; навпаки, середні Віки продовжили через ряд ускладнень, успадкованих та набутих, той розвиток, природу і напрямок якого вони не змінили» [5, С.II]. Виконуючи завдання популяризації основних ідей філософії першого позитивізму, Лесевич

знайомить своїх читачів з відкритими Літтре основними моментами прогресу європейської цивілізації в епоху Середньовіччя: «середньовічне суспільство, в ролі спадкоємця стародавності,... будучи з відомих сторін дитиною,... було мужем в інших відношеннях і мало перевагу перед попереднім суспільством. Я маю на увазі християнську релігію, вищу за язичництво; кріпосне право, вище за рабство; незнане у стародавності відокремлення духовної влади від світської та мораль рицарства. Маючи велику потребу в навчанні, як дитина, середньовічне суспільство мало, як змужніла людина, власну силу, за допомогою якої воно виробило важливі елементи новітньої суспільності... середньовічне суспільство завершилося не катастрофою, подібно до Римської імперії, а природним та правильним переходом, який веде до Нового Часу» [5, С.ХХІV-ХХV].

Результатами виправлення неточностей, яких припустився у своїй праці М. Драгоманов, виступають наступні положення Лесевича: «1) що позитивна школа не може нести відповідальність за думки, висловлені Дрепером, працю якого пан Драгоманов доволі справедливо називає дилетантською; 2) що необхідні властивості всякої наукової праці, точність та чіткість, не чужі й історичним працям позитивної школи і, отже 3) думка Драгоманова про достоїнства школи отримує нове підтвердження» [3, С.133].

Видатний український мислитель засвідчив прийняття зауважень Лесевича до уваги в 1874 р., коли виступив із статтею «Стан і завдання науки стародавньої історії» у «Журнале Министерства народного просвещения», № 10. Він пише: «в історії народів новоєвропейських точно змішуються і струмінні цивілізації стародавніх народів, яка продовжується, і течія розвитку нових народів, які, ставши у контакт з класичними народами і посівши їхнє місце, перебували самі на сходинці розвитку гомерівських греків та римлян епохи царів і, природньо, повинні були проходити ті сходинки розвитку, які пройшли перед тим греки й римляни» [1, С.83].

До виходу названої статті Драгоманова, а саме, в 1873 р., Лесевич опублікував свої праці «Характеристичні риси розвитку філософії та науки в Середні Віки» (журнал «Знание», № 10 і 12) і «Перші провісники позитивізму» («Отечественные записки», № 12), якими представлена завершальна фаза історико-філософського обґрунтування нашим філософом ідей першого позитивізму. В першій з вищезгаданих статей наявні посилання на магістерську дисертацію Драгоманова і розглянуту вище книгу Літтре [4, С.252-253].

Проведене дослідження уточнення В. Лесевичем окремих наукових положень М. Драгоманова, висловлених останнім у своїй магістерській дисертації «Питання про історичне значення Римської імперії і Тацит» дає підстави зробити ряд висновків.

1. Аналіз наукової праці М. Драгоманова В. Лесевич здійснює на теоретико-методологічній основі першого позитивізму в модифікації доктрини послідовника О. Конта – Е. Літтре.

2. Визначена Лесевичем як критиком Драгоманова мета – виправлення неточностей у міркуваннях останнього – може вважатися досягнутою.

3. Мають місце незаперечний ідейний зв'язок між першими та одними з найбільших пропагандистів філософії позитивізму в Україні – М.П. Драгомановим та В.В. Лесевичем, а також взаємні впливи обох мислителів.

Перспективним напрямком продовження досліджень з даної теми є подальше розкриття ідейних зв'язків представників філософської думки в Україні, чий світогляд має в своєму складі ідеї позитивізму.

Література:

1. Драгоманов М.П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К.: Либідь, 1991. – 688 с. («Пам'ятки історичної думки України»).

2. Драгоманов М.П. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит. – Ч. 1. Б. в. д. – 411 с.

3. Лесевич В. В. Собрание сочинений. Т. 1. – М.: Книгоиздательство писателей, 1915. – 647 с.

4. Лесевич В. В. Собрание сочинений. Т. 3. – М.: Книгоиздательство писателей, 1915. – 712 с.

5. Литтре Э. Варвары и Средние Века: Пер. с фр. Л. Маркевич. – Одесса: Тип. Е. Заславского, 1874. – 372 с.

6. Лук М.І. Історіософія М. Драгоманова // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1995. – 134 с.

Мацько Л.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова

**“ВСІ ГРІХИ ПРОСТЯТЬСЯ, ОКРІМ ГРІХІВ ПРОТИ
НАРОДУ І РОЗУМУ”**

Михайло Драгоманов

Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) є визначною постаттю в українському політичному, науковому і культурному русі другої половини XIX століття. Історик, літератор і літературний критик, редактор, видавець, етнограф і фольклорист, педагог, вчений і публіцист, політичний і громадський діяч – і в усіх цих іпостасях йому пасує епітет видатний. А ще громадівець (член українського гуртка “Громада” в Київському університеті Св.Володимира), соціаліст-федераліст, автономник, космополіт і націоналіст – і все це вмістилося у 54 роки життя Михайла Петровича, з яких 20 – у вимушеній еміграції. За усім цим угадується сильна, цілеспрямована і смілива натура, окрилена ідеєю права особи на вільний розвиток особистості. Але ні умов, ні можливостей для такого розвитку українці в російській імперії не мали. Тому М.П.Драгоманов бере на себе обов’язок нести українську національну ідею і в прямому значенні (коли при перепохованні Шевченка у травні 1861 року разом зі студентами університету підставляє своє плече під домовину опального поета), і в переносному. Він приходить до соціалізму, бо бачить, що національне визволення неможливе без соціального. Драгоманов стає федералістом, автономником, шукає шляхів до децентралізації імперії та зміцнення самоврядування громад і країв, бо бачить, що російський централізм душить усе живе серед поневолених ним народів. Драгоманова називали космополітом, тому що українські визвольні програми він пов’язував з сучасними йому західноєвропейськими демократичними, ліберальними, соціалістичними рухами, з рухами всередині Росії і Австро-Угорщини, в складі яких були частини України. Визволення власного народу він бачив у сув’язі зі свободою інших народів. М.П.Драгоманов болісно переживав втрату Україною історичної державності, але на той час дуже розважливо, обережно ставився до питання самостійності України, вважав, що треба поступово готувати українство до неї, зокрема й шляхом освіти народу. Його діяльність за кордоном – це було “прорубування вікна” з Європи в Україну. Звідти йшли нові книги, збірник “Громада”, часописи, листи, а з ними нові ідеї і програми. Після

Емського указу книги українською мовою друкувалися лише за кордоном (у Женеві – вид-вом М.Драгоманова, у Львові – Товариством ім. Т.Шевченка, “Галицько-руською матицею”, у Відні – вид-вом С.Подолинського, так, у 1878 р. у друкарні “Громада” М.Драгоманова здійснено мініатюрне видання “Кобзаря” Т.Шевченка і переправлено в Україну у цигаркових коробках).

Драгоманов обстоював примат політичних свобод і універсальних культурних цінностей, і особливо досягнень модерної наукової думки. Взагалі в усіх сферах діяльності й інтересів М.Драгоманова на перший план проступає аналітична думка вченого. І це, мабуть, основний урок М.Драгоманова для нас, сьогоднішніх.

Безсумнівно, що Драгоманову боліла доля розірваної навпіл України й українства. І тут він був націоналістом у найкращому розумінні цього слова. Але він не замилювався ідилічно українством, а справедливо критикував його за байдужість, слабодухість, плебейство, провінційну обмеженість, за хатню вжитковість української літератури, хоч і знав, що при повній забороні української мови яка (?) ще може бути вжитковість літератури цією мовою. Зауважував Т.Шевченкові недопрацьованість форми деяких творів, але й геніально передбачив значення його творчості для майбутнього України: “Ми певні, що в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм значенням у справі нашого національного відродження, будуть великі письменники, але не буде вже пророків” (“Листи з України Наддніпрянської”).

За націоналізм його критикували монархісти, російські самодержавники. За статтю “Педагогическое значение малорусского языка” цар Олександр II власноручно звільнив М.Драгоманова з посади доцента Київського університету і заборонив працювати в Україні, прирікши його, таким чином, на вічне вигнання. За космополітизм критикували націоналісти. А М.Драгоманов, керуючись розумом вченого, обрав позицію: ногами і серцем стояти в Україні, головою – в Європі, а руками охоплювати всю слов’янщину.

Сергій Єфремов писав про Михайла Драгоманова, що “ставлячи перед собою широлюдський ідеал, вільної з кожного погляду і всіма сторонами особи людської, він простував до того ідеалу українським шляхом і найбільше працював для свого рідного краю...; стоячи принципово на космополітичному ґрунті, він практично не перестав бути націоналістом у найкращім цього слова розумінні.” Але що це за космополітизм? Михайло Драгоманов космополітизм бачив у тому, щоб прилучити Україну до всеєвропейського поступу.

Загальнолюдські й національні інтереси М. Драгоманов єднав у формулі: “Космополітизм в ідеях і цілях, національність у ґрунті й у формах культурної праці”. На думку Драгоманова, майбутнє українців залежить від того, чи зможуть вони своє краще з історичного минулого розвинути в гармонії з сучасними західноєвропейськими досягненнями, щоб не переривався плин національної культури.

У праці “Переднє слово до “Громади” він писав: “Чи вмітимуть наші письменні люди вхопитись за край тієї нитки, що тягнеться сама по собі в нашому мужицтві, чи вмітимуть прив’язати до нього й те, що виплела за XVIII – XIX ст. думка людей, котрих історія не переривалась, і звести в темноті й на самоті виплетену нитку, – іноді більш бажання, ніж ясної думки – нашого мужицтва з великою сіткою наукових і громадських думок європейських людей – ось у чому тепер все діло для письменних людей на нашій Україні. Ось де для них – чи жити, чи померати.”

Михайло Драгоманов розумів, що поки українство сприйматиметься як мужицтво і українська мова – як мужича (селянська) мова (бо ж літературна українська є забороненою), а російська як “общерусская” і значить, для всіх панська, доти не буде культурного, духовного, а з ним і політичного поступу української нації. В роботі “Галицько-руське письменство” він писав: “Чи добре ж діло піддержувати, щоб на Україні ніби жило два народи – панський та мужичий? ...Письменні люди мусять усі свої сили приложити, щоб не було простого і не простого народу, щоб народ увесь став вольним та багатим, щоб учити його тільки тому, що показує розум та правдива наука, щоб писати про все як можна зрозумілою простому народові мовою.”

Бездержавність українського народу, обмеження політичних і національно-культурних прав, заборона української мови створювали для української інтелігенції безпросвітну ситуацію і змушували її шукати освіти, науки, праці й визнання на полях чужих культур. Це були великі втрати для українського народу. Про це М. Драгоманов писав так: “Кожний чоловік, вийшовший з України, кожна копійка потрачена не на українську справу, кожне слово, сказане не по-українському, – є видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не повернеться в неї нізвідки.” Тому він закликав українську інтелігенцію і, зокрема, письменство “пізнати свою країну й породу і пристати до всесвітніх думок, інтересів..., служити всесвітнім інтересам на українській ниві”, служити розумом і наукою,

а цього не можна досягти без книг для народу і про народ, “народною мовою писаних.”

Педагогічну діяльність М.П.Драгоманов почав ще студентом університету, працюючи вчителем української недільної школи. Будучи викладачем університету, учителював у 2-ій київській гімназії, педагогічній школі, виступав на вчительському з'їзді в Києві у 1864 р., готував програми і підручники, публікував статті з питань шкільної освіти та становлення і розвитку національної школи (“Земство і місцевий елемент в народній освіті”, “Народні школи”). В женеvський період підготував документально-публіцистичну працю “Про школи на Україні” (1878). Прийнявши у 1889 р. запрошення стати професором Вищої школи (пізніше університету) м. Софії (у Болгарії), М.П.Драгоманов завершив свою педагогічну діяльність і життєвий шлях у 1895 році.

М.Драгоманов з усіх своїх захоплень і проблем чи не найбільше уваги приділяв українській школі, вихованню дітей, рідномовній освіті народу, оскільки справедливо вбачав у цьому основний і надійний шлях національного і соціального визволення українців. Його педагогічні ідеї, велика фольклорно-етнографічна спадщина, прокоментована цікавими спостереженнями й думками, не втратили актуальності й нині, придатні до використання у середній і вищій школі.

Україномовну лінгвістичну діяльність Драгоманова по-справжньому можна поцінувати, лише зважаючи на політичне становище, в якому жив тоді український народ і його мова, та на той стан формування й саморозвитку, в якому знаходилася сама українська літературна мова. Як відомо, заборони української мови, церкви, культури почалися 1690 року заборонаю “київських нових книг” – “собрать и сжечь на пожарищах” – Петра Могили, Симеона Полоцького, Кирила Стаvровецького, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Антонія Радивилоvського та інших визначних діячів київської вищої школи, якою вже став тоді Києво-Могилянський колегіум. Зазначимо, що такого рівня своїх учених тоді Московська держава не мала.

За життя Михайла Драгоманова заборон видано 8, а ще ж було й до і після нього, з них найжорстокіші 2. Це валуєvський циркуляр 1863 р., яким твердилось, що української мови “не было, нет и быть не может” і Емський указ Олександра II 1876 р., яким заборонялося все українське, не тільки книги, підручники, а й навіть тексти українських пісень під нотами. І ось у цих умовах Михайло Драгоманов, як учений, сміливо доводить етнічну гомогенність

українського народу на всіх землях його поселення, доводить самотність української мови і пише про неї так: *“Українська мова в багатстві, витонченості і гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов’янства і не бідна аж ніяк на поняття, аби нею заважно було перекладати глибину філософських думок і змальовувати високохудожні образи. Це не мова простолюду тільки, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої іще попереду, але чиє місце на право самостійного розвитку цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим”* (Гете і Шекспір в перекладі українською мовою, 1882).

Наукова далекоглядність Драгоманова підтвердилася нашою історією, мовою, культурою, а нині й державністю: ми суцї і наше місце в колї народів уже утверджене, і українська мова рівна з іншими слов’янськими. Та жаль, що й сьогодні ця очевидна істина ще деким не усвідомлена. Ось вони – результати трьохсотрічних заборон і утисків.

Період наукової діяльності Михайла Драгоманова у сфері лінгвославістики – це пошевченківські часи інтенсивного розвитку започаткованих І.Котляревським, основоположно закладених Т.Шевченком норм нової української літературної мови на **живомовній, народній основі**. І Драгоманов органічно ввійшов у цей мовотворчий процес, збагачуючи суспільно-політичну, й наукову лексику української мови. Цьому сприяла його активна громадсько-політична, наукова діяльність та широкі зв’язки з європейським культурним світом.

Заборони української мови стосувалися і її правопису: *“не допускати жодних відхилень від загальноновизнаного російського правопису”* (Емський указ 1876 р.). На той час українська мова мала дві основні правописні системи української мови: історико-етимологічну та фонетичну. Історико-етимологічна йшла від старокнижної писемної традиції. Фонетична формувалася на усних і писемних традиціях, хоча й не завжди так чітко був витриманий цей поділ. Фонетичним письмом користувалися сотенні й полкові канцелярії Богдана Хмельницького. Восени 1649 року писарі з уст козаків 16-ти полків з усієї України склали списки. На їх основі генеральний писар Іван Виговський уклав Реєстр Війська Запорозького на 40 тисяч імен, прізвищ та даних про козаків. Дослідники вважають цей реєстр *“першим загальнонаціональним диктантом”*, що його продиктував український народ, вповні засвідчивши живі фонетичні риси української мови такими, якими вони є нині. Отже, ще задовго до “Енеїди” Котляревського.

Михайло Драгоманов беззастережно підтримав ідею фонетичного правопису, як такого, що виразно підкреслює особливості української мови, її самобутність, отже, сприяє утвердженню її як окремої слов'янської мови. В кінці 70-х років XIX століття він виробив свій фонетичний правопис (“драгоманівку”), якою користувався у женецьких виданнях. Основний принцип “драгоманівки”: пиши, як чуєш. Кожному звукові відповідає окрема літера. Літера позначає один звук: стоїть явір над водою... Цим правописом користувалися однодумці М. Драгоманова в Галичині, інших місцях, зокрема Іван Франко. Франко підкреслював, що фонетичне письмо є однією з найхарактерніших ознак української літератури, її органічного зв'язку з мовою народу. Саме тому фонетичний правопис української мови жорстко переслідувався російським царизмом аж до 1914 року. У чистому вигляді “драгоманівка” не збереглася до сьогодні, але разом з “кулішівкою” (П. Куліша) і “желехівкою” (Є. Желехівського) вона утвердила фонетичний принцип у правописі сучасної української мови, який відображає національно-специфічні звукові риси нашої мови.

Слід відзначити й те, що така позиція М. Драгоманова в питанні про тенденції розвитку української мови, її правописного нормування відповідала, як і позиція Тараса Шевченка, тодішньому європейському лінгвістичному рівню. Уже на позиціях живомовної основи для літературних мов стояли такі великі європейські лінгвісти, як у чехів і словаків Й. Добровський та П. Шафарик, як основоположник сербської літературної мови Вук Караджич. У Сербії “геніальний самоук”, як писав про Вука Караджича Леонід Булаховський, витворив нову літературну мову з сербської народної мови замість церковнослов'янської, змішаної з елементами сербської. Місцева аристократія всіляко висміювала нову літературну мову, продовжуючи користуватися церковнослов'янською мішаниною, називала нову літературну мову на народній основі “мовою баби Сміляни”. Але саме ця мова стала сучасною сербською літературною мовою. Історія вкотре довела, що справжнім творцем мови є народ і в культурі живущим є те, що має в собі народний корінь.

Відстоюючи напрям європеїзму, будучи взірцем європейської демократії, М. Драгоманов був і глибоко національним у мовних питаннях, не відмовлявся від рідного полтавського слова заради вселюдськості навіть за межами України, а рідну мову збагачував своєю мовною практикою, підносив до рівня

високорозвинених європейських мов. Слідом за Т.Шевченком йому вдалося показати, *“як можна служити всесвітнім інтересам на українській ниві”*.

На час діяльності М.Драгоманова українська мова вже розквітла у красному письменстві Івана Котляревського, Григорія Квітки-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Леоніда Глібова, Пантелеймона Куліша, українських романтиків, їх творчість засвідчила **вершинний розвиток художнього стилю. Творцем же наукового стилю української мови доля нарекла Михайла Драгоманова.** Він першим почав писати наукові і політологічні праці українською мовою (і ще кількома: російською, англійською, французькою, німецькою), вишукував у народній мові і в інших мовах слова для українських термінів, сам “кував”, як тоді казали, терміни, домагався для всіх шкіл України **“науки на народній мові”**, творив український правопис, організував із соратниками українські видання за кордоном. З праць українською мовою особливої уваги заслуговують політичні праці. Окрім політичної вартості, вони цінні і як зразки публіцистичного стилю української мови XIX століття: “Передне слово до “Тромади” (1878); “Шевченко , українофіли і соціалізм” (1879), “Пропаший час – українці під Московським царством: 1654-1876” (1880), “Нові українські пісні про громадські справи” (1881), “Політичні пісні українського народу 18 – 19 ст.” (1883–1885) та інші.

Думки Михайла Драгоманова про українську мову, її значення для розвитку освіти й культури українського народу, для розвитку передової суспільної думки впливали на зміст і напрям мовних дискусій 70 – 90 років XIX століття, 1907–1909 та 1912–1913 років. Вони лягли в основу формування нової філософії української мови, яка суттєво відрізнялася від попередньої. Все XIX століття в суспільному русі України питання української мови було актуальним: як спротив царським заборонам, як активна протидія лінгвоциду, як пошук виходу на шляхи культурного розвитку разом з іншими слов'янськими народами, що вже йшли попереду. Сміх Івана Котляревського, прекрасний сентименталізм Григорія Квітки-Основ'яненка, болючий романтизм Тараса Шевченка, український європеїзм Пантелеймона Куліша, інтелектуалізм Миколи Костомарова і низки інших українських вчених – все це постійно нагадувало, що мовне українське питання треба вирішувати, треба визначатися в ньому. В першій половині і в середині XIX століття склався історико-романтичний погляд на українську мову як найвищу святиню, неповторну і непорушну, яку за всяку ціну потрібно

зберігати у чисто народно-поетичному вигляді (О.Павловський, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький та ін.).

До цього романтико-історичного і романтико-етнографічного поглядів на мову (а скоріше, паралельно) Михайло Драгоманов додав свій погляд на мову, що започаткував нову, осучаснену філософію мови. У праці “Чудацькі думки про українську національну справу”, опублікованій 1861 року у Галичині, Михайло Драгоманов писав: “З усіх ознак національних, в котрих націоналісти бачать святощі, найясніша – мова. Вона й має найбільше практичної ваги, бо мова є спосіб, котрим люди розуміються, через котрий йде до людей освіта. От через це найбільша частина й політичної справи національників зводиться до права певної мови в уряді, суді, школі, а надто в початковій”. А далі наголошував: “Тільки ж і важність мови не може доходити до того, щоб освічена людина дивилась на неї, як на святощ, вищу від людини. Мова мусить рости й перемінятись відповідно зросту людини”. Мова повинна служити людині на шляху до її інтелектуального зростання і морального вдосконалення.

Різно засуджуючи політику царизму і реальне уярмлене становище української мови, М.Драгоманов в тих же “Чудацьких думках...” писав: “...не можна голими образами проти чужих мов та за нашу “милу, красну мову” допомогти лихові, впевнити практичний народ у тому, що його мова справді святощ. Адже народ бачить, як Шевченків замикають у тюрми, а “перевертні роблять кар’єру”. На думку М.Драгоманова, для піднесення ролі української мови треба мати політичні свободи і економічні умови для повноцінного і повноцінного національного життя та створювати таку талановиту конкурентноздатну українську літературу й культуру, яка б витісняла чужі мови.

Послідовно обстоюючи інтереси українського народу, його права на своє духовне життя, науку, культуру, мову, Михайло Драгоманов різко критикував шовіністську політику російського самодержавства. На Міжнародний літературний конгрес у Париж 1878 року він подав реферат протесту проти царського указу 1876 року, яким заборонялась українська мова. З приводу ганебного указу написав працю про українську літературу, де чітко викладав свою позицію і вказував дорогу нам: *“Українцям – залишається тільки йти своєю дорогою й працювати для свого народу, надіятись тільки на свої сили, не звертаючи надто великої уваги на посторонніх кружків, ні на тих, що каркають безглуздими циркулярами, ні на тих, які думають збити їх з природної дороги”*.

Істинність цих рядків актуальна і сьогодні. Чи вистоять українці як народ, що “безпосередньо йде до великої мети прогресу європейських громад”, чи залишиться “провінційним родичем” інших слов’янських народів? Це питання у Михайла Драгоманова мало ствердну відповідь у своїй першій частині вже тоді – вистоять! Але попереду було ще довге століття вагань і сумнівів, нерішучості й невиважених дій на шляху українського національного поступу, який українцям треба було пройти до сьогодні. І таки пройшли!

Незважаючи на недовгий вік, Михайло Драгоманов став цілою епохою в суспільно-політичному і культурному житті України. І хоча Юрій Шевельов уже в наш час писав, що запекла ненависть Драгоманова до провінціалізму не знищила український провінціалізм, все ж можна сказати словами відомого українського жарту, що вона його добре “надкусила”. За М.П.Драгомановим уже пішло нове покоління українських інтелігентів, титанів думки і праці, сильних і сміливих особистостей: Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Михайло Грушевський, Агатангел Кримський, Володимир Винниченко, Володимир Вернадський та багато інших, які й підготували українське національне відродження у ХХ ст.

Література:

1. Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Femina, 1995. – С.465.
2. Драгоманов М. Переднє слово до “Громади”...
3. Драгоманов М. Галицько-руське письменство // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х томах. – Т.1. – С. 348.
4. Драгоманов М. Переднє слово до “Громади” //...
5. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х томах. – Т. 2. – С. 7 – 134.
6. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.554.
7. Там само.

Михальченко М.І.
Інститут вищої освіти АПН України

ІДЕЇ М.ДРАГОМАНОВА ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ СПРАВУ І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Ідеї М.Драгоманова про українську націю формувалися в складний період, коли відміна кріпаччини в Російській імперії і деяка лібералізація щодо України в 60-ті рр. ХІХ ст. викликали, з одного боку, деяку ейфорію серед інтелігенції, яка захоплювалась словами “Україна” і “народ” і орієнтувалася на просвітницьку роботу з масами, а з іншого – більш вимогливою позицією молоді інтелігенції, налаштованої на рішучу боротьбу з царатом і за звільнення України. Безумовно, українофільство теж відіграло позитивну роль в процесі національного відродження. Однак, надмірна акцентація українофілами уваги виключно на культурницькій роботі, на лояльності до влади та необхідності досягнення з нею компромісу коштом соціальних інтересів, головним чином, українського селянства викликала несприйняття у революційно налаштованої молоді.

Суперечність між соціальною і національною, культурною і політичною парадигмами в суспільній думці, що здавалося подолана генієм Т.Шевченка, знову стала реальною загрозою майбутньому української нації. У цей критичний період на наукову, просвітницьку і суспільну авансцену вийшов М.Драгоманов.

Предметом аналізу М.Драгоманова є вельми широкий діапазон розглянутих проблем: від культурно-національних, освітянських до державницьких і міжнародних. Теоретичні набутки мислителя треба аналізувати у тісному зв'язку з реаліями тогочасної дійсності, станом політичної свідомості різних частин українського народу. М.Драгоманова важко віднести до однієї ідейно-політичної течії. Він розробляв синтетичну політичну доктрину, намагаючись взяти краще і від народництва, і від соціалізму, і від анархізму, і від українського націоналізму. Може йому до кінця і не вдалося органічно поєднати у своїх поглядах цієї течії. Але окремі частини його доктрини були досить послідовними і аргументованими.

В цьому відношенні драгомановський ідеал української самостійності є одним з найрозробленіших. В ньому він хотів поєднати ідеї російського федералізму (щоб Україна стала федеративною частиною Росії) і соціальної демократії. Причому цей ідеал не протистояв українській національній ідеї, а,

навпаки, спирався на неї. М. Драгоманов в проекті “Вільної Спілки” фактично пропонував, щоб Україна була частиною Російської держави не так як федерації, як конфедерації. Історія наприкінці ХХ століття дозволила реалізувати інший варіант здобуття незалежності України. Але за доби М. Драгоманова в Україні не існувало ані умов, ані відповідних політичних сил у вигляді ідеологічно та організаційно розвиненого національного руху, які б поставили на порядок денний незалежність України. З часів Т. Шевченка ідея української незалежності існувала лише у вигляді Української Мрії.

Досліджуючи питання формування та існування українського народу (нації) в роботі “Чудацькі думки про українську національну справу”. М. Драгоманов виступав за українську ідентичність народу, але проти національної виключності, за взаємне збагачення культур і літератур (зокрема, української і російської). При цьому він досить жорстко критикує українську інтелігенцію і активні верстви народу за недостатню ініціативність та активність у відстоюванні української національної справи. І головне у цій справі не національність, а інтереси народу, слідування “напряму руху світового”. “Коли ж ми станемо на думці, що головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма та спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробутові й просвіті нашого народу, а вкупі з ним й його національності: охороні й зростові того, що в ній є доброго”.

* * *

Ці ідеї М. Драгоманова важливо враховувати при аналізі сучасної української політичної нації і взагалі при дослідженні української цивілізації.

Поняття “цивілізація” (від латинського *civilis* – громадянський, державний) увійшло у суспільну науку в середині XVIII ст. майже як синонім культури. Але використовувалося також і для характеристики рівня, ступеню суспільного розвитку. Активно цим поняттям користувалися французькі просвітителі, називаючи цивілізованим суспільство, що базується на засадах розуму, гуманізму, справедливості. Вважається, що першим в науковий обіг поняття “цивілізація” ввів В. Мірабо. А потім розгорнули А. Фергюсон, Л. Морган і Ф. Енгельс, наділивши це поняття функцією визначення вищої, після дикості і варварства, епохи людського співіснування. Ф. Енгельс робив спроби обґрунтувати можливість існування “комуністичної цивілізації” як справжньої (вищої) форми існування людської цивілізації.

У сучасній світовій філософії, соціологічній, політологічній літературі поняття “цивілізація” використовується в різних смислах і змістах: “антична цивілізація”, “християнська цивілізація”, “цивілізація майя”, “японська цивілізація”, “західна цивілізація”, “буржуазна цивілізація”, “світова цивілізація”, “глобальна цивілізація” та ін.

Найбільш розроблено поняття “цивілізація” в філософсько-соціологічній інтерпретації. В політологічному значенні, коли в основу визначення критерію цивілізації закладається держава, політична нація, тип політичної системи, це поняття використовується значно менше.

Відома точка зору О. Шпенглера, який пов’язував з цим поняттям характеристик ступеню розвитку культури. На його думку, цивілізація є ні що інше, як “культура, що застигла, завершила процес свого формотворення”. У кожній культурі, зазначав філософ, “є своя *власна*” цивілізація. Вперше ці два слова, якими досі позначали примарні відмінності етичного порядку, інтерпретується тут в періодичному сенсі, як вираз строгої і необхідної *органічної послідовності*. Цивілізація – невідворотна доля культури. Тут досягнуто того самого піку, з висоти якого стає можливим вирішення останніх і найважчих питань історичної морфології. Цивілізації суть *найбільш крайні й найбільш штучні стани*, на які здатен більш високий тип людей. Вони – завершення; вони йдуть за становленням як те, що стало, за життям як смерть, за розвитком як застиглість, за селом і душевним дитинством, втіленими в доріку і готику, як розумова старість і кам’яне, закам’яніле місто. Вони – *кінець*, без права оскарження, але ж вони в силу внутрішньої необхідності завжди виявлялись реальністю”.

Досягнення культурою стадії цивілізації, вважав О.Шпенглер, означає, що подальший її “розвиток” розгортається як деградація, розклад, самознищення. На думку вченого, в перші десятиліття ХХ століття європейська культура наблизилась саме до цього етапу свого розвитку. Перетворюючись на цивілізацію, вона завершує свій розвивальний цикл. У найближче десятиліття людство стане свідком “присмерку Європи” – процесу розкладу європейської культури, масовізації технізації життя, руйнація моральних пріоритетів. Безумовно, це однобічне трактування цивілізації ї західної культури зокрема, як довела практика.

Відомий англійський історик та соціолог А. Тойнбі поняттям “цивілізація” позначав “локальний соціум” як унікальне (особливе, неповторне) соціально – культурне утворення, яке в своєму розвитку і падінні проходить наступні стадії:

народження, зростання, катастрофа, розклад і загибель. Філософ обґрунтував концепцію круговороту локальних цивілізацій. На його думку, рушійною силою цього круговороту є творча меншість, носій життєвого пориву. Світ, за А. Тойнбі, налічує 21 локальну цивілізацію. Пізніше дослідник зводить їх кількість до 13, розглядає цикл їх розвитку і падіння в історії та обґрунтовує (на відміну від О. Шпенглера) можливість перспективного розвитку західної цивілізації за умови посилення в ній релігійно – духовних та моральних чинників.

Інший філософ Дж. Неф вважає, що поняття цивілізації охоплює лише матеріальні й технічні цінності та блага. Щодо духовних цінностей, то їх відбиває поняття культури. Його позицію поділяють такі відомі вчені, як Й. Хейзінга, Ж. Лалу, Ж. Марітен та інші західні теоретики. В обґрунтуванні свого підходу вони посилаються, як правило, на Г. Гегеля, вважаючи, що сфера гегелівського об'єктивного духу є не що інше, як цивілізація.

Як бачимо, в інтерпретації поняття цивілізації спостерігаються два основних підходи: позначення певного рівня розвитку суспільства; характеристика його матеріально – технічних досягнень у зіставленні з духовними надбаннями. Обидва підходи часто переплітаються між собою і доповнюють один одного, хоч і характеризують суспільно-історичний розвиток якісно по-різному.

Суперечливість критеріїв класифікації цивілізацій дає підстави виділити ще один аспект змісту цивілізацій, пов'язаний етносами, імперіями, державами. Наприклад, коли говорять про “римську цивілізацію”, то тут на першому місці стоїть Рим як держава, населена різними етносами, де частина автохтонних римлян дуже незначна. Римське громадянство (спочатку надане різним племенам італіків) визначало, хто належить до римської цивілізації, а хто до варварів. Коли мова іде про слов'янську цивілізацію, то маються на увазі спільні етнічні корені різних народів. Якщо мова іде про цивілізацію ацтеків, тут критерієм цивілізації виступає етнос, який створив державу, культуру, політичний лад. В цій державі інші етноси були лише соціальним гумусом для ацтеків. Китай, Японія, Стародавній Єгипет – це цивілізації – держави.

Отже можна здійснити багато класифікацій типів цивілізації в межах світової цивілізації відповідно до різних критеріїв. І немає ні методологічних, ні теоретичних, ні світоглядних перепон для цього. Наприклад, буцім-то опозиційна типологізація – “буржуазна цивілізація – комуністична цивілізація”

взагалі побудована на різних критеріях: в першому випадку на класовому критерію, у другому – на ідеологічному.

Тому, визначаючи домінуючий критерій типологізації цивілізацій – культуру, ми не відкидаємо й інших етнічних, політичних, географічних, економічних, ідеологічних, релігійних, расових та інших.

У світі існують різні типи цивілізацій: глобальні, регіональні, осередкові (очагові – рос.). В основі цивілізації можуть лежати соціально – економічні уклади, релігії, раси, системи цінностей, ідеології. Цивілізація може співпадати і перевищувати національні кордони, навіть охоплювати усю Землю – світова цивілізація. Сьогодні, коли світ став єдиною глобальною цивілізацією, будь-який народ, будь-яка країна є складовою цією цивілізацією. Коли якийсь народ визначають як нецивілізований, то роблять методологічну помилку. Мова може йти лише про різницю між загально визначеними ознаками цивілізованості і окремим випадком існування частини людської цивілізації, який цілком не підпадає під ці загально – визначені ознаки. Ціле і окреме – це різні, кількісні і якісні характеристики людства, окремих регіонів, окремих країн, окремих націй. Якщо в ХХІ столітті існують тоталітаризм, агресивні війни, геноцид і етноцид, громадянські війни на знищення однієї з сторін, то винна в цьому уся світова цивілізація і ООН – як організація, яка була створена для підтримання миру у світі і недопущення усіх тих явищ, які були названі вище.

Українська цивілізація зароджувалася як етнічна. Вона вбирала в себе частину населення Київської Русі (так званої внутрішньої Київської Русі, про що будемо говорити пізніше), частину народів, які жили на її території після хвиль переселення народів, а також тих “прийшлих” людей, які приходили на землі України і вважали себе її населенням. Українська етнічна цивілізація є результатом співжиття різних етносів, включення представників інших народів в український етнос. В формі етнічної цивілізації вона існувала в періоди, коли не мала державності. Навіть в ці епохи частина українського етносу існувала в інших державах – в Австро–Угорщині, Польщі, США, Канаді, Аргентині, Австралії та деяких інших країнах.

Українська політична цивілізація існувала лише в періоди повноцінної державності України. Деякий період (1919-1991 рр.) вона існувала як сурогат політичної нації. В такій якості вона входила в ООН в 1944-1991 рр., коли начебто була “союзною республікою” в складі СРСР, а насправді провінцією більшовицької імперії, замаскованої під красиву назву – Союз Радянських

Соціалістичних Республік. Відновила українська політична цивілізація, як повноцінна, в 1991 році, коли була оголошена незалежна держава – Україна.

Виникає проблема оцінки взаємозв'язку української етнічної і політичної цивілізації нації. Етнічна українська цивілізація продовжить існування і після одержання Україною незалежності. Сьогодні українська діаспора (українці, які проживають за кордоном і є громадянами інших держав) є частиною української етнічної цивілізації (якщо вони бажають з нею ідентифікуватися). Ця історична реальність має більш широкі межі, ніж українська політична цивілізація, яка обмежена громадянами України, де б вони не проживали. Отже вона визначається громадянством. Взаємоперехід з однієї цивілізації до іншої здійснюється постійно при наявності спільної етно-політичної основи в період існування державності України. Але це правовий перехід в громадянство України або вихід з нього.

Якщо історичний час, коли існувала та існує українська політична цивілізація – держава, встановити просто. То щодо генези української етнічної цивілізації є різні точки зору. Це впливає з претензій трьох країн – України, Росії і Білорусії на історію Русі як на історію своєї країни і навіть держави. Особливо агресивно ведуть в цьому відношенні історики, ідеологи і політики Росії, які дуже часто претендують на одноосібне привласнення історії Київської Русі як передісторії Російської імперії і сучасної Росії. Якщо провести історичні паралелі, це все одно, якби США, як колишня колонія Великої Британії, претендувала на історію Великої Британії. Але американці розумні люди і ведуть відлік своєї історії з часу проголошення своєї незалежності.

Література:

1. Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу. – Вибране. – К.: «Либідь», 1991. – С.461-558.
2. Там же. – С.558.
3. О.Шпенглер. Закат Европы. – М., 1993. – С.163-164.

**Мозгова Н.Г.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

ДРАГОМАНОВ І ПИРОГОВ: ЗУСТРІЧ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

The article is devoted to Educational work of two outstanding personalities of XIX century: Ukrainian public benefactor publicist teacher Michail Petrovich Dragomanov and talented Russian scientist, surgeon, who is known the throughout world Mykola Ivanovych Pirogov they acquainted in Kyiv, where everybody of them worked.

16 травня 2002 року відбулася урочиста подія в житті нашого університету: на вулиці Пирогова було відкрито пам'ятник Михайлу Петровичу Драгоманову – видатному українському мислителю, вченому зі світовим ім'ям, блискучому публіцисту, громадському діячу і освітянину.

Для пересічного киянина ця подія здається цілком зрозумілою: пам'ятник було зведено біля центрального корпусу саме того вузу, який носив це ім'я у далекі 20-ті роки тепер вже минулого століття і яке по справедливості було повернуто йому в 1993 році. Але якщо поглянути на ці події більш глибоко, то привідкривається дивовижна річ: адже, насамперед, долі Драгоманова і Пирогова були тісно переплетені за їх життя. І ось тоді зустріч цих двох постатей у хронотопі сьогодення постає вже не випадковою, а як рельєфний прояв метафізичного світу, який і через півтора століття у своїх опосередкованих символах знову єднає душі цих двох людей.

Звернемося ж безпосередньо до подій середини XIX століття, які розгортались у життєвому просторі Києва, на той час адміністративному центрі Південно-Західного краю тодішньої Російської імперії.

У Києві в той час існувала надзвичайно критична ситуація, яка була викликана особливим складом та настроями різних верств населення міста. У 30-50-х рр. в середніх та вищих прошарках міського населення Києва значно домінував польський елемент: у місті жило багато польських поміщиків, у державних канцеляріях та судах найважливіші посади теж займали поляки, в Університеті Св. Володимира більшу частину студентів складали поляки, які до того ж належали до заможних дворян. І якщо “російські студенти, – як згадував майбутній ректор, а тоді ад'юнкт Київського університету М.Ренненкампф, – захоплювались головним чином західноєвропейським просвітництвом та думками про реформування внутрішнього життя країни, то студенти-поляки жили виключно національними інтересами і надіями; сама свобода і

європейська культура мала для них єдину цінність тільки як засіб досягнення національних завдань” [10, С.72]. М.Драгоманов, характеризуючи політичну обстановку тих часів у Києві писав, що “приїхавши на правий берег Дніпра до Києва, я побачив, що поляки тут – аристократія, а не народ, і я був вражений тим, що навіть студенти-поляки б’ють своїх слуг і ходять до костьолів, де старанно вистоюють на колінах (ми, студенти “росіяни” чи “православні” всі були завзятими демократами, а в релігії – атеїстами). Разом з тим, мені кинулась у вічі нетерпимість поляків до росіян, а особливо до малоросів чи українців” [4, С. 43].

У цих складних умовах на посаду попечителя Київського навчального округу, до складу якого входили тоді Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська та Полтавська губернії, був призначений знаменитий Микола Іванович Пирогов – видатний вчений, славетний хірург, учасник Севастопольської оборони, педагог та громадський діяч, який “допустив у Києві, – як писав пізніше М.Драгоманов, – de facto академічну свободу, схожу на європейську” [3, С.40]. Саме він здійснив той безпосередній першопочтовх, який згодом викликав грандіозний педагогічний бум в освітянському середовищі тодішньої Російської імперії. Знаменита стаття М.Пирогова “Питання життя” (1856 р.) справила на громадськість Росії приголомшуючий ефект. “Пирогов перший у нас поглянув, – писав К.Ушинський, – на справу виховання з філософської точки зору і побачив у ній не питання шкільної дисципліни, дидактики чи правил фізичного виховання, а глибинне питання людського духу, – “питання життя”, і, дійсно, це не тільки питання життя, але й найважливіше питання людського духу” [11, С. 684]. Як згадував пізніше М.Пирогов, йому “запропоновано було місце попечителя Київського округу в самий критичний час, – на початку розгортання польського повстання. У Києві випали... нові труднощі та зіткнення” [6, С.490]. Пирогов у цих складних умовах з непідробною шаною ставився до представників всіх народів, які його оточували. Він наступним чином висловив свої погляди на це питання: “В краї, де постійно треба погоджуватись з різницею національностей, я не міг не бути рівним та однаковим з усіма та суворо неупередженим, бажаючи добра всім без різниці” [9, С. X].

Саме в цей час і відбулося перше знайомство М.Пирогова і М.Драгоманова.

...Йшов 1859 рік – останній рік навчання молодого М.Драгоманова у полтавській гімназії. Напередодні випускних іспитів трапився випадок, який

ледь не згубив майбутнє юнака. Його несхильність до показної чемності та нестриманість щодо вихователя, якого Драгоманов не поважав, призвели до того, що педагогічна рада гімназії прийняла рішення виключити юнака з гімназії, що одночасно позбавляло його права складати випускні іспити, а тим самим і зачиняло двері до вищої школи. І якби не заступництво попечителя Київського навчального округу М.Пирогова, бути б М.Драгоманову із “вовчим квитком”. М.Пирогов запропонував педагогічній раді замінити рішення про виключення юнака із гімназії на звільнення його за власним бажанням, що докорінно змінювало наслідки першого рішення. Зрозуміло, що педагогічна рада гімназії підтримала пропозицію М.Пирогова і таким чином, М.Драгоманов дістав право на складання випускних іспитів екстерном і далі продовжувати навчання вже у вищій школі.

Восени 1859 року він стає студентом історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира. Через двадцять п'ять років, перебуваючи вже у Женеві, М.Драгоманов так опише незабутні часи своєї молодості: “ На щастя, і в університет я попав в часи попечительства Пирогова. ...З моменту зарахування до університету, восени 1859 року, я потрапив до гуртка студентів, які засновували перші недільні школи в Росії. Одразу ж зауважу, що багато хто з нас приступив до справи з метою політичної пропаганди, але незабаром усвідомив її неможливість серед дітей (із сімей ремісників та прислуги) та її недоречність серед неписьменних дорослих, і ми старанно захопились педагогічною стороною діла” [3, С.40-41].

Справді, саме в цей час у Києві вперше на території царської Росії були відкриті недільні школи для неписьменних. Ініціаторами їх відкриття стали студенти Університету Св. Володимира. В Центральному державному історичному архіві України в м. Києві знаходиться рідкісний документ – прохання студентів Університету Св. Володимира від 14 вересня 1859 року на ім'я попечителя про дозвіл відкриття на Подолі недільної школи, під документом стоїть 17 підписів, серед них є і підпис М.Драгоманова [7]. М.Пирогов підтримав це прохання перед міністром освіти, вказавши, що недільні школи ставлять за мету поширення письменності серед простого народу. “Перша недільна школа в Росії, – згадував пізніше М.Пирогов, – була відкрита мною у Києві при подільському училищі в 1859 р. ...За організацію недільних шкіл прийнялися першими малороси, ревні шанувальники Куліша та Шевченка ... Я був переконаний, що здійснення ідеї недільних шкіл якнайкраще відповідає життєвій потребі краю. Для мене було досить знаменним те, що у

вчителі пропонували себе лише справжні малороси і серед них не було жодного поляка. Я сподівався, що самим вірним і моральним засобам боротьби проти польської пропаганди (про існування котрої в краї ніхто не мав сумніву) буде російсько-малороська пропаганда. ...Я сам, помічник попечителя бували майже кожної неділі у школі під час навчання. Таким чином, перша недільна школа і виникла, і розвивалась на моїх очах” [6, С. 395].

Перша недільна школа відкрилася 11 жовтня 1859 року в приміщенні Київського повітового дворянського училища на Подолі (вул. Костянтинівська, 9/6), друга – 25 жовтня 1859 року на Новому Строєнні також у приміщенні повітового училища, біля університету. У січні 1860 року при Другій жіночій гімназії було організовано першу жіночу недільну школу. В жовтні-листопаді 1860 року було відкрито ще чотири недільних школи в Києві: при Першій чоловічій гімназії, Фундуклеївській жіночій гімназії, Четвертій печерській гімназії та Другій подільській гімназії. Таким чином, протягом року в Києві вже працювало 7 недільних шкіл. За прикладом київських, почали відкриватись недільні школи у великих містах: Петербурзі, Москві, Одесі, Харкові. Через два роки кількість недільних шкіл в Росії досягала вже 300, а в Україні – 80.

Ідею створення недільних шкіл з великою радістю підтримав Т.Шевченко. Перебуваючи у Києві в серпні 1859 року у свого приятеля, художника Подільського повітового училища А.Сенчилло-Стефановського, він зустрівся з майбутніми організаторами недільних шкіл. У 1860 році він надіслав із Петербургу до Києва 50 примірників “Кобзаря” для продажу на користь недільних шкіл, а також написав спеціально для недільних шкіл “Буквар южнорусский”, який теж відправив до Києва.

М.Пирогов підтримував прагнення вчителів недільних шкіл вчити учнів рідною мовою, але на практиці, через відсутність підручників на українській мові – були лише букварі та підручники з арифметики, – українцям доводилося, як і так званим космополітам, – до них належав тоді і М.Драгоманов, – вчити більше на російській мові. “Практика, – писав пізніше М.Драгоманов, – поставила перед нами перше з українських питань: на якій мові вчити в школах? Ми вирішили це питання тим, що вчили на обох: на російській і на українській, тільки, звісно, більше на першій, бо на ній було більше книг. Згодом, окрім нашої школи, склалась друга (новостроєнська), куди зібралось принципіальних українофілів з правобережців і чернігівців. ...Скоро наших, подолян, новостроєнці стали звати космополітами, а себе українцями, хоч на ділі й вони не більше наших вчили своїх учеників по-українському. Але

суперечка виходила проміж нас більш теоретична, бо коли гарячіші новостворенці казали нам, що школа неукраїнська більш деморалізує ніж учить народ, ми признавали, що наука все-таки наука, та що поки українського письменства, а надто ученого, майже нема, то треба користуватись хоч російським” [2, С.156]. Хоч мовою викладання в київських недільних школах, за відсутністю українських підручників, була російська, проте в поясненнях вживалась переважно українська мова. Але в травні 1860 року міністерство освіти наказало виключити з програми недільних шкіл географію, історію і природознавство, а також дозволяло використовувати тільки ті підручники, які були вже апробовані Ученим комітетом. Сталося так, що дружина київського генерал-губернатора кн. Васильчикова відвідала лекцію М.Драгоманова саме тоді, коли він пояснював учням якусь історичну статтю. Васильчикова ще до того не могла змиритись з тим, що М.Пирогов відкрив недільні школи без її відома і патронату. Вона доповіла куди треба, що в недільних школах викладається історія і вживається українська мова. За свій конфлікт з кн. Васильчиковою у справі недільних шкіл М.Пирогов поплатився звільненням з посади куратора Київського навчального округу, бо у червні 1860 року кн. Васильчиков звернувся з конфіденціальним листом до міністра освіти Е. Ковалевського, де звинувачував М.Пирогова у його нездатності займати посаду попечителя Київського навчального округу. 13 березня 1861 р. указом царя Олександра II М.Пирогова було звільнено з посади попечителя “у зв’язку з розладом здоров’я”.

У своїй статті “О воскресных школах” М.Пирогов писав: “Причиною переполоху було тут лише одне непорозуміння. Історії в київських недільних школах, крім священної, ніхто і ніколи не викладав, але учні, вправляючись в читанні, іноді читали і історичні уривки, причому, як це заведено при кожному читанні, вчитель повинен пояснювати учням все те, чого вони не зрозуміли. Хто знає, наскільки велике нерозуміння російської мови у нижчих верствах українського населення, той, безперечно, погодиться з тим, що без пояснювального читання київські недільні школи поширювали б в народі не грамотність, а механічне вивчення звуків і слів. Впливова особа, що одного разу була при такому пояснювальному читанні, і прийняла його за викладання історії” [5, С.396].

Проводи М.Пирогова у Києві перетворились в справжню демонстрацію визнання і любові до нього. Повний виклад всіх заходів, влаштованих на честь Пирогова, та тексти всіх виголошених промов знайшли відображення на

сторінках українофільського журналу “Основа”, що виходив у Петербурзі. Пізніше більша частина цих матеріалів під назвою “Прощание Киевского учебного округа с Н.И.Пироговым” (К., 1861) вийшли окремою брошурою.

Думку передової громадськості щодо відставки М.Пирогова висловив на сторінках газети “Колокол” у статті “Киевский университет и Н.И.Пирогов” О.Герцен: “Відставка М.І.Пирогова – одна з наймерзенніших справ Росії дурнів проти Русі, що розвивається... Бачити падіння людини, якою Росія пишається і не почервоніти до вух від сорому – неможливо” [1, С.103].

4 квітня 1861 р. громадськість Київського навчального округу на честь М.Пирогова влаштувала прощальний обід, на якому були присутні 120 осіб, серед яких від київського студентства виступив М.Драгоманов. Його промова, як відзначали сучасники, була особливо зворушливою. В ній він наголошував на прогресивному характері освітянських реформ М.Пирогова і вказував, що протягом всього часу свого кураторства Микола Іванович “навіював начальству думку, що зведення дрібниць у моральний обов’язок надає тільки облудне поняття про саму мораль і що повага заслуговується, а не вимагається, що це почуття повинно бути взаємним” [8, С.ХІУ]. Згадуючи на схилі життя цей банкет, М.Драгоманов писав: “Промова моя викликала найбільш гучні оплески і була дуже розхвалена в описі банкету, надрукованому професорами університету, але в газетах було заборонено її друкувати, а ректор університету професор Бунге отримав від міністерства зауваження, що дозволив мені виголосити промову на користь законності і педагогічного авторитету! Для мене особисто, – мій виступ на банкеті Пирогова мав велике значення: він підбурих мої політичні інстинкти і одночасно дав можливість познайомитися з гуртком ліберальної професури” [3, с.42-43].

А М.Пирогов на цьому банкеті у відповідь на промови колег і друзів, у тому числі і студента М.Драгоманова відповів: “ Час обміркує і оцінить краще за нас і наші переконання, і наші вчинки; а ми, розлучаючись, утішимо себе тим, що і тут на землі, де все минається, існує для нас єдине і непорушне – це панування ідей. І тому, якщо ми вірно служили ідеї, яка, згідно з нашим переконанням, вела нас до істини шляхом життя науки і школи, то сподіваємось на те, що й потік часу не знесе її разом із нами” [8, С.ХХ]. А у своїй прощальній зустрічі з київським студентством, мабуть, згадуючи бідолашну історію М.Драгоманова у полтавській гімназії, він промовить: “Буду щасливий тим, що, коли не довів ні одного з вас до правдивого щастя, то бодай ні одного не зробив з своєї волі нещасним” [8, С. ХХІУ].

Так скінчився цілий період в історії формування та становлення М.Драгоманова як особистості, як громадського діяча і освітянина, період плідної співпраці М.Пирогова та М.Драгоманова.

Література:

1. Герцен А. Киевский университет и Н.И.Пирогов // Полное собр. соч.: В 30-и т. – М., 1958. – Т.15.
2. Драгоманов М. Австро-руські спомини // Драгоманов М.П. Літературно – публіцистичні праці у двох томах. Т.2. – К., 1970.
3. Драгоманов М. Автобиографическая заметка // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. Т. 1. – К., 1970.
4. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства (1863-1872) // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991.
5. Пирогов Н.И. О воскресных школах // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.
6. Пирогов Н. Письмо к И.В.Бертенсону, от 27 декабря 1880 г. // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.
7. Прощение студентов университета Св. Владимира // ЦДІА України. – Ф.707, оп. 25, спр.352. – Арк.1.
8. Прощание Киевского учебного округа с Н.И.Пироговым. – К., 1861.
9. Прощание Н.Пирогова с учебным сословием и городом Киевом // Основа. – СПб., 1861. – № 6.
10. Ренненкамф Н. Киевская университетская старина // 3 іменем Святого Володимира. У 2-х кн. Кн. 2. – К., 1994.
11. Ушинський К. Педагогические сочинения Н.И.Пирогова // Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М., 1953.

Нікітчина С.О.
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Г.Сковороди

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

В статтє представлєны отдельныє аспекты педагогической деятельности М.П.Драгоманова, отображено ее глубоко демократический, гуманистический характер, которая была наполнена духом народности, но в

то же время оставалась свободной от национальной ограниченности, раскрыта роль учителя в деле обучения и воспитания подрастающего поколения.

Михайло Петрович Драгоманов (1841-1895) – публіцист, історик, філософ, економіст, фольклорист, літературознавець, педагог, громадський діяч є однією з ключових постатей в українській суспільно-політичній, соціально-філософській та педагогічній думці XIX ст.

Працюючи для сучасності, прагнучи у досвіді минулого, у здобутках інших народів, інших культур вловити важливі імпульси для піднесення соціальної і культурної ініціативи власної нації для якомога швидшого її повернення в сім'ю культурних націй, Драгоманов менш за все дбав про угоду якимось авторитетам або пануючий „моді”. Починаючи з років університету у полтавській гімназії, він, як справедливо зазначила С.Русова у рецензії на перший том „Собрания политических сочинений” М.П.Драгоманова, „завжди вирізнявся незвичайною незалежністю думки й непохитною переконаністю, і ця незалежність вченого йшла зовсім не від фальшивих амбіцій, а від історичної ерудиції та широти політичного й наукового синтезу, притаманних йому”.

У педагогічну діяльність Михайло Драгоманов включився з самого початку навчання в університеті (осінь 1859 року). Ставши членом гуртка київських студентів, які заснували вперше в країні недільні школи, захопився роботою в них, переконавшись, що не можливо здійснювати політичне пробудження народу без забезпечення йому елементарної освіти. Гуртківці самі склали навчальні посібники й популярні книжки для недільних шкіл. Але вже через три роки (1862) ці школи були заборонені через підозру у революційній пропаганді. Однак Драгоманов і деякі інші члени гуртка не полишали педагогічної справи. Для підготовки майбутніх учителів сільських шкіл у Києві була відкрита „Тимчасова педагогічна школа”. Оскільки коштів на оплату штатних викладачів було мало, адміністрація Київського шкільного округу звернулася до студентів, які проявили себе в недільних школах, і шість із них, в тому числі й Драгоманов, погодилися проводити заняття у цій школі безплатно. Михайло став викладати історію [9].

Викладання курсу загальної історії в педагогічній школі, яке для студента Драгоманова стало „улюбленою справою”, спричинилося до його спеціалізації саме в цій галузі. Це помітив професор загальної історії Київського університету В.Я.Шульгін і рекомендував раді університету Драгоманова як майбутнього кандидата у професори, запропонувавши направити для

завершення курсу за кордон. Оскільки вирішення питання про виїзд за кордон затяглося, Михайло погодився зайняти запропоновану йому посаду вчителя географії у 2-й Київській гімназії [10].

У 1864р. він захистив дисертацію на право викладання, і рада Київського університету зарахувала його у приват-доценти і навіть доручила з 1865р. читання обов'язкових для студентів лекцій, тобто на правах штатного доцента. Давав він уроки і в пансіонаті, де навчалася сестра. Це було платою за її утримання, бо зі смертю батька мусив допомагати родині.

Пряме відношення до проблеми педагогічної діяльності Михайла Драгоманова мала його робота в галузі фольклористики. Фольклористичний доробок Драгоманова складають численні статті, розкидані в різних російських та зарубіжних часописах, друковані російською, українською, французькою, німецькою та болгарською мовами.

Заслуга Драгоманова передусім у тому, що він, піднявшись над політичними пристрастями того часу, намагався об'єднати українців на основі власної національної історії, культури, спільних традицій. Адже й історія і культура народу нівелювались можновладними сусідами. Фольклорними виданнями Драгоманов демонстрував достойне минуле українського народу, його героїзм у нерівній боротьбі із зовнішньою експансією, його прагнення до державної незалежності. Той фактичний матеріал, що його Драгоманов зі своїми однодумцями демонстрував світові, промовляв сам до себе, бо засвідчував могутній духовний потенціал народу, який його створив.

Екстраполюючи добробутом Драгоманова на сучасність, на чому необхідно наголосити, так це на місці народознавчих дисциплін у вищій та загальноосвітній школі. Порівнюючи в цьому плані стан фольклористики в школах Росії та на Україні, Драгоманов відзначає значний поступ впровадження народознавчих дисциплін в школах Росії.

В той час, як у європейській науці давно вже визнали правомірність вивчення діалектів народної мови на рівні з літературною мовою та формами її вираження у творчості письменників, продовжує думку Драгоманов, на Україні ще досі йде вперта боротьба з усім простонародним, і з діалектами зокрема. Йдеться не про сферу мовознавства, а про фольклористику, яка використовується для того, щоб у дітей змалечку зруйнувати любов до свого рідного, представити як щось відстале, неповноцінне, другорядне, якого слід соромитися. Європейська педагогіка здавна сповідає постулати, що діти повинні починати освіту з місцевої культури, з діалекту. Основним принципом

педагогіки – від відомого до маловідомого і невідомого – можна досягти набагато більше у всіх напрямках, а у вихованні почуття власної гідності і патріотизму – найбільше. На початковому етапі навчання „учитель має говорити з дітьми тою мовою, до якої вони привикли у себе в сім'ях..., доводячи дітей мало-помалу до розуміння загальноруської літературної мови” [12]. Російська педагогіка, переймаючи досвід Європи, досить успішно застосувала елементи педагогіки й етнокультури. На Україні все було поставлено з ніг на голову, оскільки вивчення рідної мови і навчання рідною мовою тут було заборонено царськими указами. Національне ж відродження, вважав Драгоманов, не можливо без „розвою духа самопошани в так званій простій клясі до свідомості, що власне вона є вища кляса, працею якої держиться все, аж до повного посвячення має у душі передових ідей нашого часу”[13].

Значення народної творчості в освітньому процесі важко переоцінити. Ми лише тепер, у пору нового національного відродження впритул підійшли до драгоманівського розуміння цієї проблеми. Відомо, що усна творчість протягом століть і тисячоліть формувала найважливіші суспільні інститути та впливала на формування морально-правових норм і принципів, естетичних смаків, суспільно-політичних, соціальних, філософських, етнопедагогічних, історичних поглядів. Відзначаючи нівеляцію української фольклорної традиції під натиском колоніальної політики російського царизму і денаціоналізації певних сфер українського суспільства, Драгоманов не розглядає майбутнє цієї традиції у виключно песимістичному ключі. Більше того, „коли нові обставини життя будять думку – чуття народу, то появляються нові твори або редакції їх, які мало уступають старим, а іноді перевершують їх” [13]. На всі ці моменти Драгоманов звернув увагу понад сто років тому, але на Україні й досі мало робиться, щоб виправити становище. Фольклор „проходять” в школі як щось другорядне, не обов'язкове й примітивне. Не краща справа у вузах. Слід визначити, що ми вже втратили чимало із-за нерозуміння його ваги у відродженні національної самосвідомості та як могутнього засобу художнього й етичного виховання.

Восени 1876р. за „політичну неблагонадійність” російський самодержавний уряд увільнив Драгоманова від викладання у Київському університеті та віддав його під пильний, хоч поки що й негласний, політичний нагляд. Відчутно густішали хмари загальної політичної реакції в Росії, а для українського громадянства вже готувався зашморг царського Ємського указу

1876р., що ліквідував навіть і так куці права та скромні можливості розвитку національної культури.

Не чекаючи подальших неминучих царських репресій щодо нього особисто, Драгоманов тієї ж осені поспішив виїхати за кордон. Спочатку він прибув до Відня, а потім – з небажання австро-угорських цісарських властей надавати притулок політично неблагонадійному російському „гостю”, до Женеві. Хоч практичної педагогічної роботи в Женеві Драгоманов не вів, але інколи виступав як лектор з рефератами, в статтях піднімав проблеми освіти, й демократизації, написав працю „Народні школи на Україні” , основу якої склала стаття „Антракт з історії українознавства”.

Викладацьку роботу Драгоманов відновив 1889р. в Болгарії, куди був запрошений для участі в організації Вищої школи (йому пропонували навіть бути лектором цього першого в країні вищого навчального закладу). У ньому він працював професором кафедри загальної історії до кінця життя.

Його педагогічна діяльність мала глибоко демократичний, гуманістичний характер, була наповнена духом народності і в той же час залишалася вільною від національної обмеженості. Зміст навчання в школах, на думку Драгоманова, повинен відповідати найновішим досягненням світової науки. Потрібне широке ознайомлення з ними, для чого необхідне вивчення мов.

Саме з міркувань про прискорення культурного розвитку українського народу Драгоманов настоював на вивченні в школах російської та іноземних мов. Думки про це він послідовно розгортав у своїй праці „Чудацькі думки про українську національну справу”: „Най скоріше пішло те оновлення, якби наша письменська громада взялась рішуче вчитись європейським мовам та просто увійшла в прямі стосунки з європейською наукою, письменством і політикою...”.

Вважаючи книги, підручники важливим джерелом знань, Драгоманов все ж таки головне місце в справі освіти, навчання, відводить особі вчителя. Від його ерудиції, відданості своєму покликанню, методичної майстерності залежить те, як навчається і виховується молодь. Він не раз згадує тих , хто для нього самого був наставником, з кого брав приклад [14].

Про соціальну спрямованість вчителя, психологічну його готовність служити народу він писав у праці „Народні школи на Україні”: „ Ми думаємо довести будучих учителів шкільних до того, щоб вони знали, серед кого і серед чого вони працюватимуть і куди пристати зі своєю школою, чи до розуму і мужика, чи проти них” [5]. При підготовці вчителів, на його думку, слід

подбати про засвоєння сучасних принципів педагогіки, про високий рівень професійної компетенції.

Перший вищий навчальний заклад Болгарії для підготовки національних кадрів відкрився у вересні 1889р. Як педагог Драгоманов розумів, що для організації вузівської роботи, крім підбору викладацьких кадрів, необхідно забезпечення викладачів і студентів літературою. Уже 6-го вересня 1889р., тобто на 9-й день перебування в Софії, він іде в бібліотеку, щоб ознайомитися з книжковим фондом і організацією її роботи. В щоденнику він пише: "А втім і професорам Вищого училища і навіть вчителям гімназії тутешніх не завадило б бути більше обізнаними хоча б лише в бібліографії" [8]. Драгоманов зобов'язався допомогти навести порядок в бібліотеці. Згодом його власна книгозбірня, яку мріялося по смерті вченого передати до Львівського університету, стала власністю Софіївського університету.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи сказане, хочемо висловити надію на швидше включення доробку Драгоманова у контекст сучасного культурно-національного процесу на Україні, на видання його наукової спадщини. Причому це слід робити негайно, зважаючи на актуальність і велику наукову вагу цього доробку. Педагогічна діяльність Михайла Драгоманова була спрямована на виховання високих духовних якостей підростаючих поколінь, відчуття рідної землі, чесної праці, високої моральності у всіх сферах морального життя. У виступі з нагоди 30-ліття літературної діяльності, Іван Франко так сказав про його наставницьку місію: " Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт зватися освіченим народом... Драгоманов для нас є чимось більшим, як заслужений чоловік. Ми в нім шануємо друга, вчителя, провідника. Друкованим словом і листами він почав впливати на нас, вказуючи нам інший, ширший світ поза тісними межами нашої Галичини, вказувати до чого йде тепер наука і якої праці та любові чекає від нас наш народ." [16] Ім'я Драгоманова по праву повинно зайняти достойне місце в історії педагогічної думки на Україні.

Література:

1. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К., 1970. – Т.2 – С.25.
2. Драгоманов М.П. Народні школи на Україні // Громада – Женева, 1877. – С. 39-40.
3. Там же. – С.32.

4. Там же. – С.26.
5. Там же. – С.82.
6. Там же. – С.57.
7. Драгоманов М.П. Щоденник //Жовтень – 1965. – № 6. – С.128.
8. Там же – С.129.
9. Драгоманов М.П.: 1841-1895: Його юбілей, смерть, автобіографія і опис творів/зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1896. – С.336.
10. Там же. – С.349.
11. Там же. – С.25-26.
12. Драгоманов М.П. Матеріали й уваги про українську народну словесність // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. – Т.3 – С. 340; С.341.
13. Там же. – С.348.
14. Драгоманов М.П. Два учителі: Спомини. – Львів, 1902.
15. Сухорський С.О. Штрихи до наукового портрета М.Драгоманова. – К., 1991.
16. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ в. – С.237.

**Онкович Г.В., Онкович А.Д.
Інститут вищої освіти АПН України**

М.П.ДРАГОМАНОВ ТА ЙОГО ДУХОВНІ СПАДКОЄМЦІ В ШКІЛЬНІЙ РАДІ АМЕРИКИ

Цього року відзначається 50-річчя Шкільної Ради при Українському конгресовому комітеті Америки. Створення Шкільної Ради як центрального органу українського шкільництва в Америці не було чимось новим на місцевому ґрунті. Новоутворена інституція лише продовжувала працю, започатковану піонерами еміграції.

До того вже був досвід М.Драгоманова, Г.Ващенко, І.Огієнка, котрі попри все дбали про збереження духовності свого народу, розуміли роль освіти і просвіти у процесі самореалізації нації.

Початки українського шкільництва в Америці докладно описує Осип Стеткевич у статті "Українське шкільництво в Америці", яка побачила світ 1936 року у Пропаг'ятній книзі, виданій з нагоди 40-річчя Українського народного союзу (1). До створення Шкільної Ради причетне українське вчительство, що,

опинившись по війні в еміграції, почало опікуватися освітою молоді. По місцях скупчення українських поселенців – Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Дейтроті та ін. – виникали курси чи школи українознавства, котрі створювали нові товариства “Рідної школи”, “Учительської громади” та ін. Організовувалися й нові школи українознавства при парафіях українських церков. Із зростанням культурних вимог поселенців виникла потреба в централізації і спрямуванні всієї культурної праці. У березні 1953 року відбувся з’їзд усіх зацікавлених сторін, на якому було створено “Шкільну Раду” при Українському конгресовому комітеті Америки (УККА) й обрано Управу в складі: Едвард Жарський – голова, Володимир Лотоцький – заступник голови, Михайло Лисогір – секретар, Микола Кокольський – персональний референт, д-р Володимир Калина – фінансовий референт, мгр Богдан Романенчук – видавничий референт, а також контрольна комісія (Тадей Росткович, Володимир Чубатий, Т.Солук). До складу педагогічно-дидактичної комісії увійшли д-р Кость Кисілевський, Лев Ясінчук, до програмової – д-р Мирон Дольницький, д-р Омелян Цісик, Іван Сточанський. В ухвалі з’їзду була така резолюція: “Сьогоднішній американець мусить бути ознайомлений з культурами бодай трьох-чотирьох народів, отже мусить перш за все володіти щонайменше трьома-чотирма мовами, щоб мати доступ до творчих джерельних народів. Американські українці мусять зберегти українську мову і не сміють відриватися від культури своїх батьків, бо тільки тоді стануть повноцінними та корисними громадянами нової батьківщини та успішно включаться в її історичну місію на українському секторі” (1; С. 3) Делегати підкреслили, що надто цінні культурні надбання, що їх створив український народ впродовж довгих століть свого існування, є основою навчально-виховної праці шкіл українознавства.

Шкільна Рада постійно наголошує на важливості існування української школи, її творчого розвитку, відродження через школу вікових традицій, культурних і духовних надбань українського народу. Адже в кожному суспільстві (і в кожній державі) школа є одним з найважливіших чинників. Саме вона мала бути в українській громаді на поселеннях справою першочерговою. Бо рідна (материнська) мова залишалася засобом самовизначення і самовизнання українців у всіх ділянках: церковній, навчальній, виховній, суспільно-громадській йшлося про збереження етнічної особливості, про утвердження національної свідомості підрастаючих поколінь, про прилучення їх до української

громади. Через українські школи пройшли тисячі юнаків і дівчат, свідомих і гордих свого українського походження.

Діяльність Шкільної Ради охоплює широке коло питань, що вимагають постійного й регулярного нагляду над щоденними проблемами українського шкільництва. Все це відбито на сторінках часопису “Рідна школа”, який започаткував 1954 року тодішній голова Управи Шкільної Ради професор **Едвард Жарський** (1906–2003). Науково-громадський діяч і педагог, член НТШ тривалий час був головою Управи і редактором бюлетеня, потім журналу “Рідна школа”. Він один із організаторів Шкільної ради та її голова в 1953-54 та 1961-77 роки. Праця на посаді голови засвідчує його організаторський хист. Він спрямовував діяльність Шкільної Ради, започаткував бюлетень “Рідна школа”, був автором багатьох підручників, зокрема з географії України, звертався до психологічних основ виховання, методики навчання. Педагог-ентузіаст з гарною освітою, чудовими організаторськими здібностями, вільно володів кількома мовами. Впродовж кількох років він поєднував керівництво управою з добором авторів і матеріалів до часопису, редагуванням і виданням бюлетеня “Рідна школа” (2). Професор Е.Жарський гостро відчував, що найбільш потрібно освітянам українських поселень, і, не зволікаючи, відгукувався на їхні потреби. Коли не було потрібного авторського матеріалу, писав сам. І сьогодні деякі його публікації варті того, щоб їх увести до науково-педагогічного обігу. От лише кілька назв: “Виховники”, “Шість виховних хиб”, “Організація навчання і виховання”, “Репетиція з батьками”, “До проблеми навчання”, “Практика кандидатів”, “Педагог “прогресивізму”, “Виховання та його мета”, “Розвиток дитини”, “Дитячі садки”, “Забави у вихованні”... Публікації, присвячені актуальним проблемам навчання і виховання, свідчать про його широкі педагогічні обрії, відчуття нагальних потреб української громади. Окремо видано його праці “Історичні основи виховання” (1960), “Курс працівників дошкілля” (1967), “Нарис економічної географії України”, “Психологічні основи виховання” (1961).

Важко знайти випуск “Рідної школи”, де не було б допису голови управи (і це – традиція, яка зберігається до сьогодні). Серед тих, кого свого часу професор Е.Жарський залучив до співпраці у “Рідній школі”, – Кость Кисілевський, Ірина Пеленська, Володимир Мацьків, викладачі Софія Гаєвська, Мирослав Семчишин, культурологи Б.Лончина, В.Радзикович, М.Дольницький, історик Петро Ісаїв, інж. Анатоль Вовк, директори і вчителі

шкіл українознавства. Чимало матеріалів перших чисел мають навчально-методичний характер (С.Гаєвська – “Навчання в англомовних класах”, М.Дольницький – “Навчання культури”, І.Сточанський – “Навчання історії України”, “Методи навчання української мови в 1 класі”, М.Семчишин – “Нові напрями в навчанні мови”, “Навчання мови”), присвячені проблемам національного виховання (В.Мацьків – “Національне виховання у передшкільному віці”, “Виховання чи “едукейшн”?”, В.Лотоцький – “Національне виховання” та ін.).

Від самих початків Шкільної Ради був членом Управи, інспектором шкіл українознавства **Кость Кисілевський**. – визнаний учений в галузі українського мовознавства, зокрема – діалектології, історії мови, правопису, методології, автор словників, хрестоматій, граматик, дидактик, редактор багатьох наукових праць (3). Свої знання і досвід передавав молодим вчителям як професор Педагогічного інституту українознавства, був професором Львівського, Українського Вільного, Українського Католицького університетів і Українського технічного інституту, викладав у гімназіях на рідній землі, очолював школи українознавства. Серед визначних діячів Шкільної Ради – відомий учений, мовознавець **Кислиця-Ієвлев Дмитро Варламович** (1912-1993). Народився 7 листопада 1912 року на Донеччині. Був надзвичайно здібною, працьовитою і скромною людиною. Навчався у початковій школі в рідному селі Сонцівка, в педагогічному інституті в Юзівці, а потім в Маріуполі, в аспірантурі Академії наук у Києві. Був запрошений на роботу до Львівського університету, але війна перервала наукову кар’єру. Трудовий шлях в еміграції розпочав викладачем української мови в таборній гімназії. Згодом викладав в Академії української автокефальної православної церкви у Мюнхені історичну граматику української мови. У 1947 році переїхав до Канади, де працював редактором радіомовлення, потім переїхав до США. Впродовж 1970–1976 років був редактором журналу “Нові дні”. Створена ним “Грамматика української мови” здобула широке визнання й перевидавалася Шкільною Радою. У 1984 році він переклав з російської на українську спогади генерала Петра Григоренка (4).

Очолював Шкільну Раду і д-р **Володимир Калина** – один із піонерів українського шкільництва в США, “який розбивав скалу байдужості для справ української молоді, для справ українського шкільництва словом, пером, ділом, безупинною працею на полі українознавчого шкільництва” (5). Його життєвий шлях – приклад для наслідування. Ще студентом став він у лави борців за

незалежну Україну. Як науковець – фізик і математик – працював над дослідженням часточок фарб у розчинах. Був дійсним членом НТШ, директором Українського Військово-історичного інституту. Як педагог – виховує молодь, працює директором освітніх закладів спочатку на рідній землі, а з часом – в еміграції. В Америці завзято береться до розбудови шкіл українознавства, Шкільної Ради УККА, стає одним і керівників цього органу. “Його постійною журбою було – як зберегти українську молодь і українську спадщину тут, далеко від Рідного Краю”, як “зберегти і постійно збагачувати нашу велику українську спадщину й передавати її нашій молоді” (5; С.1). Упродовж кількох років Шкільну Раду очолював **Роман Дrajньовський**. На посаді голови він пробув набагато менше часу, ніж його попередник Е.Жарський і наступник Є.Федоренко.

Нині головою Шкільної Ради і редактором часопису “Рідна школа” є **Євген Федоренко** – відомий діяч української діаспори, почесний академік АПН України. Він народився 28-го січня 1929 року на Харківщині. Під час війни був вивезений з родиною на примусову працю до Німеччини. Після закінчення Другої світової війни залишився в Німеччині, в американській зоні, де навчався у гімназіях в м. Пассау та Регенсбурзі. Потім виїхав з родиною до Бельгії, де навчався, очолював різні об’єднання українських студентів. Переїхавши до Сполучених Штатів Америки (1955 р.), одержав диплом магістра зі слов’янських мов і літератур. З 1963 року розпочав працювати як викладач мови та літератури в Нью-Йоркському університеті, спеціалізувався в галузі славістики в Українському Вільному Університеті, викладав слов’янські мови та літератури в університетах.

У 1971-72 навчальному році в США почав учителювати в школі українознавства, невдовзі його було обрано директором школи. З 1973 року – член Управи Шкільної Ради, де, зокрема, виконував функції видавничого характеру, опрацьовував усі видання Шкільної Ради (наприклад, “Слово рідне”, підручник для англомовних учнів, “Княжа доба”, програми тощо). 1978 року став членом організацій, які орієнтувались на співпрацю з батьківщиною (Координаційний Комітет допомоги Україні (ККДУ), Комітет допомоги школам України; “Приятелі РУХу, Нью-Джерсі-Північ”). Відтоді він – редактор педагогічно-методичного журналу на українських поселеннях “Рідна Школа”, чверть століття вкладає працю в це педагогічне видання (6).

1983 року Євген Федоренко обраний головою Управи Шкільної Ради при УККА і перебуває на цій посаді донині, не залишаючи й наукової роботи.

Діяльність голови Управи полягає в координації, репрезентації та нагляду над працею Управи, однак Є.Федоренко виконує й інші обов'язки. Неодноразово зустрічався з президентом України Л.Д. Кучмою, вирішував низку – нагальних для української освіти як в Україні, так і в діаспорі – справ, репрезентував Шкільну Раду на з'їздах, конференціях, нарадах. Від 1989 року допомагає школам, учителям, освітнім установам, бібліотекам, університетам в Україні підручниками і книжками. Співукладач фундаментальної праці “Українське Слово. Хрестоматія української літератури та літературознавчої критики ХХ століття”, має неабиякий журналістський досвід: працював кореспондентом українського відділу радіостанції “Голос Америки” (1969-1976), був редактором літературно-культурних передач.

Він – один із перших в діаспорі, хто закликав не тільки до відданої співпраці шкіл українознавства на терені Америки, а й до співпраці з Україною. 1997 року Є.В. Федоренка обрано Почесним академіком АН Вищої школи України, а через два роки, у грудні 1999 р., він став зарубіжним членом Академії педагогічних наук України. У вітанні Президента АПН В.Г. Кременя говорилося: “Щиро вітаємо Вас з обранням і сподіваємося на Ваше подальше активне і плідне співробітництво у розвитку освіти і педагогічної науки в Україні”. До привітань і побажань з материкової України приєдналися Управа Шкільної ради і все вчительство (7).

Під час перебувань в Україні голова Шкільної Ради Америки Є.В.Федоренко зазвичай має багато зустрічей – як з високими державними посадовцями, так і з рядовими вчителями, учнями. Ці відвідини-звіти, часто з фотографіями, обов'язково відтворюються на сторінках видання.

Керівні органи Шкільної Ради нині складаються з Управи, Контрольної комісії та Товариського Суду, обираються Загальними Зборами на чотири роки. Обираються також педагогічні дорадники Шкільної Ради. Наразі Шкільна Рада посилила увагу до підготовки нових навчальних програм, підручників, навчально-методичних посібників. Ведеться співпраця зі школами України. Питання програм і методики викладання перебувають у центрі уваги на традиційних Всеукраїнських учительських конференціях Шкільної Ради (8). Одна з останніх проходила у Клівленді в червні 2002 р.. Обговорювалися проблеми методики навчання дошкільнят і викладання української мови дітям, які не говорять по-українськи, досвід навчання учнів нижчих і старших класів. Значну увагу було приділено поширенню педагогічного досвіду науковців і вчителів-практиків сучасної України.

Нині освітяни Америки готуються до 50-річчя Шкільної Ради при УККА. З нагоди ювілею побачить світ ювілейна Пропам'ятна книга.

Переконані, педагогічна діяльність послідовників М.П.Драгоманова в Америці заслуговує на вивчення й пошану.

Література:

1. Едвард Жарський. Перше тридцятиріччя “Шкільної Ради” 1053–1983 //Рідна школа (далі – РШ). – 1985. – Ч. 1 (80). – С. 3-6.
2. Е.Жарський (некролог) // РШ. – 2003. - Ч. 2 (135). – С. 31.
3. Визначний педагог і громадянин //РШ. – 1974. – Ч. 4 (49). – С. 19.
4. Проф. д-р Дмитро Кислиця – Ієвлев// Рідна школа. – 1994. – Ч. 1 (107). – С. 33.
5. Володимир Калина // РШ. – 1965. – Ч. 8. – С. 1.
6. Вірний Микола. У 65-ліття д-ра Євгена Федоренка // РШ. – № 113. – С.24-26.
7. Гаєцький Юрій, Гурин Ігор. Д-ра Євгена Федоренка обрано академіком ВШ України // РШ. – 1998. – № 128 (травень). – С. 18.
8. Федоренко Є. Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти (Доповідь на Міжнародному конгресі “Демократія і освіта в Україні. Львів, 22-23 серпня 1995 р.) // РШ. – № 112. – С.13-18.

**Падалка О.С.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

ІДЕЇ М.П.ДРАГОМАНОВА У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

М.П.Драгоманов спеціально студіював проблеми економічної теорії і практики, і по праву займає почесне місце у розгляді різних проблем економічних знань, до нього найближче був економіст М.Зібер, з яким він співпрацював, перекладаючи його праці.

Тісно спілкуючись з Русовим, Кістяківським, Зібером, Павликом та іншими, Драгоманов як поборник вільного розвитку особистості обговорював проблеми економічного стану українства та потреби поширення серед народу економічних знань.

В цьому контексті Драгоманов вважав необхідним включати до наукових студій економічні проблеми, актуальні для українського народу слов'янського світу вцілому. Глибоко пізнавальними були оцінки ним реформ 60-х років XIX століття, перспективи діяльності земств, зокрема в галузі економічної освіти народу та значення науково-технічного прогресу. Крім того, перекладаючи українською мовою економічні праці різних авторів, Драгоманов намагався розглядати різні способи виробництва в історії. Його наукові здобутки та провідні ідеї допомагають визначити сьогоденну стратегію формування економічного мислення у молоді.

Ринкові стосунки в сучасному суспільстві кардинально змінюють мету праці, зростає її інтенсивність, напруженість, вимоги високого професіоналізму та відповідальності. Ринок призводить до масового росту безробіття, формування нових господарських структур на основі багатоманітності форм власності, необхідності перепідготовки кадрів, наявності "гнучких кадрів" та нового економічного мислення. Потрібні спеціалісти, які здатні до постійного удосконалення професійної діяльності, до вміння самореалізації в ринкових умовах.

Однак сучасна молодь виявилася невідповідною до нових соціально-економічних умов. Поширилися такі негативні прояви, як бездуховність, сутяжництво, агресивність, лицемірство, конформізм тощо. Серйозній переробці піддалася система уявлень про престижність освіти, професійність, культ і культуру праці.

Все це вплинуло на мислення й поведінку молоді. Аналіз теорії і практики формування економічного мислення свідчить про наявність головної суперечності – відставання економічної освіти від потреб народного господарства.

Міністерство освіти і науки України розглядає становлення і удосконалення економічної освіти як одну з важливих сфер своєї діяльності. З 1992 -1993 навчального року загальноосвітнім школам надана можливість проводити в 9-11 класах факультативні заняття з основ ринкових знань. В Києві та інших областях України проводяться заняття з учнями 5-8 класів з соціально-економічної підготовки. Аналіз наявної інформації в Міністерстві підтверджує своєчасність цього заходу: учні проявляють великий інтерес до оволодіння економічними знаннями. Однак задовольнити його в багатьох випадках неможливо, бо школи не мають належних кадрів. Відсутність необхідної

спеціальної науково-методичної літератури поки що утруднює перепідготовку педагогічних кадрів, здатних читати новий курс.

На даному етапі вихід з такого важкого становища загальноосвітні школи знаходять у прагненні максимально використати можливості наукової та педагогічної громадськості, економічних вузів і факультетів та комерційних структур. Такий підхід до розв'язання проблеми економічної освіти школярів є актуальним, бо формувати економічне мислення повинні професіонали, які володіють управлінським, комерційним, підприємницьким економічним мисленням. Однак багато економістів не володіють вміннями педагогічної праці з школярами, що певною мірою знижує можливості формування економічного мислення учнів.

У зв'язку з викладеним вище особливого значення набуває підготовка вчителя-економіста у вузі. Зміни, що відбуваються в політиці, економіці та в цілому в державному будівництві країни привели до змін в системі вищої педагогічної освіти. Концепція педагогічної освіти, що намітилась основними напрямками підготовки й перепідготовки педагогічних кадрів, в основних своїх позиціях не втратила своєї актуальності щодо гуманізації освіти, переходу від масово-репродуктивного до індивідуально-творчого засвоєння знань не втратила своєї актуальності й сьогодні. Разом з тим треба відмітити, що з часу появи концепції педагогічної освіти в житті суспільства й держави відбулися кардинальні зміни. В економіці це виявилось в переході від монополії державно-адміністративної до багатоукладної економіки з переважно ринковими стосунками.

Вищевказані процеси висунули перед педвузом одне з актуальних завдань – проблему економічної підготовки студентів, формування у них сучасного економічного мислення й культури, що відповідають сучасним вимогам. Традиційний підхід у цій галузі до недавнього часу полягав у дворівневій економічній підготовці студентів педвузу:

- теоретико-методологічному рівневі за допомогою навчального курсу економічної теорії, який був базовим і вивчався всіма студентами незалежно від профілю вузу й факультету;

- спеціальному прикладному рівневі шляхом вивчення економіки, конкретних галузей виробництва і сфер життя; ці дисципліни підбиралися в залежності від спеціалізації вузу та факультету.

Такий підхід давав свої позитивні наслідки в цілому відповідав вимогам соціального замовлення недавнього минулого.

Однак сьогодні до економічної підготовки студентів педвузу ставляться незрівнянно вищі вимоги. З одного боку, з переходом до нової системи господарювання має істотно розширитися й збагатитися зміст економічної підготовки. З другого боку, в підходах до вивчення взаємо стосунків економіки і педагогічної науки, економіки і політики необхідно перейти від похвали власного досвіду й критики буржуазного (чи навпаки) до наукового аналізу й порівняння різних систем господарювання і на цій основі формувати самостійно мислячу творчу особистість.

Аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду країн з розвинутою багатоукладною ринковою економікою показує, що в економічній підготовці студентів педвузу раціонально зберегти традиційний дворівневий підхід, але дещо в іншому аспекті.

Перший інваріантний рівень має включати базовий стандарт економічної підготовки. Він є обов'язковим для вивчення всіма студентами педвузу незалежно від спеціалізації. Це має бути вступний курс до економіки, присвячений масштабним і життєвим економічним проблемам – інфляції та кризовим явищам в економіці, прибутку сім'ї і національному доходу, цінам, заробітній платі, прибуткові та фондовому ринку й методиці викладання економічних дисциплін. Адже саме такий підхід допомагає аналізувати умови, що забезпечують швидкий економічний прогрес і сталість, елективну систему ціноутворення й економного використання всіх наших ресурсів. В базовому стандарті мають бути відомості про основи мікро – і макроекономіки, що необхідні кожній освіченій людині.

Обов'язковість інваріантної частини обумовлена ще й тим, що сьогодні в значній кількості шкіл відсутній спеціальний урок, на якому учні могли б одержати знання про основи економіки. Тому будь-який вчитель має володіти запасом знань для здійснення економічної підготовки учнів за допомогою навчального предмета, який він читає.

На цьому рівні базового стандарту студентам педвузу необхідно давати знання про основи економіки системи освіти, вже сьогодні школи гостро потребують грамотних спеціалістів, які знають економічні механізми функціонування системи освіти: джерела фінансування і способи їх розподілу, горизонтальні і вертикальні зв'язки між різними навчально-виховними закладами, відділами й управліннями освіти, міністерствами та іншими інститутами освіти, їхніми взаємостосунками.

Інша варіантна частина економічної підготовки студентів педвузу може коливатися в досить широкому діапазоні. Варіантна частина визначається вузом самостійно, але при врахуванні таких факторів:

- місце майбутньої роботи випускника: міська чи сільська школа;
- спеціалізація факультету ;
- особливості розвитку області чи регіону та інші фактори.

Перший з цих факторів викликано тим, що багато факультетів, а інколи й педвуз в цілому мають переважну орієнтацію на підготовку спеціалістів для міської чи сільської школи. В плані економічної підготовки слід відмітити, що аграрне виробництво, його економіко-організаційні основи істотно відрізняються від промисловості в цілому. Це, безсумнівно, впливатиме на підбір навчальних дисциплін економічного циклу.

Спеціалізація факультету педвузу також вплине на вибір об'єму і змісту економічної підготовки студентів у варіативній частині. Зараз найбільш наповнені дисциплінами економічного циклу навчальні плани індустріально-педагогічного, фізико-математичного, природничо-географічного факультетів. Це пояснюється тим, що функціональне коло завдань випускників цих факультетів (крім основних професійних обов'язків) часто входить ще й організація різних форм і видів трудової діяльності учнів.

Вся система економічної освіти в педвузах потребує глибоких якісних перетворень з урахуванням вимог ринкової економіки, появи ринку освітніх послуг і переходу до нового механізму управління навчальними підрозділами.

У педагогічних вузах доцільно створювати економічні кафедри й поглиблювати їхню спеціалізацію. Аспірантура педвузів має готувати спеціалістів, які могли б зайнятися розробкою проблем економічної освіти студентів і школярів. Це дало б можливість б розв'язати проблему комплектування вузів, шкіл науково-педагогічними кадрами нового економічного мислення.

Оцінюючи внесок вітчизняних і зарубіжних авторів у розробку методологічних аспектів дослідження соціальних проблем студентства, слід відмітити відсутність праць, які б узагальнювали різні напрями формування у вузі творчої особистості, здатної позитивно вирішувати завдання в нових ринкових умовах.

Як справедливо відмічає А.Б.Кураков, особливості підготовки студентів у педагогічному вузі визначаються їх своєрідним становищем у суспільстві, яке

характеризується не лише однаковим ставленням до всіх форм власності, але й характером діяльності і роллю в суспільній організації праці.

Проведені нами дослідження показали, що більшість студентів визнають всі форми власності – 73%.

Студентство ще не належить до жодної з соціальних груп, ще не володіє комплексом рис, притаманних вчителю як представнику інтелігенції, не має прямого відношення до виробництва матеріальних благ і духовних цінностей. У процесі констатуючого експерименту встановлено, що 4% студентів займаються педагогічною діяльністю, 3% – підприємницькою, 6% – комерційною, 63% – іншими видами діяльності.

За своїм соціальним представництвом студентське середовище не є абсолютно однорідною групою. Отже, це треба враховувати при організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування нового економічного мислення студентів. Це мислення в студентів розвивається інтенсивно при використанні нетрадиційних форм навчально-виховного процесу:

- використання пошукових завдань;
- визначення найбільш ефективної технології і послідовності дій;
- аналіз результатів та їх критична оцінка.

Стимулювання економічного мислення студентів відбувається тоді, коли вони включаються в ділове співробітництво, бачать кінцевий результат своєї економічної діяльності, вступають в ділові контакти з іншими організаціями й установами, беруть участь в господарській діяльності. Це дає підставу твердити про два головних критерії, які характеризують економічне мислення студентів, а саме: його науковість та діяльнісно-економічну спрямованість.

Література:

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – К.: Генеза, 1993. – Т.2. – 317 с.
2. Вачевський О.М., Падалка О.С., Шпак О.Т. Ознайомлення учнівської молоді з основними поняттями ринкової економіки на уроках трудового навчання. – К., 1995. – 122с.
3. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації: Навчальний посібник. – К., 1998. – 446 с.
4. Мочерний С.В. Основи економічних знань. – К.: Феміна, 1995. – 352 с.

5. Прокопенко І.Ф. Людина у світі економіки та бізнесу. – Х.: Основа, 1995. – 210с.

**Погребенник В.Ф.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЛЕСЯ УКРАЇНКА: РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ІДЕЙНО-ТВОРЧОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття розкриває плідотворність ідейно-творчих «встреч» М.Драгоманова и Леси Украинки, освещает действенность влияния выдающегося ученого на художественное наследие его племянницы.

Михайла Драгоманова та його улюблену сестріницю пов'язували особливі стосунки. Це були взаємини укоханого дядька і вихователя-метра твердої вдачі, здатного як на заслужені, так і не зовсім заслужені нагінки, та завзятої послідовниці, впевненої в рації наставника в багатьох питаннях. До цього спричинився той факт, що в домашньому навчанні Лариси Косач вагомою була роль не тільки батьків, зосібна матері Олени Пчілки з дому Драгоманових, а й коректив та наука М.Драгоманова. З болгарського закордоння політемігрантом-вигнанцем він листовно впливав на розвиток племінниці.

Масив листування Лесі Українки з Драгомановими виявляє інтенсивний її розвиток. Між листом п'ятирічної дівчинки до рідних про ужачі яйця, закопані в землю, та святовечірньою епістолою до дядька дев'ятнадцятирічної дівчини, сповненої планів і радою успіхам перекладацької діяльності, лежить ціла смуга наполегливої праці над власним світоглядно-творчим розвитком, над засвоєнням знань. В прикрих обставинах уже розпочатої тридцятилітньої війни з тяжкою хворобою Леся з ентузіазмом сповіщала дядька-найкращого порадирика про успішний початок здійснення планів київської молоді літературної громадки щодо ширення європеїзму через видання самотужки зладнаних перекладів найкращих творів європейських авторів (Д.Свіфта, Г.Гейне, В.Гюго і багатьох інших). Дядько був досвідченим лоцманом для молоденької послідовниці-радикалки в морі світової культури, наукової літератури, куди юнка сміливо рушила на вже не вутлому човенці мистецького хисту. М.Драгоманов дораджував Лесі, що саме їй варто перекласти, і за це вона була вдячна (див. той же лист від 5 січня 1890 р.), на її прохання

інформував про наукові видання, про болгарську літературу і фольклор, надсилав історичну й іншу лектуру. Давав їй «розвиваючі завдання», доручаючи добирати і перекладати різні матеріали (про релігійні течії тощо).

Слухаючи й дотримуючися його порад, вона, за власним виразом, «спасалася» від українсько-російського «невежества», вивчала для перекладів італійську мову. З опануванням українцями чужих мов і літератур Леся Українка як духовна спадкоємиця Драгоманова пов'язувала надії на подолання в рідному письменстві поширеного дилетантизму. Необхідність модернізації літератури, розвитку справжньої критики, оволодіння письменниками своїм ремеслом до тонкощів – теж до певної міри результат мисленого діалогу двох. Його учасниця рано дійшла до спасенної думки: українським поетам слід на якийсь час заборонити писати національно-патріотичні вірші, то, може б, вони скоріше версифікації вивчилися, примушені до того лірикою та перекладами. Драгоманов спричинився до вироблення світогляду, посприяв уформуванню кола «олітературених» згодом ідей Лесі Українки. Він вчив її, не зашорюючися на національній кривді, поціновувати минуле й сучасне з ширшого погляду; не випускати з поля зору соціальні чинники; шукати живі справи й правду, спільну для багатьох національностей; не фетишизувати «національні святощі» й не сприймати «голі хрії»; сміливо вдивлятися в майбутнє; йти до великої мети визволення людини і нації, вливаючися в велику еволюцію європейської людності; служити прогресу суспільства і культури, мистецтва. Вона сприйняла його критицизм до літературних скарг на долю і плачів за минулим. Узяла його історичні погляди за основу для розвитку власних (значну міру близькості в баченні життя України під царями виявляють публіцистика Драгоманова та недрукований в СРСР лист Лесі Українки до М.Кривинюка – план-проспект задуманої нею історичної брошури). Ідею «спілкових змагань» всього українства вона не тільки сприйняла, але й, подібно до І.Франка (він у повісті «Захар Беркут» зобразив федерацію гірських громад, разом здатних оружно опертися ворогові), зробила її засновком поем «Давня казка» і «Роберт Брюс, король шотландський». Те ж можна сказати про ту етичну засаду Драгоманова, що відбилася в словах Бенедя Синиці («Борислав сміється») «Чисте діло чистих рук потребує!» та живій етиці героїв творів Лесі Українки.

Сформований консенсус в літературно-критичних оцінках, наприклад, «ідеологічної» прози І.Нечуя-Левицького, став результатом значущості переконань М.Драгоманова для розбудови естетичних поглядів його родички-письменниці. Гострота споріднених оцінок протагоністів роману «Над Чорним

морем» симптоматична для характеристики особливостей літературного критицизму кінця віку, взагалі мистецької атмосфери доби. Критичні ж зауваження софійського професора з приводу власних творів Леся високо цінувала й шкодувала, що раніше ніхто з нею так не говорив, бо критика стосувалася мови, стилю, і ніхто не хотів чи не міг «узяти діла в корінь». Конструктивну критику (на зразок дядькової) вважала цілющою, дійовим засобом проти розвитку в письменника манії величі. Поділила Леся Українка й критичне ставлення Драгоманова до смішнуватого, за її оцінкою, жіночого сепаратизму, втіленого в проекті Н.Кобринської видавати виключно жіночий журнал. У статтях орієнтувалася на стиль дядька, якого вважала єдиним, хто тоді вмів писати простим складом і без жодного туману в думці й вислові.

Наслідком ідейно-творчого спілкування нерідко були нові творчі осяги. В хронологічно спрямленому порядку ними слід визнати, по-перше, зростання перекладацької вмілості Лесі Українки в роботі над улюбленим Гейне. Драгоманов предметно вказав на недоліки ранніх інтерпретацій, здійснених із «любим паном Максимом» (М. Славинським). Цим він допоміг сестриці усвідомити потребу шліфування перекладацької техніки, й надалі вона динамічно прогресувала як інтерпретатор зарубіжної класики мовою Шевченка. В оцінці ж постаті й творчості Шевченка Леся Українка, відмовившись від крайнощів його рецепції дядьком, розвинула взяте від нього зерно розуміння: спадщина Тараса доводить, що українські традиції можуть співіснувати з кращими ідеями віків та служити фундаментом для дальшого будівництва.

Драгоманов познайомив її з фольклористичною методикою записування творів уснопоетичної творчості – й вона стала визначною фольклористкою (про що свідчить дев'ятий том дванадцятитомника), гідною продовжувачкою традицій великого родича в цій царині науки. Вона навіть відгукнулася на потребу технічної модернізації в ХХ ст. цього роду діяльності (записи на фонограф у Ялті репертуару кобзаря Г.Гончаренка). Для наукових потреб дядька, реалізувати які в екзилі було непросто, надсилала йому власноруч призбирані фольклорні записи – волинських пісень, повір'їв про чортів. Усе це виявилось результативним і в розвою оригінальної творчості письменниці.

Так, болгарський фольклор, згодом пізнаний нею в живому побутуванні у Владаї, відлунив разом із сербським, знаним із перекладів М.Старицького, в поемі «Віла-посестра». Цілий же Олімп народної «нижчої міфології» вкупі з утворами волинського пісенного ансамблю став засновком драми-феєрії «Лісова пісня». Присланий дядьком із Софії збірник болгарських релігійно-

етичних легенд «Забележки» послужив, очевидно, одним із імпульсів для культивування легендарного жанру в творчості Лесі Українки. Оновлення жанру Франком і Лесею Українкою, в свою чергу, посприяло бурхливому розвитку й оновленню легенд у творчості Василя Щурата, Богдана Лепкого, Якова Жарка, Миколи Чернявського, Одарки Романової й інших авторів. Тим-то М. Драгоманова (хоча він не вважав себе літератором, але пробував перекладати, написав «Пісню київського слов'янина») можна вважати промотором, генеруючою силою українського письменства ХІХ – ХХ ст. Ці приклади також показують: М. Драгоманов був для юної племінниці тим великим астральним тілом, під світлом якого, навіть уже зниклого за видноколом небуття, зрощувалися високохудожні квіти в її літературному саду.

Серед оригінальних творів Лесі Українки, що постали під впливом «любного дядька», насамперед треба назвати «шотландську легенду» про Роберта Брюса. Саме Драгоманов звернув увагу поетки на середньовічний епізод із історії Шотландії, відомий під назвою «воєн за незалежність». Як писала авторка в цитованому листі від 15 березня 1892 р., «Тема Ваша («Брюс») припала мені до серця, надто уступ з павуком цікавий!» [1, 129]. В переведенні теми, літературно вже освоєної Вальтером Скоттом (поема «Лорд островів») і Робертом Бернсом (ода «Брюс до своїх людей під Банногберном»), Леся Українка близька до драгоманівських «Чудацьких думок про українську національну справу». Так, її характеристика посполитого шотландського війська є проекцією до констатації в цій статті: український етнос складається з селянського моря, жменьки городян і дрібки інтелігенції-еліти («шотландського лицарства»). А промова вибранців народу до вже коронованого Роберта втілила «драгоманівський вектор» зовнішньої і внутрішньої політики. Ціла ж поема майстерно відтворила концепт «прямування до національної вільності» [2, 327] всіх пригноблених народів. Урешті, з Драгомановим Леся листовно радилася, до якого органу друку запропонувати поему.

Внаслідок ідейної співпраці з дядьком багато в чому оформився біблійний «блок» творчості Лесі Українки. Це ж бо Драгоманов рекомендував їй перекладати Біблію (з Єзекіїла, Ісайї – один такий римований переклад долучено до листа в Софію від листопада 1892 р.), праці її дослідників і популяризаторів Е. Ренана, М. Верна. Заохочена, вона схотіла зінтерпретувати й іншого «малого пророка», Єремію. Остаточо він став одним із центральних персонажів її «жидівських» мотивів. Із ним навіть якось ототожнила себе саму та власну творчість. І справедливість цієї паралелі підтвердив плин часу,

вияскравивши пророчо-профетичну роль обидвох відповідно в історії гебреїв та українців. Узагалі відповідними природі мистецького транспонування Лесі Українки виявилися зближення долі давніх євреїв у вавилонському й єгипетському полоні («небажаний» в СРСР вірш «І ти колись боролась, мов Ізраїль...» і ін.), Шотландії в боротьбі за волю проти Англії – й України під царями. Дядькова увага до Д.Мільтона й історії вільнодумства на Заході посприяла образному синтезу прототипів Річарда Айрона, героя драми «У пущі» (Д.Мільтон, Р.Вільямс, Г.Веттер).

Споріднений із драгоманівським а чи й генетично від нього залежним є дуалізм у підході до козацької теми як до слави, проте й згуби України (вірш «Ой високо сонце в яснім небі стало...» з циклу «Подорож до моря»). Як відомо, Драгоманов учив розрізняти позитивні та від'ємні якості козацтва. Леся Українка планувала, до речі, написати твір про спільника Мазепи кошового Костя Гордієнка – того, за автором «Чудацьких думок...», «найбільше достойного слави з українських козаків» [2, 341]. Невідомим є і той факт, що задум однієї з програмних «невільничих пісень» під назвою «Fiat pox!» (латинс. «Хай буде ніч!», трансформація афоризму «Fiat lux!» – «Хай буде світло!») постав у листі до Драгоманова від 23 лютого 1893 р. Пор. слова Лесі Українки з листа, цього ембріону вірша про батьківщину, – «Се якась нещасна хаотична країна, і коли б уже скоріше знайшовся такий бог, щоб сказав: «хай стане світло!» та й відрізнув би тьму від світла» [1, 147] з зачином вірша: «Хай буде тьма!» – сказав наш бог земний. І стала тьма, запанував хаос...». Можна дійти висновку, що у вірші відбулася модифікація «від супротивного»: в порівнянні з листом бог у поезії, він же цар тьми і смерті, став уже символом мертвотних антинародних сил царату.

До самої смерті дядька, біля якого Леся провела півроку, замешкуючи в «моєму Сибіру» (Драгоманівській бібліотеці з забороненими в Росії книжками), вона заступалась за нього, коли видання його спадщини дехто називав антипатріотичним актом. Щиро раділа ювілейним вшануванням тридцятиліття його плідної діяльності. Вважала почесним для себе претендувати на найменування не те що правої руки дядька – хоч би одного пальця на його руці. Дуже дорогою для неї була грудка землі з могили М.Драгоманова. На закінчення підкреслимо: звісно, далеко не все в спадщині суверенної творчої особистості Лесі Українки походить від дядька, зокрема створене в ХХ віці. Найголовніше ж те, що вона не зупинилася на дядьковій науці, а розвивалася і де в чому переросла М.Драгоманова (визнанням ідеї необхідності державної

самостійності України, хоча така логічно випливає з аналізу Драгомановим життя українців під Московським царством).

Література:

1. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12-ти т. – К., 1978. – Т.10. – 541 с.
2. Драгоманов Михайло. Літературно-публіцистичні праці: В 2-х т. – К., 1970. – Т.2. – 592 с.

**Покась В.П.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

**ПРОБЛЕМА ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
ТА ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Проблема української школи посідає чільне місце у творчості Михайла Петровича Драгоманова. Він глибоко аргументовано, науково переконливо розглядає широке коло освітніх питань, які висвітлені у працях: “Народні школи на Україні”, “Педагогічне значення малоруської мови”, “Земство і місцевий елемент у народній освіті”, “Про систему народної освіти у південно-західному краї” та багато інших.

Драгоманов нещадно викривав реакційну роль системи народної освіти царської Росії у позбавленні прав народу на навчання, написання та видавництво підручників рідною мовою. Щиро вболіваючи за долю України, він засуджував представників інтелігенції, які не дбали про інтереси української школи та вчительства.

Драгоманов постійно наголошував, що в національній школі провідна роль у навчанні і вихованні дітей належить свідомому свого обов’язку народному вчителю. Він вважав за необхідне пробуджувати самосвідомість простих вчителів, підкреслював важливість для суспільства їх діяльності.

З болем у серці писав учений про гірку долю сільського вчителя в Російській імперії:

"Сільський учитель живе як заць серед вовків, бо він покинутий у нас без допомоги, без ради освічених людей, без бібліотеки, а пани, поліція, попи збиткуються над ним, чіпляються до нього, шпигують. Уряд замість того, щоб подавати допомогу сільським учителям як носіям освіти, навпаки, всіляко старається гальмувати справу шкільну".

У надзвичайно тяжких, нестерпних умовах чесні вчителі зі справжньою людською гідністю виконували свою місію, і саме таких учителів боялися "охоронці" порядку, постійно переслідували їх, бо *"такий вчитель, – як пише Драгоманов, – заведе "нові порядки" попереду в школі, виготовить там з дітей нову не задурену породу людей і дасть із себе зразок нового чоловіка. Це було діло трудне і сміливе, мало чим легше від прямого і умілого революційного; трудніше, ніж дати мужику одну-дві книжки і піти за те на Сибір... "*

Він звертався до вчителів із закликом:

"Нехай, хто бачить народне горе, іде в сільські вчителі..., щоб допомогти народові, відкрити йому очі на причини його горя "

Драгоманов наводить численні приклади того, як цькували народних учителів представники влади.

Ось один з них. Учителя М.Лободовського прогнали з "вовчим білетом" з народної школи Черкаського повіту Київської губернії тільки за те, що він, як доніс попечителю округу інспектор Солнцев, "переводил ученикам один стих Евангелія от Матвея по-малоросійски". Попечитель, у свою чергу, доніс про цей "жахливий випадок" міністру народної освіти Д.Толстому, який видав наказ, щоб М.Лободовського за таку надзвичайну провину не приймали на вчительську роботу.

Захищаючи народного вчителя, Драгоманов разом з тим вимагав від нього високого рівня педагогічної кваліфікації, подвижницької роботи на шляху прилучення простого люду до освіти.

За глибоким переконанням М.Драгоманова, вчитель повинен чітко і ясно усвідомити мету педагогічної діяльності – виховання нової людини, спираючись на демократичну, гуманістичну і патріотичну основу національної свідомості.

У праці "Народні школи на Україні" М.Драгоманов писав про соціальну спрямованість учителя, його психологічну готовність до просвітницької діяльності.

Він неодноразово вказував, що при підготовці вчителів слід дбати про засвоєння ними сучасних принципів педагогіки, про високий рівень професійної компетентності і педагогічної майстерності.

Навчання передбачає розвиток розумових здібностей дітей, вироблення в них уміння орієнтуватися у суспільному житті і явищах природи, прищеплення високих моральних якостей. Учений обстоює один з найважливіших принципів дидактики – наступності у навчанні, переконливо доводить, що кожен педагог у

своїй роботі повинен дотримуватися правила: рухатися від відомого до маловідомого, а потім і до невідомого.

Надзвичайно важливо, щоб освіта йшла в ногу з життям, щоб учителі у повсякденній роботі використовували останні досягнення науки, пов'язуючи їх з тими знаннями, яких уже набули учні. При цьому велике значення має послідовність викладу матеріалу.

Актуально нині звучить думка Драгоманова про посилення підготовки вчителів до естетичного виховання дітей в школі:

"У нас немає добре підготовлених наставників зі співу, малювання, дитячої гри, хоча весь світ знає, які чудові пісні українські, як багато чуття краси мають українці".

Головне, підкреслює Драгоманов, після закінчення педагогічного закладу педагогічна освіта учителя не закінчується, вона продовжується протягом усієї його діяльності як наставника.

Ідеалом учителя, вартим наслідування, М. Драгоманов вважав високоосвічену особу, яка вміє дохідливо донести до свідомості учня його рідною мовою навчальний матеріал будь-якої складності. Взірцем фахівця високого рангу були для нього видатні педагоги К.Д. Ушинський, В.І. Водовозов. У ряді своїх праць дослідник багато місця приділяє характеристиці їхньої педагогічної діяльності, відзначає заслуги цих людей перед вітчизняною наукою, в розвитку передової думки Росії та України.

М.П. Драгоманов шанобливо ставився до навчальних книг К.Д. Ушинського, зокрема його "Рідного слова". У своїй праці "Українське писемництво 1866-1873 років" він писав, що *"немає кращого підручника спеціальних українських стремлінь у літературі й культурі, як... "Рідне слово" Ушинського"*.

Неодноразово Драгоманов згадує й тих, хто для нього самого був наставником, з кого він сам брав приклад – К. Полевича та О. Строніна. К. Полевич у творах Драгоманова показаний як оригінальна індивідуальність, знавець не лише латинської, а й грецької мови, широко обізнаний з античною літературою і культурою. Він поєднував у взаєминах з учнями доброзичливість з педантичною вимогливістю, знаходив індивідуальний підхід до кожного учня, підтримував його, вміло мобілізував його на самостійну роботу. Другий – учитель історії О.І. Стронін поволі, але досить уважно вивчав кожного учня в класі, включав усіх в активну роботу. Найбільш здібним він давав додаткові завдання, позичав їм книги з домашньої бібліотеки. Стронін зумів організувати

зі своїх учнів своєрідний історичний гурток, який збирався у нього на квартирі. Вчитель навчав учнів історичному мисленню, розглядав з ними питання, які не були передбачені програмою, цим самим даючи їм широке коло знань з історії.

Драгоманов показує, що таких вчителів об'єднувало прагнення розбудити в учнів інтерес до знань, розуміння суспільної місії вчителя, внутрішній педагогічний ентузіазм, велике бажання виховати їх хорошими людьми, справжніми патріотами.

Література:

1. Драгоманов М. Вибране ("Мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні"). – К.: Либідь, 1991.
2. Іванченко Р. Раби Києва не мовчали. До 150-річчя від дня народження М.П.Драгоманова. – К.: Знання, 1991.
3. Калиниченко Н. Апостол правди і науки // Освіта. – 1991. – 24 вересня.
4. Климчук А. Педагогічні погляди М.П.Драгоманова. – Автореферат дис. ... канд. пед. наук. – К., 1995.
5. Федченко П. Михайло Драгоманов: життя і творчість. – К.: Дніпро, 1991.

Прокопенко І.Ф.
Харківський державний педагогічний
університет ім.Г.С.Сковороди

М.П.ДРАГОМАНОВ – КОРИФЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ

Драгоманов М.П. в кінці XIX століття возглавил одно из направлений революционно-демократического движения. В его работах, изданных разными языками мира, изложены многие проблемы философии, истории, экономической теории. Особенно богатым есть его экономическое наследие (вопросы собственности, труда, заработной платы, теории кризисов и др.).

Драгоманов М.П. прожив коротке життя, всього 54 роки. Скільки ж прожив і інший, найвідоміший світу український економіст М.І.Туган-Барановський, але і перший, і другий, завдяки своїм багатограним талантам, прославили свій народ, свою Батьківщину і ввійшли в історію найвидатнішими достойниками і заслуговують на те, щоб прийдешні покоління не тільки пам'ятали, але й творчо і сумлінно використали їх наукову спадщину,

вибудовуючи незалежну державу – Україну та населяючи її освіченими українцями, – громадянами і патріотами.

В цьому році минуло 140 років після закінчення М.П.Драгомановим Київського університету, де він не тільки навчався, але й зробив свої перші кроки науковця і педагога. Незважаючи на значний часовий відрізок, він сам, його творчість залишаються сучасними і актуальними: Драгоманов-науковець, Драгоманов-педагог, Драгоманов-політик, Драгоманов-економіст – все це одна велична постать видатного українця, якому судилося в кінці XIX століття очолити один із напрямів революційно-демократичного характеру.

М.П.Драгоманов (1841–1895 рр.) народився в м.Гадячі Полтавської губернії у збіднілій дворянській сім'ї. Після закінчення Київського університету (1863 р.) стає його викладачем, веде значну громадську діяльність та наукову і літературну роботу. В зв'язку з посиленням політичної реакції його було звільнено з посади викладача університету, з 1876 р. до кінця життя він живе за кордоном на становищі емігранта.

В працях, які видавалися українською, російською, французькою, німецькою та іншими мовами, М.П.Драгоманов розглядав різноманітні питання історії, філософії, економіки, релігії, літератури. Значне місце серед них займають економічні проблеми: оцінка реформи 1861 р., питання розвитку капіталізму, проблеми економічних умов життя селянства і робітничого класу.

Уже на початку своєї суспільно-політичної діяльності М.П.Драгоманов здобув широку популярність серед прогресивної інтелігенції в Україні і за її межами, завдяки виступам та викривальним статтям проти дій тодішньої влади. Його авторитет був настільки значним, що, за висловом Желябова, відомого народовольця, в Україні багато хто називав його “батьком”. М.П.Драгоманов був ідейним керівником створеної у 1890 р. в Східній Галичині української селянської партії радикалів. Він з повагою ставився до К.Маркса як великого вченого-економіста, творчості Ф.Енгельса, Г.Плеханова та інших сучасних йому дослідників. Разом з тим М.П.Драгоманову належить своє, визначне місце серед представників тогочасних напрямів економічної думки в Україні.

В економічній та історичній літературі по-різному оцінювалась його економічна спадщина. Одні вважали його засновником українського (на відміну від російського) марксизму. Інші навпаки, звинувачували його в зраді українського народу. Обидва ці напрями в оцінці творчої спадщини М.П.Драгоманова суперечать історичній правді.

На початку своєї діяльності М.П.Драгоманов виступав активним поборником національних і політичних свобод, непримиренням прихильником монархії, послідовно відстоював ідею возз'єднання українських земель в незалежній державі. Він одним з перших викрив і показав мілітаристський характер німецького капіталізму, що загрожував слов'янським народам. Він вважав, що єдиним способом протистояти неминучій агресії є створення федерації слов'янських народів. На його думку, слов'янська федерація могла стати однією з основ знищення трьох монархій – російської, австро-угорської, німецької.

М.П.Драгоманов дотримувався думки про те, що істинний демократ повинен бути патріотом України. У відомій статті “Втрачена епоха” він підкреслював: “Освічені українці, як правило, трудяться для всіх, тільки не для України і її народу... Вони повинні поклястися собі не кидати українську справу. Вони повинні усвідомити, що кожна людина, яка виїжджає з України, кожна копійка, що витрачається не на досягнення українських цілей, кожне слово, сказане не українською мовою, є марнуванням капіталу українського народу. А за даних обставин кожна втрата є безповоротною” [2, Т.2].

У творчості М.П.Драгоманова широким спектром подано аналіз економічних категорій. Значне місце в економічних дослідженнях М.П.Драгоманова посідають питання розвитку продуктивних сил, суспільного поділу праці, науково-технічного прогресу та його наслідків.

Аналізуючи питання розподілу та заробітної плати, він зробив висновок, згідно з яким народна бідність буде до того часу, поки вся земля і всі фабрики не будуть власністю працюючих. При цьому, на відміну від твердження лібералів, народників та інших “хлопоманів” щодо “чистого українця” і неможливість капіталістичного розвитку в Україні, М.П.Драгоманов аргументовано доводить, що капіталістичні відносини мають і негативні і позитивні для трудового люду наслідки. Після реформи 1861 р. в Україні все частішими стали випадки банкрутства і економічних криз з їх неминучими наслідками – безробіттям та зубожінням основної маси населення. Тому, на його думку, вихід не в констатації негативних наслідків, а в прискоренні темпів розвитку виробництва.

Ставши на бік селянства, М.П.Драгоманов довів, що причиною реформи 1861 р. були самі селяни, доведені до вкрай нестерпного стану кріпаччиною. Ця реформа, на думку М.П.Драгоманова, дала суспільству багато корисного, але вона була проведена перш за все в інтересах поміщиків і капіталістів. Виграло

врешті-решт самодержавство, бо суть її звелася лише до заміни кріпосницької форми експлуатації капіталістично-чиновницькою. Селяни залишилися незадоволеними, бо отримали волю “без землі”. Царська реформа 19 лютого 1861 р., за думкою М.П.Драгоманова, не тільки наділила селян малими клаптиками землі з тієї, що колись була захоплена панами, а ще й відібрала ту землю, яка вважалась за їх власну батьківщину. В такому ж розумінні він оцінює і земську реформу, яка остаточно підпорядкувала все інтересам поміщиків та капіталістів, і стала додатковим засобом гноблення селянства. Слід зазначити, що М.П.Драгоманов, оцінюючи земські установи як більш досконале знаряддя в руках самодержавства, все ж вважав можливим створити в умовах приватної власності такі структури, які б захищали інтереси народу.

М.П.Драгоманов послідовно аналізував причини зубожіння трудящих після реформи, і хоч сам іноді схилявся до концепції “нестачі культури” (ця концепція і сьогодні широко вживається представниками різних партій та рухів, які визначають шляхи реформування нашого суспільства), але був твердим, відстоюючи позицію, згідно з якою причиною тяжкого становища народу є соціально-економічні умови. М.П.Драгоманов обгрунтовує доказами, одночасно піддаючи критиці лжепатріотів і “захисників” селянства, сумнівність “великої заслуги” Олександра III, який видав закон про заборону пияцтва для врятування селян від остаточного розорення.

М.П.Драгоманов завжди називав себе соціалістом і вважав, що вся його діяльність – це боротьба за соціалізм. Глибоке знання закономірностей розвитку історії, широка обізнаність з різними напрямками і школами в галузі філософії і економічної теорії дозволяли йому переконливо викладати свої погляди на соціалістичний устрій суспільства. Він писав, що соціалістичний, громадський спосіб виробництва виникне тоді, коли фабрики, заводи, продукти праці належатимуть громадам, а земля і продукти сільськогосподарського виробництва – сільським громадам. Приватної власності при новому способі виробництва він не визнавав, вважаючи її першоджерелом соціального і національного гноблення [2, Т.2, С.543]. М.П.Драгоманов не був єдиним українським діячем, якого приваблював соціалізм. Його близькі друзі – економіст Микола Іванович Зібер (1844–1883 рр.) та син багатого землевласника Сергій Андрійович Подолинський (1850-1891 рр.) – також відігравали важливу роль у розвитку та поширенні серед українців соціалістичних ідей. Енергійний С.А.Подолинський встановив контакти з К.Марксом і Ф.Енгельсом, тісно співпрацював з М.П.Драгомановим. У працях

М.П.Драгоманова, як і у його послідовника С.А.Подолінського, з яким вони разом видавали у Женеві український часопис “Громада” та публікували свої статті, не розглядалися шляхи переходу до соціалізму, здебільшого піддавався критиці капіталістичний устрій та доводилися переваги соціалістичного ладу. М.П.Драгоманов вважав важливим забезпечення зміни у свідомості людей як передумови переходу до нового способу виробництва. У згаданій вище збірці “Громада” ще в 1878 р. він писав: “Щоб змінити теперішнє господарювання в полі і на фабриці, треба перемінити усі теперішні думки людей, усю теперішню їх натуру, що набралась звичаїв і нравів від тисячолітнього полівського, царського, панського, купецького, невільницького порядку, – треба і довести до кінця, і дати в руки кожному з теперішніх чорноробчих силу орудувати надрами і багатством, бо інакше б, коли і можна було чорноробчим скинути з себе верховодство білоруких і білоробів, то вони залишились би беззахисними перед питанням управління надрами і багатством країни” [2, Т.2, С.551]. Єдиний засіб подолання цього протиріччя – це випереждаючий розвиток школи і науки. Цей висновок М.П.Драгоманова є не тільки правильним, а й надзвичайно актуальним для сучасного етапу розвитку нашої країни.

Дослідники творчості М.П.Драгоманова нерідко звертають увагу на обмеженість його поглядів та теоретичних висновків. Все це так, якщо дивитись через призму історичних умов, в яких він жив і творив. На наш погляд, більш правильним є те, що розроблені ним концепції та узагальнені висновки ставлять його на рівень видатних українських дослідників і просвітителів. Творчість М.П.Драгоманова – не тільки скарбниця народу, а й джерело історичної пам’яті та формування свідомості нинішнього і майбутніх поколінь.

Література:

1. Горкіна Л.П. Нариси з історії політичної економії в Україні: остаття третина ХІХ – перша третина ХХ століття. – К.: Наукова думка, 1994.
2. Драгоманов М.П. Собрание политических сочинений. – М., 1908. – Т.1, 2.
3. Злупко С. Економічна думка в Україні. – Львів, 1969.
4. Прокопенко І.Ф., Радченко Л.П. Сторінки історії економічної думки в Україні. – Харків, 2000.

Рибачук М.Ф.
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень НАН України

**ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
ТА СВОБОДИ СОВІСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

В статтє рассматриваются взгляды Михаила Драгоманова на вопросы отношений государства и церкви, которые относятся к категории вопросов комплексного характера, а также раскрывается его отношение к проблеме свободы совести.

Надзвичайно важлива для України кінця ХІХ ст. проблема державно-церковних відносин не могла залишитися поза увагою видатного вітчизняного мислителя М. Драгоманова. В його практично першій у вітчизняній науці праці, спеціально присвяченій проблемі державно – церковних відносин “Боротьба за духовну владу і свободу совісті в ХVІ – ХVІІ столітті”, предметно аналізується специфіка відносин між державою й церквою у Європі у зіставленні її з внутрішньоукраїнською. Учений зазначає, що вже з ХVІ ст. в протестантських і католицьких країнах стала переважати система відносин між державою й церквою, яка може бути названою пануванням держави над церквою, але вже з ХVІІІ ст. стали з’являтися теоретичні початки другої системи – повного відокремлення (розділення) держави й церкви. Позиція дослідника полягає у тому, що секуляризація думки й життя у ХVІІІ ст. показала справжню роль релігії і церкви в державі і це було кроком уперед до руйнування панівного становища церкви. Таким, що не втратив свого значення і нині, є теоретичний висновок ученого, що “дійсно релігійна єдність полегшує єдність державну, підсилюючи зв’язок між членами держави”. Але держава не повинна силою встановлювати єдність релігійну, бо це призведе до порушення найсвятіших прав особи. З іншого боку, переслідувані релігійні партії намагатимуться консолідуватися з родинними елементами в інших державах, що порушить державну єдність конкретної країни. Поділяючи ліберальний підхід до церковного питання, М. Драгоманов доходить висновку, що “тільки свобода совісті, тобто відокремлення поняття про державу від поняття про релігію і може встановити єдність державну”. У своєму творі “Листи на Наддніпрянську Україну”, що є відповіддю на “Листи з Наддніпрянської України” Бориса Грінченка, М. Драгоманов, з’ясовуючи стан українських релігійних процесів,

вважаючи права і свободи людини самоцінністю, підкреслював необхідність рішучого розмежування політики і релігії, акцентуючи тим самим увагу на принципі панування права та верховенства закону. “...Політика є перш усього політика, тобто упорядкування справ державних і соціальних. Нема нічого більш незаконного, як перемішувати з ними справи культурні – як національно-літературні, релігійні і т.д.”.

Перебуваючи за кордоном, М. Драгоманов активно цікавився проблемами свободи совісті, стосунками між державою і церквою, питаннями світської та релігійної освіти. Розуміючи самоцінність основних прав людини, політичних та громадянських прав та свобод, М. Драгоманов підкреслював, що в розвинутих цивілізованих державах “вже знають, що віра сама по собі, а громадські справи самі по собі”. Він з цікавістю вивчає зарубіжний досвід шкільної освіти, зокрема, у Німеччині, з огляду на перебудову конфесійного та релігійного виховання в освітніх закладах з метою запровадження і поглиблення світського навчання та виховання. У цьому контексті слід зауважити, що саме у запозиченні прогресивного зарубіжного досвіду шкільної освіти, зокрема й напрямку світоглядного його значення, намаганні наблизити українську освіту до кращих зразків світської Європейської просвітницької думки, полягає значна заслуга М. Драгоманова.

Разом з тим важливо відзначити, що М. Драгоманов послідовно відстоює думку щодо необхідності поєднання досягнень інших народів у духовній сфері, у тому числі в царині релігійних прав та свобод, які, на його переконання, є важливими підвалинами прогресивних змін у суспільстві, з особливостями світогляду, психології та історичними традиціями українського народу. Досконало вивчаючи обрядово-побутову сферу українців, перлини народної мудрості, що знайшли своє відображення в народному фольклорі – прислів'ях, приказках, пісенній творчості і які були витокami народних релігійних поглядів, М. Драгоманов висловлює свої міркування на конкретні суто конфесійні проблеми, що віддзеркалюють його світоглядну позицію. Ці міркування пов'язані передусім із його розумінням проблем свободи думки, совісті й релігії. Ця свобода, як самостійний соціальний феномен, на думку мислителя, є невід'ємною частиною політичних та громадянських прав людини, “збереженням людської гідності”. Саме з позиції політичних прав та свобод М. Драгоманов визначає сутність свободи совісті, особливо наголошуючи на праві людини сповідувати будь – яку релігію або не сповідувати жодної релігії, на важливості повної рівності усіх віросповідань.

Розуміючи небезпеку, яку криє у собі порушення цього принципу, М.Драгоманов виступає проти тогочасних переслідувань громадян у Російській імперії з огляду на належність їх до того чи іншого віросповідання, вважаючи невід'ємним правом людини рівність усіх перед законом без будь – якої дискримінації. Право на свободу совісті не може бути ігнороване, оскільки, на думку М.Драгоманова, воно притаманне людській природі і служить основою людського співжиття. Він рішуче засуджує свавілля влади стосовно утисків і переслідувань громадян з огляду на їх релігійні переконання, належність до того чи іншого віросповідання окрім православ'я, вважає незаконним і глибоко аморальним “мучити відпавших по переконаннях від православ'я воєнними езекуціями, засланнями в Сибір, грошовими штрафами, ув'язненням в тюрмах, в монастирях та іншими утисками”.

За М.Драгомановим недоторканність індивідуальних прав особи, у тому числі й право світоглядного вибору, набагато суттєвіша за її права впливати, навіть прямо, а особливо посередньо, на хід державних справ⁶. У цьому формулюванні знайшов своє втілення основоположний принцип світової правової думки, який ставить людину в центр будь-якої правової системи, визначаючи ідею прав людини найвищою цінністю, оскільки на ній будується сам зміст свободи і прогресивного демократичного розвитку суспільства.

М.Драгоманов вважав не тільки обов'язковою умовою прав людини, а й умовою демократичного розвитку суспільства відсутність тієї чи іншої релігії державною, панівною. Він послідовно відстоював ідею неприпустимості державної церкви, перетворення усіх церков у приватні, невтручання державних установ у церковно-релігійні справи, підкреслював необхідність вільного публічного богослужіння, що не суперечить нормам загальнолюдської моралі. У відсутності державної релігії полягає, на думку М.Драгоманова, один з проявів людськості, коли “всі народи незалежно від їх національної і віросповідної належності – брати”. Він вважав неприпустимим ототожнювати росіян з православними, поляків з католиками, германців із протестантами, підкреслюючи, що ідентифікація якої б то не було національності з релігією є “абсурд принциповий і практичний”.

Аналіз наукової спадщини М.Драгоманова засвідчує, що він не був прибічником войовничого атеїзму та матеріалізму. Релігію він вважав явищем духовної культури, продуктом культурно – історичного процесу, феноменом, що змінюється з часом, передбачає “переміну (еволюцію), рух, динаміку”, таким комплексом думок, які або перешкоджали прогресивним перетворенням,

або сприяли йому. Разом з тим він мав власні уявлення про релігійні процеси в Україні, які одночасно засвідчували його позицію щодо державно – церковних відносин та свободи совісті. Це, зокрема, виявляється у його ставленні до окремих конфесій. М. Драгоманов піддавав гострій критиці православ'я, вважав його таким, що перешкоджає впровадженню західноєвропейської духовної культури, зокрема кращих традицій мистецтва, науки, писемності, звільненню народної мови від церковно-слов'янської.

Враховуючи специфіку українського історичного процесу, політичні та соціальні потреби українського народу, М. Драгоманов висловлює й своє негативне ставлення й до уніатства, не заперечуючи при цьому його позитивного значення (збереження української мови, звичаїв, традицій, обрядовості). Він висловлюється проти оголошення унії загальнонаціональним духовним явищем, національною релігією, розцінював уніатський клерикалізм як галичанський сепаратизм від України, виступав за секуляризацію українського національно-визвольного руху, української культури та політики, дорікаючи галичанам у захопленні клерикальною пропагандою, що вже саме по собі порушує принцип свободи совісті, у тому, що вони замість “роботи серед народу навколо реальних, світських інтересів і світської освіти... самі поринули з головою в клерикальну агітацію різних спрямувань. Ця агітація тим більш шкідлива для народних інтересів і тим більше дивна з боку скільки-небудь освічених людей...”.

Отже, М. Драгоманов, розглядаючи негативну роль православ'я та уніатства на тлі історичних процесів в Україні, показав, що в соціальному плані ця роль зумовлена насильницьким їх запровадженням серед народу, а в релігійно-церковному – консерватизмом та ієрархічно-бюрократичною структурою, що деформувало процес державно–церковних відносин та принцип свободи совісті, а відтак – стримувало прогресивний розвиток нації. Однак, висловлюючи своє ставлення до окремих конфесій, М. Драгоманов толерантно ставився до релігійних переконань кожної людини, вибору власного світогляду, зазначаючи, що “варто обороняти свободу не менше, ніж ширити сам атеїзм. А може ще і більше, – бо справді, хто його зна, чи єсть бог, чи нема”. Така свобода, на думку М. Драгоманова, передбачає вільний конфесійний вибір, але за умови, що кожен може стояти за свою віру, “змагати словом чи письмом перетягати до неї людей”, однак релігійна пропаганда не повинна призводити до “колотнечі між людьми”, зневажати норми громадської моралі, права та інтереси інших громадян, порушуючи свободу особи від

насильства з боку не тільки окремих осіб, а й будь-яких груп та їхніх об'єднань в будь-якій формі.

Таким чином, аналіз наукової спадщини М. Драгоманова засвідчує, що він приділяв значну увагу проблемам державно-церковних відносин, свободи совісті, хоча з усієї величезної спадщини українського вченого чи не найменше досліджено цю проблему. А саме таке дослідження сприятиме теоретико-методологічному осмисленню й аналізу державно-церковних відносин, їх суті, природи, особливостей, пошуку найбільш оптимальних форм, віднаходження шляхів їх гармонізації в сучасній Україні. Це тим більш важливо, що нині відсутні спеціальні й фундаментальні наукові розвідки, присвячені історико-державному, історико-релігійному чи історико-правовому аналізу тисячолітньої ходи держави і церкви в Україні. Безумовно, дослідження наукової спадщини М. Драгоманова дозволить заповнити цю прогалину.

Література:

1. Драгоманов М.П. Борьба за духовную власть и свободу совести в XVI-XVII столетии // Драгоманов М.П. Выбранные. – К., 1991. – С.84, 124.
2. Драгоманов М.П. Восточная политика Германии и обрусение // Драгоманов М.П. Политические сочинения. – М., 1908. – Т.1. – Центр и окраины. – С.52.
3. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б.Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. — Київ, 1994. – С.235.
4. Добровольський П. До первісної ідеології М.П. Драгоманова. Лист до М.М. Шульженка // Записки історико-філологічного відділу УАН. – С.398.
5. Драгоманов М.П. Внутреннее рабство и война за освобождение. – Женева; Бале; Леон, 1877. – С.12.
6. Собрание политических сочинений М. Драгоманова. – Париж, 1905. – Т.2. – С.30.
7. Драгоманов М.П. Про волю віри. – К., 1917. – С.2.
8. М.П. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці в двох томах. Т.2. Видавництво «Наукова думка». – К., 1970. – С.367.
9. М. Драгоманов. Накануне новых смут // Драгоманов М.П. Собр. полит. соч. – Париж, 1906. – Т.2. – С. 773.
10. Переписка Михайла Драгоманова з М.Павликом. – Чернівці. – Т.7 (1892-1893). – С.33.

**Романовська Ю.Ю.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Автор предлагает современный подход к созданию научно-методических комплексов по иностранным языкам. С целью повышения эффективности обучения английскому языку тематика такого комплекса выходит за рамки традиционных страноведческих вопросов, как правило, связанных с англоязычной страной, расширяет мировоззрение изучающих английский язык, а также развивает знания не только по языку, но и по другим гуманитарным аспектам.

Ґрунтовна гуманітарна освіта, знання іноземних мов, висока професійність, вихованість і внутрішня культура є головними ознаками інтелігентності людини. Вміння формулювати і висловлювати думки при спілкуванні з зарубіжними колегами і партнерами, вивчати іноземний досвід і літературу, користуватися необмеженими можливостями світових інформаційних систем сьогодні є життєво необхідними, але й неможливими без знання іноземних мов. Процес гуманітаризації і гуманізації вищої освіти в незалежній Україні розпочався ще в 90-х роках ХХ століття. Урядом країни прийнято ряд законів і конкретних заходів щодо підвищення рівня вищої та професійної освіти, поглиблення вивчення та використання рідної мови, патріотичного виховання молоді. Але ще необхідно докласти значних зусиль для виховання справді інтелігентної нації, і роль вищих закладів освіти в цій справі є визначальною.

Розглянемо дві, на нашу думку, важливі проблеми в аспекті гуманітаризації та гуманізації освіти, пов'язані з навчанням як іноземних мов, так і рідної національної мови.

Для підвищення ефективності навчання англійської мови автором запропоновано новий підхід до створення навчально-методичних розробок (комплексів) з іноземних мов, результатом якого став посібник "Вивчаємо світ – навчаємося англійської!". Головна суть підходу полягає в тому, що тематика посібника виходить за межі традиційних країнознавчих питань, обов'язково пов'язаних з англомовними країнами. Матеріал посібника розширює світогляд тих, хто вивчає англійську мову, а також поглиблює й закріплює набуті ними раніше знання не тільки з англійської мови, а й з гуманітарних аспектів.

При створенні посібника автор ставив перед собою дві основні мети. Першу – ознайомити студентів вищих навчальних закладів, учнів старших класів середніх закладів освіти, а також слухачів курсів з англійської мови із захоплюючим матеріалом світової історії, проблемами розвитку суспільства взагалі та окремих регіонів і країн світу. Другу – стимулювати використання англійської мови для здобуття цікавої інформації, спілкування, виразу думок і почуттів.

Коротко про зміст посібника. Перша частина посібника – ”History” – присвячена найважливішим історичним подіям, починаючи з Римської імперії та поширення Християнства. Висвітлюються події, героями яких були хрестоносці, лицарі, солдати, селяни, священники та королі. Доступно для кожного студента чи учня розглянуто особливості розвитку Ісламу, епохи Відродження та Реформації, Англійської громадянської війни, Французької революції, Індустріальної революції, історії Америки, Вікторіанської епохи, колоніальних часів, формування нових націй Європи, події Першої світової війни, революції 1917 року в Росії, Другої світової війни, конфлікти Близького Сходу, Холодної війни, колапсу Радянського Союзу та розвитку України в історичному аспекті. Ті, хто навчається англійської мови, мають можливість ознайомитися з історією у викладенні та трактуванні істориків Америки та Західної Європи, порівняти їх погляди з поглядами вітчизняних фахівців в галузі історії, подумати, подискутувати і, як результат, ближче підійти до істини (спілкуючись, при цьому, англійською мовою).

Друга частина посібника – ”Society” – це екскурс у різноманітність політичних та урядових систем світу, історію зародження та розвитку торгівлі, монетарної та законодавчої систем, релігії, мови, письменності, медицини, театру, кінематографу, музики, образотворчого та прикладного мистецтва.

Третя частина – ”Places” – знайомить з особливостями країн і регіонів світу, а саме: з їх географічними характеристиками – площею, населенням, ландшафтом; з економічним станом – розвитком сільського господарства, індустрії, виробництв; з наявністю природних ресурсів; з урядовою та державною системою; а також – з мовами, які використовуються, з релігіями, традиціями, спортивними та іншими захопленнями населення у цих країнах і регіонах.

Зауважимо, що матеріал посібника відрізняється від традиційних опусів з історії або географії. По-перше, не претендуючи на науковість викладення матеріалу, посібник у доступній, зрозумілій і популярній формі знайомить з

об'єктивними енциклопедичними фактами. По-друге, в ньому не тільки подано цікаву, живу інформацію, але й зроблено спробу її проаналізувати. Наприклад, чому існують багаті (або, як їх називають, розвинуті) та бідні країни? Які урядові системи є найбільш демократичними? Чому в деяких країнах не приділяється увага захисту навколишнього середовища? Як досягти балансу в торгівлі? Де беруться гроші для формування бюджету країни і на що вони витрачаються? Ці та багато інших питань з посібника сьогодні цікавлять кожного, хто навчається і живе в українському суспільстві. Отже, посібник намагається дати доступні відповіді на багато з них, розповісти про те, як поведуться люди різних країн, у що вони вірять, про їхні філософії освіти та життя, інститути уряду й держави, відношення до релігії, культури, про їхні погляди взагалі та про їхні мрії.

Також дуже важливо, що посібник не ставить за мету схвалювати моделі історичного та суспільного розвитку окремих країн та народів світу, або критикувати якісь з них. Хоча текстовий матеріал, безумовно, констатує очевидні сильні та слабкі сторони, головним його призначенням є опис та аналіз, а не оцінка.

Тепер до другої мети автора. Якщо той, хто навчається, готовий працювати з цим посібником, це означає, що він вже добре потрудився над англійською і значною мірою продвинувся на шляху оволодіння самою популярною та корисною іноземною мовою. Але, наряд чи можна взагалі вживати термін "оволодіння", коли мається на увазі мова (і англійська мова зокрема). Оволодіти мовою повністю неможливо навіть тим, для кого вона є рідною. Вивчення англійської мови – це справа всього життя. З приблизно 2700 мов, якими сьогодні розмовляє світ, англійська мова, за оцінками спеціалістів, має найбільшу кількість слів – порядку одного мільйона (включаючи всі наукові та технічні терміни). Нові техно-логії продовжують доповнювати словник мови, як у свій час це зробили атомний вік і вік комп'ютерів. Звичайно, людина може досить добре спілкуватися, використовуючи лише декілька тисяч слів, але чим більше ви знаєте, тим більше ви розумієте з того, що слухаєте або читаєте. Ось чому до посібника включено систему вправ, які мають допомагати студенту читати з більшим розумінням, обговорювати матеріал, реагувати на дію, що висловлюється, засвоювати певний лексичний матеріал, звертати увагу на важливі риси писемної англійської мови.

Вдосконалюючи англійську, студент чи учень пізнає більше про найпоширенішу міжнародну мову, якою сьогодні розмовляє понад мільярд

людей. Десь для 350 мільйонів англійська мова є рідною. Інші володіють англійською як другою, або іноземною. Це найкорисніша мова у міжнародному спілкуванні, вона є мовою більше, ніж половини технічних і міжнародних журналів світу, з'їздів, симпозіумів і конференцій, це мова міжнародного бізнесу, спорту й туризму.

Викладач (вчитель) обов'язково зверне увагу на те, що прості, але не спрощені словник та структура речень роблять інформацію доступною для середнього та більш високого рівнів студентів (учнів).

В посібнику, на наш погляд, цікавою є і методика подання матеріалу. Кожний розділ розпочинається з узагальнення подій, що висвітлюються. Карти, графіки, діаграми, малюнки, хронометраж подій, підрозділи "Чи знаєте ви, що ... ?" зацікавлюють читача і сприяють невимушеному засвоєнню матеріала. Студент або учень підсвідомо опиняється у полоні корисної інформації, що веде його у світ пізнання.

Всі розділи мають підзаголовки, що полегшує сприйняття змісту і надає можливість викладачу (вчителю) при необхідності ділити завдання з розділу на менші сегменти. Вправи побудовано таким чином, що вони сприяють розвитку широкого спектру мовних навичок.

Декілька слів про вправи, які, до речі, можна виконувати прямо в книжці (перше завдання кожної вправи є зразком). У них багато уваги приділяється розширенню лексичного запасу за рахунок вивчення частин слова, похідних слів, омонімів, синонімів, антонімів, інтернаціональних слів, термінів, ідіом тощо. Вправи стимулюють асоціативне мислення, бажання ставити запитання та відповідати на них, реагувати на зміст шляхом здійснення порівнянь і висловлення своїх власних поглядів, приймати участь у групових дискусіях. Вони забезпечують практику у визначенні основної ідеї, важливих супутніх (допоміжних) фактів, значення слова завдяки контексту тощо. Вправи на розвиток навичок розуміння прочитаного доповнюються вправами, які вчать учня письмово викладати свої думки. У відповідях на запитання "Чи знаєте ви, що ... ?" надаються важливі й цікаві факти, як серйозні (наприклад, коли й де вперше з'явилися банкноти), так і веселі (наприклад, скільки кожної хвилини в світі з'їдають гамбургерів) тощо.

Посібник "Вивчаємо світ – навчаємося англійської !" розраховано, в першу чергу, на студентів філологічних і гуманітарних спеціальностей, але він може бути корисним також студентам усіх інших спеціальностей, учням старших класів шкіл з поглибленим вивченням англійської мови,

загальноосвітніх шкіл, гімназій і ліцеїв, слухачам курсів і всім тим, хто вивчає англійську мову і набуває гуманітарних знань. Тому вік тих, хто навчається за цим посібником, може бути різний. Соціокультурний же аспект, як компонент змісту навчання англійської мови, сприяє поглибленню гуманітарних знань та розвитку навичок з практики англійської мови і робить цей посібник цікавим і корисним.

В усіх розвинених країнах світу навчання іноземних мов поєднується з глибоким вивченням та засвоєнням національної мови і літератури. Для української вищої освіти, як і для країни в цілому, важливим завданням є підготовка власних високоосвічених і високо свідомих фахівців – громадян українського суспільства. Вивчаючи освітні моделі різних країн, запозичуючи іноземний досвід щодо надання кваліфікаційних рівнів освіти з метою інтеграції української освітньої системи в світову, слід мати на увазі, що розвинуті країни пройшли в цьому напрямку свій власний і різний шлях. Але головним, що є характерним для більшості розвинених країн, це те, що вони в умовах світової глобалізації зуміли зберегти і примножити свої власні національні культури, мови, історії і традиції. Такі країни, як США, Англія, Німеччина, Франція та інші, що мають значну кількість емігрантів і різних етнічних груп, приділяють значну увагу гуманітарній освіті, збереженню та розвитку національних мов і літератур.

ВИСНОВКИ

Соціокультурний аспект може виступати головним компонентом змісту навчання будь-якої іноземної мови. Він сприятиме, по-перше, загальному поглибленню гуманітарних знань учнів, студентів, слухачів; по-друге, розвитку в них навичок з практики іноземної мови; по-третє, поглибленню в них зацікавленості у засвоєнні матеріалу посібника в зв'язку із нетрадиційністю викладення матеріалу і можливістю імпровізації автором.

Література:

1. Романовська Ю.Ю. Вивчаємо світ – навчаємося англійської!: Посібник з англійської мови для студентів, слухачів курсів, абітурієнтів. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 181 с.
2. Романовський О.О., Романовська Ю.Ю. Гуманітарна і підприємницька освіта як необхідна умова подальшого розвитку держави // Пульсар. – 2000. – № 9 – С. 42-44.

Романовський О.О.
Українсько-американський гуманітарний
інститут "Вісконсінський Міжнародний
університет (США) в Україні"

КОНЦЕПЦІЯ РОЗРОБКИ Й ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ З ПИТАНЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА

В работе обосновываются концептуальные подходы к разработке и внедрению национальной образовательной программы по вопросам предпринимательства, формулируются требования к учебным планам и программам, анализируются задачи предпринимательского образования.

Головною метою національно-освітньої програми з питань підприємництва (НОППП), безумовно, є відродження підприємництва як головного чинника економічного зростання в Україні.

Головними завданнями НОППП вбачаються: а) організація й надання ґрунтовної підприємницької освіти громадянам України для їхньої подальшої ефективної самореалізації у підприємницькій і виробничій діяльності; б) утворення "підприємницького менталітету" в громадянах України, лобіювання громадськістю – на рівні утворення позитивної громадської думки, та офіційними особами – на державному рівні – заходів щодо підтримки й розвитку підприємництва.

Шляхами практичної реалізації НОППП вбачаються: а) ефективна організація відбору (селекції) потенційних підприємців; б) розвиток і закріплення в них специфічних підприємницьких рис і талантів; в) ефективне навчання їх підприємницьким наукам протягом життя.

Підкреслимо, що навчання всіх громадян підприємницьким наукам протягом життя є також одним із шляхів загальної підприємницької освіти української нації.

Умовою ефективної реалізації НОППП є підтримка і захист законодавством на державному рівні підприємництва, підприємців, приватної власності (як основи підприємництва), демократичні перетворення в Україні та ринкова економіка.

За результатами досліджень сформулюємо такі головні етапи розробки НОППП:

1. Закріплення державою на законодавчому рівні умов для вільного підприємництва. Для цього необхідно прийняти закони щодо гарантій захисту прав підприємців, індивідуального та колективного підприємництва, приватної

власності, а також визначити і законодавчо закріпити умови і методи кредитування й оподаткування підприємців і підприємств (усіх типів і форм власності).

2. Встановлення й розробка психолого-педагогічних критеріїв, засобів (апарату) й методик для відбору (селекції) потенційних підприємців. Визначення найважливіших характерних рис підприємливої людини, її здатності до ефективної підприємницької діяльності.

3. Створення і застосування науково-педагогічних методів і методик для закріплення й розвитку вроджених підприємницьких здібностей і рис характеру, навчання і закріплення підприємницьких вмінь, типів поведінки й навичок.

4. Визначення змісту підприємницької освіти, розробка необхідних навчальних планів і програм різного рівня. Головні цілі таких навчальних програм: виховати здатність розпочати нову власну справу; виробити вміння працювати в малому бізнесі; прищепити "підприємницький" світогляд загалом; розвинути "підприємливість" як рису характеру.

При розробці підприємницьких навчальних програм і впровадженні їх у навчальних закладах необхідно визначити: як правильно окреслити цілі й завдання таких програм; в якому віці необхідно починати вчити підприємництву і якої тривалості має бути таке навчання; як диференціювати потреби різних груп у підприємницькій освіті в рамках освітньої системи (наприклад, як знаходити потенційних підприємців-антрепренерів, підприємців-виробників і підприємців-посередників, як і чому їх навчати); як розробляти, диференціювати і впроваджувати навчальні курси з підприємництва до навчального плану на різних рівнях освіти (початкова, середня школа та вища освіта); як встановити найбільш ефективні та плідні зв'язки між підприємницькою спільнотою та освітянами.

Бажаними результатами навчання за підприємницькими навчальними програмами мають бути: заснування нового (власного) підприємства; ефективна праця в невеликій фірмі (в малому бізнесі); ефективна праця на динамічному ринку праці; розвиток особистих підприємницьких навичок, а також навичок конкурентної боротьби і вміння долати негаразди в бізнесі.

5. Добір (селекція) потенційних підприємців, розкриття їхніх підприємницьких талантів, закріплення й розвиток у них підприємницьких рис характеру, навчання підприємницьким типам поведінки, вмінням і навичкам.

6. Виховання морально-етичних якостей в майбутніх підприємців.

7. Екологічне та валеологічне виховання майбутніх підприємців.

8. Організація неперервної ґрунтовної підприємницької освіти для потенційних підприємців, надання необхідної підприємницької освіти всім громадянам України протягом життя.

Найважливішими та найскладнішими проблемами при реалізації НОПП є:

а) ефективний відбір майбутніх підприємців;

б) виявлення, закріплення й розвиток у них вроджених підприємницьких рис характеру і талантів.

Для розв'язання цих проблем необхідно:

а) мати чіткі критерії, методи й методики щодо визначення й відбору потенційних підприємців;

б) вміти ефективно організувати відбір потенційних підприємців;

в) вміти ефективно виявляти підприємницькі риси характеру і здібності майбутніх підприємців, а головне – знати, якими є найважливіші підприємницькі риси характеру;

г) вміти ефективно організувати навчання потенційних підприємців, розвивати й закріплювати в них підприємницькі риси характеру.

Головними завданнями підприємницької освіти є: розкрити кожній особистості цінності й переваги демократії, вільного підприємництва та ринкової економіки; виховати в людях повагу до свобод, приватної власності та законів; прищепити кожному громадянину відчуття відповідальності за свій власний економічний стан і долю всього суспільства; виховати в кожній особистості амбіційність, високі матеріальні й моральні запити та потреби; розвивати в кожній людині власні економічні навички споживача, сприяти набуттю нею соціальної, громадянської та державної відповідальності, навчити її розуміти ділові операції, а також тому, як функціонувати в якості економічно грамотного громадянина суспільства; навчати особистість критично мислити, самостійно приймати життєво важливі рішення, прищеплювати усвідомлення необхідності бути незалежним у бізнесі й житті; навчати особистість вмінням та навичкам спілкування з людьми, працювати в групі, команді. Підприємницька освіта має виховувати здатність бути лідером, навчати й прищеплювати інші ділові якості, необхідні в бізнес-середовищі різних культур і народів; надавати особистості необхідних знань про фах та виховувати пов'язані з ним ділові навички, завдяки чому людина зможе зробити правильний вибір фаху і буде в змозі працювати в різних галузях бізнесу;

навчати майбутнього підприємця як правильно обирати та раціонально застосовувати технологічні інструменти для прийняття особистого та ділового рішення; навчати професійно спілкуватися в якості слухача та доповідача на громадських і ділових зустрічах; навчати використовувати методики бухгалтерського обліку для прийняття рішень із планування та організації бізнес-діяльності, придбання, розміщення та реалізації ресурсів; навчати застосовувати принципи ділового права на особистих, громадських і ділових зустрічах; допомагати підготуватися до роботи в якості підприємця, навчити розуміти всі аспекти бізнесу; допомагати зрозуміти взаємозв'язки різноманітних функціональних ділянок бізнесу й впливу одного компонента на інший; виробляти в особистості здатність брати участь у ділових операціях як на внутрішній, так і на міжнародній арені; виробляти здатність купувати та продавати різноманітні товари, послуги, майно, яким володіє кожна особа; вміти оперувати на ринку праці та на ринку споживачів товарів; виробляти та прищеплювати норми морально-етичної поведінки в процесі бізнес-діяльності та під час повсякденного життя. Не менш важливими завданнями підприємницької освіти є: виробляти в особистості необхідний екологічний світогляд і розуміння завдання зберігати ресурси та оточуюче середовище, виховувати та прищеплювати розуміння переваг здорового способу життя; прищеплювати особистості повагу до будь-якого виду праці та трудової діяльності взагалі; навчати людину творчо оперувати даними з усіх функціональних ділянок бізнесу та підприємництва, потрібних для прийняття зважених управлінських рішень.

В підприємницькій освіті доцільно застосовувати як традиційні форми навчання – лекції, семінари, практичні та лабораторні навчання, екскурсії, так і новітні: дидактичні і рольові ігри, захист творчих проектів, інтелектуальні конкурси, "мозкові штурми", "кейси" тощо. В процесі застосування останніх метою заняття стає не просто досягнення певного рівня підприємницьких знань, умінь і навичок, але й створення належних умов для розвитку економічно важливих якостей особистості, економічного мислення та підприємницької поведінки. Реалізація такої мети значною мірою визначається наявністю у студентів внутрішньої мотивації. Цьому сприяють:

1. Формування уявлень про необхідність підприємницької освіти в майбутній професійній діяльності.

2. Створення мотиваційних проблемних ситуацій шляхом постановки спеціальних пізнавальних задач, проблемного експерименту з непередбачуваним результатом і т.ін.

3. Застосування методів, що активізують пізнавальний інтерес (рольові ігри, змагання, диспути, тренінги, подорожі, аукціони, захист творчих проєктів тощо).

4. Практична робота в діючому підприємстві під керівництвом досвідчених фахівців-підприємців, участь у розробці та реалізації бізнес-планів підприємств, складанні фінансових балансів, виробленні стратегії й тактики бізнесу тощо.

ВИСНОВКИ

Для успішної реалізації в Україні національно-освітньої програми з питань підприємництва і підготовки власних підприємців і бізнесменів необхідними, на наш погляд, є: розробка новітніх навчальних планів і програм з підприємницьких дисциплін, відкриття та ліцензування нових підприємницьких спеціальностей; залучення до педагогічної (навчально-методичної та виховної) діяльності відомих і успішних підприємців; психолого-педагогічна підготовка викладачів з мистецтва і практики підприємницької справи з числа видатних і успішних бізнесменів; підготовка вищою школою викладачів вищих навчальних закладів і вчителів шкіл для викладання теорії підприємництва, наук з бізнесу та виробництва; організація навчання підприємству і надання бізнес-освіти в середній школі, допомога молодим потенційним підприємцям у започаткуванні малого бізнесу (власної справи); курсові форми післяшкільного навчання підприємству; допомога громадянам – потенційним підприємцям у започаткуванні малого бізнесу (власної справи); запровадження курсових форм навчання підприємству та підвищення кваліфікації в галузі бізнесу протягом життя; консультативна допомога підприємцям-новачкам і діючим бізнесменам; навчання теоретичних основ підприємництва та бізнесу у вищих навчальних закладах; підготовка фахівців вищої кваліфікації в галузі теорії бізнесу, підприємництва та виробництва.

Література:

1. Кучма Л.Д. Європейський вибір. Виступ Президента України Л.Д.Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. Послання Президента України до Верховної Ради України – 2002 рік. – К.: Преса України, 2002. – 96 с.

2. Романовський О.О. Вища освіта на зламі тисячоліть: Книга 1. Ефективна підприємницька освіта як фундамент економічного розвитку демократичного суспільства. – К.: Деміур, 2000. – 256 с.

3. Романовський О.О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України. – К.: Деміур, 2003. – 396 с.

**Савченко І.В.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

В статтє рассматриваетсє вклад М.Драгоманова в изучение древней украинской литературы, в частности его работа «Малороссия в ее словесности», в которой ученый определяет место и значение древней украинской литературы и истории в литературе и истории российской, а также касаетсє проблемы национальной принадлежности древних текстов.

Проблеми давнього українського письменства у кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. стали об'єктом серйозних наукових досліджень багатьох вітчизняних учених. Слід, перш за все, назвати імена І.Франка, М.Сумцова, П.Житецького, В.Розанова. Серед цього переліку варто згадати і ім'я М.Драгоманов, хоча його наукові зацікавлення у сфері літературознавства зосереджувалися переважно на вивченні фольклорних пам'яток та тодішнього літературного процесу. Однак глибинне прочитання його історико-літературних та публіцистичних праць все ж може да 8].

Автор “Малороссии в ее словесности” висловлює думку про те, що киеворуське літописання, представлене зокрема Київським і Волинським літописами, є початком тривалої історіографічної традиції, що функціонувала у вітчизняному письменстві аж до ХVІІІ ст., модифікувавшись у козацьке літописання та Синопис. Він вважає, що саме давнє українське літописання чи не найкраще представляє високий рівень киеворуської літератури, яку творили “не ченці, що віддалилися зовсім від життя, “як дяк, що посивів в приказі”, а близькі учасники описаних подій” [1, 17].

Цікаві думки висловлює М.Драгоманов щодо тези про історію України як історію боротьби з зовнішніми ворогами, історію “боротьби з чужим”, заявлену І.Прижовим. Український вчений вважає, що подібне трактування звужує наше

розуміння тих культурних процесів, які переживала національна культура в давні часи. На його думку, діяльність Києво-Могилянської академії не може бути з'ясована тільки через призму її полемічного протистояння католицизмові, адже цей навчальний заклад не виник спонтанно, враз, джерела його постання слід шукати у попередньому літературному рухові, зосередженому у Південнозахідній Україні, а саме у Вільно, Острозі та Львові.

Досить категорично М. Драгоманов заперечує тезу про схоластичний, “наслідувально-привнесений” характер української літератури XVII ст. На його думку, подібне твердження може бути сприйняте лише людиною, яка зовсім не орієнтується у специфіці суспільно-політичного та культурного життя України названого періоду, адже на той час зв'язок українського шкільництва та церкви з повсякденністю був особливо міцним і їх діяльність відображала як громадські, так і морально-етичні проблеми, що турбували тодішнього українця.

Увагу М. Драгоманова, як І. Прижова, привертає проблема співіснування тодішньої української церкви як головного ідеологічного націотворчого чинника та козацтва як уособлення національних сподівань. Близькість духовенства з козацтвом, а відтак – з народом, сприяла процесу секуляризації української літератури XVII ст., убезпечувала її від абсолютної схоластичності. Саме завдяки участі козацтва у національних культурницьких процесах формується історіографія кінця XVII – початку XVIII ст., яка, на думку М. Драгоманова, вигідно виділяється на фоні “бідності національної історіографії у тодішній північній Русі” [1, 24].

В цілому ж, український вчений говорить про нагальну потребу вивчення цілісної історії культури України, і не лише як Київської Русі, яка, на думку російських істориків, дала початки централізованій російській імперії: “У політичній історії Південної Русі ми слідкуємо лише за групуванням різних племен під владою династії, з якої походять і царі московські і вся Русі” [1, 7].

Важливим спостереження є, на нашу думку, судження М. Драгоманова про характер літератури та книгодрукування XVI ст. в Україні. Він полемізує із тодішніми істориками літератури, які вважають ці національні культурні вияви лише “православною реакцією на пропаганду католицизму” [1, 18]. Українській медієвістичній науці знадобилося майже сто років для того, щоб побачити і освоїти реформаційні тенденції у давніх письменників, прийти до тих висновків, про які говорить у своїй статті М. Драгоманов. Він стверджує, що Христофор Філалет (Бронський (?)) та Костянтин Острозький, які обидва були

ревнителіями православ'я, прагнули до перетворень у національній вірі, прагнули “дати простір особистій совісті та розуму, а також риси православно-реформаційного, чужого вузькому сектантству, свободомислія, властивого українцям взагалі”[1, 20].

Саме реформаційні тенденції, виявлені вченим у письменництві XVI-XVII ст., дозволяють йому дійти висновку про причини відмови української церковної та світської еліти широко послуговуватися у своїй творчій та науковій діяльності польською і латинською мовами. Хоча зважаючи на об'єктивні реалії, М.Драгоманова не ігнорує того факту, що “при цьому необхідність вести боротьбу за віру і народність змусила православних вдаватися і до латинської і до польської мови (М.Смотрицький, П.Могила)” [1, 21]. Таким чином, науковець визнає полігвістичний характер тодішнього літературного процесу.

Характеризуючи загальний стан письменства XVII ст., М.Драгоманов називає головні чинники, які вплинули на його характер. На думку вченого, це:

- міжконфесійна боротьба;
- національно-визвольні змагання;
- зближення православної віри з народним життям;
- “відкритість” України щодо західноєвропейських впливів.

Ще одна актуальна і до сьогодні проблема у дослідженні давнього українського письменства не залишається поза увагою М.Драгоманова. Йдеться про збирання, публікацію та наукове вивчення давніх пам'яток. Дивним видається вченому той факт, що численні твори, датовані XVI – початком XVII ст., залишаються неоприлюдненими, хоча й представляють культуру, прикрашену трьома університетами і стількома ж навчальними осередками. Це, можливо, й принагідне зауваження М.Драгоманова є визначальним для формування справді повного уявлення про здобутки і прорахунки давнього національного письменства. На жаль, сучасна українська медієвістика і до сьогодні не може розв'язати проблему публікації та вивчення стародруків, які у величезній кількості зберігаються в книгозбірнях як України, так і Росії чи Польщі. Йдеться навіть не про відновлення з їх допомогою повноцінної картини давнього літературного процесу, а про елементарне “виживання” стародруків.

В цілому, слід зазначити, що стаття М.Драгоманова “Малороссия в ее литературе” і до сьогодні не втратила свого історико-літературного та методологічного значення. Адже в ній надзвичайно точно і конкретно визначені

ті “больові точки” української медієвістики, як і до сьогодні потребують розгляду, глибокого серйозного вивчення чи переосмислення.

Література:

1. Драгоманова М. Малороссия в ее словесности // Драгоманов М. Вибране (“...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарисів Р.С.Міщук. – К., 1991. – С.5-45.

2. Прыжов И. Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век. – Воронеж, 1869.

**Сергієнко В.П., Шут М.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

**ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИКИ
НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ**

In this article state theoretical basis and methodes of national-patriotic education, value approach in process of stading of general physics by future teachers with aim of forming personelity patriot, professional and decent person.

На шляху державотворення України особливе місце, роль і значення належить освіті. Докорінна зміна підходів до неї та соціокультурної політики в цілому, яку переживає сучасний світ, акцентує увагу на розвитку людини, її особистісних якостей. Людина – вічний творець духовних і матеріальних благ, носій цивілізації, її політичного та освітнього поступу. За цих умов важливо забезпечити всебічний розвиток особистості майбутнього вчителя фізики шляхом посилення виховного потенціалу навчальних дисциплін.

Вітчизняна дидактика і методика навчання фізики за останнє десятиріччя домоглася значних успіхів у розробці змісту і побудові курсу загальної фізики, у підвищенні наукового рівня викладання в цілому [1-4]. Водночас, успіхи у формуванні наукового світогляду і вихованні студентів виявилися не настільки ґрунтовними і вражаючими.

Власне кажучи, виховання довгий час залишалося на другому після навчання місці, будучи свого роду "доважком" до головного завдання – передачі фізичних знань. Існуюча нерівноправність між навчанням і вихованням привела до нехтування особистістю студента, його нагальними

проблемами, до деформацій у розвитку його особистісних якостей. Це породило відчуження особистості від науки, падіння інтересу до навчання і відповідно зниження рівня успішності.

Традиційні для вітчизняної науки спроби розглядати світовий історичний процес через призму суспільно-економічної формації не дозволяли проникнути у розмаїття подій минулого і сучасного, врахувати всю повноту подій та зв'язків між ними. Підготовка майбутніх учителів фізики сьогодні має базуватися, переважно, на вихованні в них професіоналізму, патріотизму і порядності.

Ефективно виховувати особистість можна на прикладі життя і творчості інших особистостей. Особистість ученого формується у конкретних суспільно-історичних умовах і визначається оцінкою та визнанням його оточення. Доречно згадати вислів Луї Пастера: “ Наука не має батьківщини, але не буває ученого без батьківщини, і те значення, яке його праці можуть мати у світі, він повинен відносити до своєї батьківщини”. Отже, виховання особистості пов'язане з вихованням патріотизму.

У справі національно-патріотичного виховання конкретні приклади досягнень вітчизняних учених, особливо світового рівня, мають вирішальне значення, тому що це зміцнює, перш за все, авторитет держави України у світі, сприяє утвердженню особистості ученого, віри в свої сили. Ушанування своїх видатних співвітчизників не означає будь-чийого приниження, навпаки, це дає можливість вільного спілкування з партнером чи колегою, є основою порозуміння і відчуття причетності до світової цивілізації.

У навчально-виховному процесі слід спиратися, у першу чергу, на досвід українських учених та вчених-українців, які працюють в інших країнах і відомі як в Україні, так і у світі, пропагувати їх здобутки. При цьому, як показує наш досвід, велике виховне значення мають також приклади з життя українських учених, які зробили значні відкриття, але через збіг обставин не здобули належного визнання. Підкреслюємо, яке то велике щастя для людини мати свою державу й відчувати себе в ній повноцінним громадянином.

Національно-патріотичне виховання у школі, у вищих навчальних закладах є необхідною умовою виховання громадянина. Зокрема це стосується педагогічних навчальних закладів, де навчаються і виховуються майбутні вчителі. В усіх провідних країнах Європи цьому питанню приділяється увага. Для нас питання патріотичного виховання також не є новим, бо ще за часів Радянського Союзу вихованню патріотизму надавалось велике значення, яке

однак мало таку особливість, що всі вчені були “руськими”, або ніби не мали національної ознаки і називались “отечественними”. Ми знали про італійського вченого Г.Галілея, польського – Н.Коперніка, німецького – В.Рентгена, російського – О.Столетова, але українських учених, здається, зовсім не було.

Можливості національно-патріотичного виховання під час вивчення фізики полегшуються тим, що фізика є наукою про природу і тісно пов’язана з математикою і технікою, наприклад, з радіотехнікою, космічною технікою і багатьма іншими. Тому завжди трапляється нагода говорити про досягнення вітчизняних учених у цих галузях. Та й не тільки цих. Багато з видатних українських учених були свідомими патріотами і підтримували дружні контакти зі своїми великими сучасниками – письменниками, композиторами, художниками та іншими діячами культури і мистецтва, про що ми також говоримо.

Розпад СРСР і виникнення на його теренах самостійних держав, зокрема України і Росії, висунуло питання визначення спадщини народів, національно-культурної приналежності тих людей, котрі створили пам’ятки історії, науки та культури. Що є нині предметом суперечливого розгляду ученими обох зацікавлених сторін.

Вивчення культурної спадщини народів і народностей, які входили чи входять до складу багатонаціональних держав, а тим більше імперій, має свої специфічні й вельми суттєві особливості. Найбільш очевидними тут є принаймні два аспекти. Перший – це необхідність дослідження процесу розвитку національної самосвідомості того чи іншого етносу як складової багатонаціональної держави в культурологічному контексті. Другий важливий аспект, тісно пов’язаний з першим – з’ясування конкретного внеску кожної нації або народності в спільну загальнодержавну історію і культуру. Ґрунтовна, об’єктивна відповідь на ці обидва взаємопов’язані питання неможлива без вирішення проблеми національної ідентифікації діячів культури і науки в багатонаціональних державах, тим паче імперіях. Актуальною ця проблема є для українського народу, який протягом усієї своєї історії входив до складу багатонаціональних держав та імперій – Речі Посполитої, Російської і Австро-Угорської імперій, Радянського Союзу.

Тому суттєвою проблемою у справі патріотичного виховання є відсутність наукової і навчальної літератури про вітчизняних учених, а також відсутність методологічного підходу до визначення національної приналежності вченого, його ролі у розвитку вітчизняної науки і її місця у

світовій науці. Для класифікації учених в основу необхідно покласти принаймні три важливих показники: національну приналежність, національну самоідентифікацію особи вченого і країну, в інтересах якої він працював. З урахуванням цього можна запропонувати такі терміни-означення: український учений; український учений іноземного походження; іноземний учений українського походження. “Український учений” – цей термін вважаємо за доцільне вживати до осіб українського походження, які зберегли свою національну самоідентифікацію і працюють в Україні. “Український учений іноземного походження” – учений, який постійно проживає, працює і вважає себе громадянином України, але ідентифікує себе з іншою нацією, з якої він походить. “Іноземний учений українського походження” – так можна було б визначити тих українців, що жили й працювали в іншій державі, в її інтересах, та при цьому не втратили своєї національної ідентифікації.

Виходячи із запропонованої класифікації, ми розглядаємо досягнення визначних українських учених математика і механіка Михайла Остроградського, першовідкривача X-променів Івана Пулюя, винахідників і творців ракет генерала Засядька, Миколу Кибальчича, Костянтина Едуардовича Ціолковського, Юрія Кондратюка, Сергія Павловича Корольова, винахідника телебачення Бориса Грабовського.

Ми надто довго не знали про великих синів Івана Пулюя та Олександра Смакулу. У бібліотеках не було їхніх праць. І.Пулюй працюючи у вищій німецькій технічній школі у Празі, проводить дослідження катодних променів у трубках власної конструкції. Пізніше вони стали називатися “Пулюєвими лампами”, які на той час були найкращими джерелами невидимих і невідомих променів. Публікує низку статей у наукових журналах, зокрема в 1896 році у журналі “Доповіді Віденської Академії наук”, які знаменували відкриття X-променів. Пулюй відкрив здатність X-променів проникати через різні речовини і отримав за допомогою них перші знімки тіла людини. Трубка конструкції Пулюя зберігається в Дермонському музеї США. З трубками Пулюя працювали багато дослідників, в тому числі Рентген, який першим запатентував відкриття X-променів.

Іван Пулюй був не тільки вченим-фізиком. Він також був відомим громадським діячем. Його турбували проблеми національного відродження України. Разом з Кулішем і Нечуєм-Левицьким він переклав українською мовою повний текст Біблії.

Помер І.Пулюй 31 січня 1918 року у Празі. В прощальному слові ректор Празької Політехніки професор Бах сказав: “Ти був людиною сильних переконань і гостро викарбуваною особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності народові, з якого ти вийшов, і нема більшої вірності, ніж вірність власному народові”. Альберт Ейнштейн, звертаючись до І.Пулюя, сказав: “Хто за вами, русинами, стоїть?” Україна довгі роки не мала державності. Тому й стали російськими ученими Остроградський та Корольов, а імена знаних у всьому світі, Пулюя, Смакули та інших замовчувалися на рідній землі.

Усім відомо про явище просвітлення оптики та прилади нічного бачення. Але тривалий час майже ніхто в Україні не знав, що ці відкриття зроблені українцем Олександром Смакулою. Спосіб поліпшення якості оптичних приладів, який отримав назву просвітлення оптики, був відкритий Смакулою в лабораторії німецької оптичної фірми Karl Zeis (патент Німеччини № 685767 від 1 листопада 1935 р.). Цей патент становив військову таємницю і був розсекречений у 1938 р. після появи публікацій Картврігта та Тюрнера (Cartwright C.H., Turner A.F. Bull.Am.Phys.Soc.Bd.13,1938). У підручниках радянських часів прізвище винахідника не значиться, зате є посилання на радянського вченого І.В.Гребенщикова, який займався аналогічними проблемами. Просвітлення оптики є одним з найбільших технічних відкриттів оптики ХХ століття. На нашу думку, в усіх підручниках, де йдеться про просвітлення оптики, має бути зазначено авторство цього відкриття.

Багато працював над проблемою польотів у космосі видатний український учений Юрій Кондратюк (уродженець Полтавщини, прізвище якого від народження – Шаргей). Він розробив низку схем космічних подорожей, які, зокрема, використали американські учені під час польотів своїх астронавтів на Місяць у 1969 р. Російський учений К.Ціолковський (онук національного героя України Наливайка) розробив теорію реактивного двигуна на рідкому паливі. Він висунув ідею створення багатоступінчастих ракет, що можуть розвивати космічні швидкості.

Можна навести ще багато прикладів значного внеску учених українського походження у розвиток фізики. Завдяки їх конкретним здобуткам відбувався поступ у світовій науці та техніці. Тому відомості про них мають бути у шкільних підручниках, навчальних посібниках для вищої школи, довідковій літературі тощо. Знання про “своїх” великих людей помножують сили і віру в

успіх, що дуже важливо для виховання особистості, формування у молоді почуття господаря своєї держави.

Викладачі під час лекцій, у тематиці курсових та дипломних робіт мають посилювати виховний потенціал фахових дисциплін на прикладі життя і творчості видатних українців. Цьому сприяє і написання викладачами навчально-методичних посібників, виготовлення тематичних стендів і розміщення на них потрібної інформації, публікація наукових статей і нових цікавих відомостей про учених.

Історія науки є засобом, що дозволяє в повсякденному навчанні зв'язувати воєдино фізичні знання й уявлення зі світом культурних цінностей і цінностей майбутнього учителя. Досвід власних багаторічних досліджень, учителів і викладачів вищих навчальних закладів переконливо свідчить про те, що застосування в процесі навчання наукового, історико-наукового й особливо історико-біографічного матеріалу дозволяє вирішувати цілу низку світоглядно-ціннісних і виховних завдань, слугує формуванню особистості студента. Слід систематично звертатися до особистостей класиків фізичної науки. Використовувати для цього матеріал у вигляді навчальних біографій, біографічних фрагментів і окремих біографічних фактів. Кваліфіковане з погляду науки, філософії і теорії виховання розкриття під час занять творчості учених стає залученням до тих ідеалів безкорисливого служіння істині (моральна і пізнавальна цінність), до тих повчальних зразків думки, праці і найвищого професіоналізму (цінності самовираження особистості), що пробуджують у студентів романтику пошуку свого призначення в житті, прагнення розвивати свої нахили і здібності, набувати досвіду професійної діяльності в майбутньому.

Зрозуміло, емоційного впливу на особистість учня за допомогою історико-біографічного матеріалу недостатньо. Як помітив А.Маслоу, “якщо ми хочемо з'ясувати, чому одні досягають цієї мети (самовираження себе – Авт.), а інші – ні, ми повинні зайнятися дослідженням і вивченням життєписів людей, що самореалізувалися, щоб зрозуміти, як їм це удалося” [5, с.202]. Очевидно, і в умовах вивчення фахових дисциплін за допомогою спеціально підготовленого історико-біографічного матеріалу варто показувати студентам, що і як робив у своєму житті учений, щоб досягти відчутного успіху.

Студенти мають розуміти, що мірилом цивілізованості суспільства виступає людина, її свобода, можливості саморозвитку, самовираження. Виховання по суті своїй є залученням студентів до гуманістичних цінностей,

процесом засвоєння і примноження цінностей і норм визнаних суспільством, діяльністю з переконання у пріоритеті духовних цінностей над матеріальними, процесом «вироблення» особистості.

В останнє десятиріччя ціннісні уявлення стали проникати й у систему середньої і вищої освіти. До проблеми загальнолюдських цінностей звернулася дидактика і методика навчання фізики, розробляючи її у процесі виконання завдань гуманізації і гуманітаризації навчального процесу [6].

Проповідником загальнолюдських цінностей, національної самосвідомості українців є і Михайло Драгоманов, життя і діяльність якого є взірцем служіння своєму народові, відданості своїм переконанням, слугує вихованню особистості майбутнього вчителя.

Література:

1. Бушок Г.Ф., Колупаєв Б.С. Науково-методичні основи викладання загальної фізики. – Рівне: Діва, 1999. – 410 с.

2. Загальний курс фізики: Навчальний посібник для студентів вищих технічних і педагогічних закладів освіти / І.М.Кучерук, І.Т.Горбачук, П.П.Луцик; За ред. І.М. Кучерука: У 3-х т. – Т 1: Механіка. Молекулярна фізика і термодинаміка. – К.: Техніка, 1999. – 536 с.

3. Загальний курс фізики: Навчальний посібник для студентів вищих технічних і педагогічних закладів освіти / І.М.Кучерук, І.Т.Горбачук, П.П.Луцик; За ред.І.М.Кучерука: У 3-х т. – Т 2: Електрика і магнетизм. – К.: Техніка, 2001. – 518 с.

4. Загальний курс фізики: Навчальний посібник для студентів вищих технічних і педагогічних закладів освіти/ І.М.Кучерук, І.Т.Горбачук, П.П.Луцик; За ред. І.М. Кучерука: У 3-х т. – Т 3: Оптика. Квантова фізика. – К.: Техніка, 1999. – 517 с.

5. Маслоу А. Психологія бытия. – М.: Рефлер-Бук, – К.: Ваклер, 1997. С.202.

6. Гончаренко С.У. Гуманізація освіти як основний критерій розробки засобів реалізації сучасних технологій навчання. – Наукові записки – Серія: педагогічні науки. – Вип.34. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім.В.Винниченка. – 2001. С.3-6.

Сидоренко В.К.
НПУ імені М.П.Драгоманова

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ СТУПЕНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В НПУ ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Для колективу педагогічно-індустріального факультету НПУ імені М.П.Драгоманова сталася давноочікувана подія. Наказом Міністра освіти і науки України “Про затвердження складових галузевих стандартів України з напрямку підготовки 0101. Педагогічна освіта” (№576 від 22 серпня 2003р.) затверджено Державний стандарт ступеневої підготовки вчителів із спеціальності “Педагогіка і методика середньої освіти. Трудове навчання”. Колектив факультету, на базі якого було створено робочу групу з розробки стандарту, доклав до його появи багато зусиль. Затверджений Стандарт містить освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) і освітньо-професійні програми (ОПП) підготовки вчителів трудового навчання трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший спеціаліст, бакалавр і спеціаліст.

Всі попередні події, які супроводжували розробку цього стандарту (цікавість до нього та нестримне бажання якнайшвидше закінчити його створення, непрості дискусійні процеси тощо) засвідчили про довгоочікуваність цього документу. І це цілком зрозуміло. Адже його поява дає підстави уніфікувати підготовку вчительських кадрів, прогнозувати тенденції їх довгострокової підготовки, розробити єдині вимоги до державної атестації випускників вищих навчальних закладів, вдосконалити мережу потрібних спеціалізацій тощо.

В основу Стандарту покладено ступеневу підготовку вчителя. Кількість ступенів визначена державними документами. Тому і в Стандарт їх закладено чотири: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр.

При розробці освітньо-кваліфікаційної характеристики і освітньо-професійної програми авторський колектив керувався Наказом Міністерства освіти України від 31 липня 1998р. №285 “Про порядок розробки складових нормативного та навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців з вищою освітою”. Сказати, що цей документ виявився далеко недосконалим, то це майже нічого не сказати. Законослухняність та почуття покладеної на робочу групу відповідальності державної ваги (але аж ніяк не здоровий глузд) стали підставою для виконання всіх завдань, передбачених у методиках розробки

освітньо-кваліфікаційної характеристики і освітньо-професійної програми підготовки фахівця.

Хоч роботу над Стандартом і завершено, але все рівно незрозумілим залишається, для кого створювались оті модулі і блоки з них, та їх непросте шифрування. Вражають і обсяги видрукованих матеріалів – сотні і сотні сторінок. Скільки на їх розробку було витрачено зусиль і часу – про це знають тільки розробники. І це при тому, що вся робота виконувалась на так званих громадських засадах, інколи далеко не на користь основним службовим обов'язкам. Важко зрозуміти, як розроблені матеріали будуть використані і в практичній роботі для розробки навчальних планів і робочих програм у вищих навчальних закладах України. Якщо висловитись простіше – то важко збагнути, кому і яка буде з них користь. Невже не можна було обмежитись всім добре звичною і зрозумілою освітньо-кваліфікаційною характеристикою з декількох сторінок і проектом Базового навчального плану. А до цього всього додати ще матеріали щодо державної атестації. Як тут не провести аналогію із такими звичними технічними стандартами – стислість, конкретність, раціональність. Мабуть, у цьому і суть стандарту.

Багато зусиль було витрачено на узгодження назви учительської спеціальності. Остаточно вирішити це так і не вдалося. Тому не дивно, що в багатьох вищих навчальних закладах України з'явилися багатообіцяючі назви відповідних факультетів типу технологічних, економіко-технологічних або технолого-педагогічних. Наскільки такі назви відповідають дійсності – цілковита загадковість. Правда деякі керівники факультетів пояснюють, що більш сучасна назва факультету приваблює потенційних абітурієнтів. У певній мірі це добре. Але не слід забувати, що назва повинна забезпечувати і відповідну підготовку вчителів – а вона все рівно залишається традиційною.

Мабуть, задалегідь вирішити питання з назвою спеціальності повинні були відповідні методичні органи Міністерства освіти і науки, прислухавшись до науково обґрунтованих пропозицій розробників Стандарту. До речі, ці пропозиції знайшли широку підтримку педагогічної громадськості України.

Як з'ясувалося вже наприкінці розробки Стандарту, в Міністерстві освіти зовсім нічого не було відомо про те, що для цілого ряду вчительських професій “Переліком напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями” (затверджений постановою Кабінету Міністрів України №507 від 24 травня 1997) не передбачено освітньо-кваліфікаційний

рівень молодшого спеціаліста. Не передбачалося його і для спеціальності “Трудове навчання”. Звернула на себе увагу цілковита неузгодженість дій (тільки не зрозуміло, чиїх?).

Так само неузгодженим залишилось питання і про ступінь бакалавра. На початку розробки стандартів взагалі не було ясності про його рівень. Зійшлися на тому, що це буде освітньо-кваліфікаційний рівень. Так його і було реалізовано в документах Стандарту, на що націлював вже згадуваний раніше Наказ Міністерства освіти і науки України №285. Пізніше з’ясувалось, що це буде освітньо-кваліфікаційний рівень, але він не буде давати спеціалізацію, тобто не буде розширювати функціональні можливості вчителя, отримані ним на попередньому рівні. Все терміново вимагало непростих змін і доповнень в документах Стандарту і звісно нових зусиль від його розробників. Але вже в Мінпраці з’ясувалося, що бакалавр – це все таки тільки освітній рівень і ніякої кваліфікації він не дає.

Взагалі, здається, що дійсно багато зусиль і часу витрачені даремно. У нас в державі існувала виправдана упродовж тривалого часу система вищої освіти, яка фактично і була двоступеневою (за нинішньою градацією *молодший спеціаліст – спеціаліст*). Важко зрозуміти, кого вона не влаштовувала. Єдине, що потрібно було обов’язкового узгодити, – підготовку молодшого спеціаліста в технікумах і училищах та у вищих навчальних закладах. Завдяки цьому можна було уникнути тієї невдалої ситуації, коли випускник технікуму чи училища вступав на перший курс вищого навчального закладу, і вимушений був повторно проходити все те, що вже вивчалося ним раніше. При відповідному узгодженні, а воно повинно полягати в тому, що у навчальному плані вищого навчального закладу потрібно було виокремити рівень підготовки молодшого спеціаліста і узгодити за структурою і змістом підготовку молодшого спеціаліста в технікумі чи училищі. І тоді випускник технікуму чи училища міг вступати на третій курс вищого навчального закладу. І тільки.

На діючу у нас в державі систему наклали зарубіжний варіант, який теж фактично є двоступеневим (*бакалавр – магістр*). Це принципово інша система, яка функціонує у відмінному від нашого освітнього простору. Якщо комусь вона здалася привабливою, то її треба було упроваджувати цілісно, а не намагатися механічно поєднати з тією, яка була створена на інших засадах, і була звичною у нашій державі.

Звісно, що під новостворений гібрид поспішно почали реформувати мережу навчальних закладів. Технікуми і училища захотіли стрімко зростати до

коледжів і випускати бакалаврів. Прагнення до вдосконалення завжди схвальне. Але чи виправдане воно в даному разі. Адже, як виявляється, ринок праці не узаконив посади, на яких повинні працювати бакалаври. Коли остаточно з'ясується, що бакалавр – це тільки освітній рівень, то, мабуть, потреба в бакалаврах взагалі відпаде. Але тоді непотрібними стануть і новостворені коледжі. Прикро, проте це може статися.

Щодо спеціальності “Трудове навчання”, то її цілком влаштувала двоступенева підготовка вчителів. Намагання запровадити чотириступеневу систему викликало необхідність мобілізації значних зусиль, щоб обґрунтувати необхідні кваліфікаційні ознаки для кожного з рівнів. Це було зроблено скоріше теоретично, але аж ніяк не викликалося потребами практики.

Не без докору для колег, але для дошкільного виховання, початкового навчання і деяких інших педагогічних спеціальностей взагалі важко уявити потребу в багатоступеневій підготовці вчителя.

Непрості проблеми спричинила і поява магістратури (міркування з цього приводу були викладені на сторінках тижневика “Освіта” від 15-22 травня і 29 травня-5 червня 2002 року). Спливає час, більшість випускників з магістерським дипломом так і не знаходять пропозицій на ринку праці.

Узгодження проекту Стандарту з однієї спеціальності висвітлило наявність досить складної проблеми загальнодержавного рівня. Залишається тільки сподіватися, що порушені проблеми не залишаться поза увагою всіх тих, від кого залежить їх негайне вирішення. Адже це проблеми не особисті, і не колективу, який доклав чимало зусиль на виконання непростого і відповідального завдання. Це проблеми загальнодержавні.

Сушко О.О.
НПУ імені М.П.Драгоманова

ЧАЯНОВ О. В.: ІСТОРИК І ТЕОРЕТИК ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Науково-теоретична спадщина відомого вченого-аграрника Олександра Васильовича Чайнова, репресованого в 30-х рр. сталінським тоталітарним режимом, яка останнім часом призабута, має не лише *історико-пізнавальне значення*, а і суто практичне. Реформування аграрного сектору економіки, яке триває в Україні, особливе виникнення та функціонування різних

організаційних форм колективного, акціонерного і приватного підприємництва в сільському господарстві, потребує пошуку оптимальних шляхів їхнього розвитку, належного кредитування та законодавчого забезпечення. Не буде зайвим також і врахування теоретичних надбань світової аграрної науки, до якої належить науковий доробок засновника теорії сімейної трудо-споживчої природи соціальної еволюції селянського господарства О.В. Чаянова. Багатоукладність аграрного сектору економіки вимагає **наукового обґрунтування** саме оптимальних організаційно-господарських форм підприємств різних видів власності, тому історичний досвід вирішення подібних проблем залишається актуальним.

В історіографії проблеми аграрних відносин науково-теоретична спадщина вченого-аграрника висвітлювалася переважно в контексті з'ясування особливостей теорії кооперації. Ключові праці вченого перевидавалися упродовж першої половини 90-х рр.; а також досліджувалися маловідомі сторінки його біографії. Історики обтяжувалися цитуванням окремих монографічних досліджень О.В.Чаянова, але не вивчали його специфічної теорії функціонування приватного підприємництва в сільськогосподарському виробництві.

Завданням цієї історико-аналітичної розвідки є виокремлення проблеми функціональних та соціально-економічних ознак підприємництва в сільському господарстві 1920-х., але шляхом вивчення теоретичної спадщини О.В.Чаянова. Передусім йдеться про поширений тоді тип дрібного товаровиробника, зосередженого переважно в сільських районах. Важливо з'ясувати соціально-економічні характеристики селянського “трудового господарства” не за усталеними тоді класовими принципами, а за сутнісними рисами й ознаками самих господарств. Існуюча дотепер політико-економічна класифікація селянських господарств за класово-утворюючими ознаками (наявність засобів виробництва, використання найманої робочої сили), яка фактично запанувала саме в працях представників войовничої теорії соціалістичного “оновлення” сільського господарства, виокремлює три типи селянських господарств – бідняцьке, середняцьке та куркульське. Ніхто з істориків не наважився піддати сумніву цю політично заангажовану концепцію соціального поділу єдиного типу дрібнотоварного виробництва за класовими уподобаннями творців монопартійної системи суспільного розвитку. Чому більшовики визнали Чаянова “ідеологом неонародництва”, а його доробок політично шкідливим, тому що він намагався розпізнати в кожному селянському господарстві

підприємницьку самотність приватника. Отже, маємо виявити переваги і недоліки теорії походження та еволюції селянського господарства, яку витворив і сповідував О.В.Чаянов – вчений, публіцист, історик-аграрник.

Дослідники його біографії і наукового доробку не завжди підкреслювали той факт, що він був істориком кооперативного руху та економічної думки в Росії і навіть світового масштабу. Вчений досліджував типи підприємств в селянському секторі економіки багатьох європейських країн, вивчаючи досвід їхньої діяльності безпосередньо в Італії, Швейцарії, Бельгії, Німеччині та в Україні. Серед праць, опублікованих ним до 1917 р., домінували книги про селянське господарство як осередок дрібнотоварного виробництва та самотній тип підприємництва. Його цікавили конкретні організаційно-господарські проблеми: вплив війни на селянське господарство, капітали та кредитування, кооперативне страхування худоби, виробництво технічних культур, ринок льону, продовольче забезпечення населення, кількісні методи визначення ефективності бюджетних величин, анкетне обстеження грошових елементів селянського двору, досвід розробки бюджетів селян Харківщини, система збуту продукції на кооперативних засадах, проблеми підвищення врожайності. Перелічені питання Чаянов розглядав в контексті розвитку селянського господарства, з'ясовуючи його організаційні можливості та оптимальні форми підприємницької діяльності селянського двору. Якщо він переймався організацією громадської агрономії, то це не свідчило про появу соціалістичних переконань, а виключно про економічну зацікавленість та перевагу такої системи послуг, тому що так виявилось дешевше для селянина та зручніше для великих сівозмін. Займаючись тоді проблемами економіки “трудоного селянського господарства”, молодий вчений не ідеалізував самої історичної форми господарювання, а навпаки – досить вимогливо і критично оцінював самотній тип підприємництва на селі.

Вивчаючи теоретичну спадщину Чаянова, важливо дотримуватися принципу історизму та системного аналізу його концепції соціального походження селянського господарства. Всі його праці, які стосувалися кооперації та еволюції сімейно-трудоного господарства селян, постійно перевидавалися з суттєвими доповненнями, але без політичного колориту. Так, видрукувавши в 1917р. брошуру “Що таке аграрне питання”, Чаянов подає справжнє розуміння цієї проблеми для демократизації суспільства. Економічні закони необхідно виявляти для обґрунтування “наших людських державних законів”, вважав Чаянов, а не пристосувати їх до однієї чи іншої політичної

сили. Його не приваблювала ідея “державного усупільнення всіх процесів народного господарства”, яка означала підпорядкування сільськогосподарського виробництва державним органам, тобто вчений передбачив визрівання воєннокомуністичної доктрини більшовиків. Для реформування аграрного сектору, на переконання Чаянова, насамперед важливо виявити типи землекористування, дати їх соціальну оцінку викрити недоліки тих чи інших форм господарювання. Праця селянина на землі має бути захищеною, а саме земля, як універсальна цінність, належать всім. Він не був прихильником революційних змін у відносинах власності. Земля, як світло і повітря, рівною мірою є надбанням всього народу. Конфіскувати поміщицькі землеволодіння, вважав Чаянов, справа легка, а організувати виробництво на “вивільнених” землях – значно складніше. Аграрне питання значно ширше земельного, тому що охоплює весь комплекс соціально-економічних відносин.

В 1923р. Чаянов опублікував “Нариси з економіки сільського господарства”, які, за висловлюванням Л.Крицмана, знайомили читача з “поглядами однієї з немарксистських шкіл”, де, мовляв, марно шукати “марксистського” підходу до сільського господарства, а “Математична форма” книги робить її “недоступною для неспеціального читача”. До книги, про яку так скептично писав пролетарський критик, увійшли 12 попередніх праць Чаянова. Її автор доступно і популярно пояснював суть власної теорії трудового господарства, яке має природну межу “продукування”, зумовлену співрозмірністю напруження річної праці з рівнем задоволення потреб селянської родини. Математичні розрахунки обґрунтовували економічно-споживчий зв'язок між потребами сім'ї в продукції та відповідно обсягами навантажень її господарської діяльності. Без “математичної форми” суть теорії виглядала таким чином: селянське господарство делегує таку суму фізично-енергетичних затрат, які абсолютно відповідають нормам споживання та потребам селянського двору. Така аргументація не означала обґрунтування натурального типу господарювання, а насамперед засвідчувала пошук оптимальних організаційно-виробничих форм. Кожна праця Чаянова, а їх налічується близько сотні, вирішувала якусь органічну частину функціонального цілого, тобто селянського господарства. Наприклад, робота про оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств від 1924 року та практична розробка про сільськогосподарську таксацію, вчений опублікував в 1925 р., мали безпосереднє відношення до визначення підприємницького типу селянських господарств. Ідеальною організаційною формою

сільськогосподарського виробництва він вважав “селянське сімейне господарство”, хоча підкреслював та економічно обґрунтовував переваги великого господарства над дрібним. Велике господарство вимагало і відповідних затрат. Вчений переконливо підкреслював безплідність дискусії про перевагу великого над дрібним, схилиючи опонентів в інше русло: пошуку оптимальних розмірів господарств в землеробстві, тобто таких економічних параметрів, за яких обидва типи взаємно вирівнювалися. Для Київської губернії, на його думку, оптимальними були господарства 200-250 десятин. За критерій оптимальності вчений брав не формальний розмір, визначений “на око”, а суто економічну величину – собівартість продукції. Оптимум ділянки залежав від низки факторів: кон’юнктури ринку, віддаленості, забезпеченості транспортними засобами, системи господарювання, галузей та виробничого спрямування. Для ведення інтенсивного виробництва, особливо в галузі зернового господарства, Чаянов допускав поділ общини на хутори, “фільварки”, тобто намагався обґрунтувати доцільність існування фермерського господарства. Займаючись визначенням собівартості продукції в селянському господарстві, вчений також розглядав організацію підприємницької діяльності дрібнотоварного виробництва. Його цікавила насамперед проблема вартості сільськогосподарської продукції, але не виключно в контексті економіки, а також з позиції соціальної характеристики селянських господарств. Фактично йшлося про їх функціонування в умовах ринку. Книги мали практичне застосування, тому що їх використовували при економічному районуванні в 20-х рр., а також враховували при політиці ціноутворення. Для істориків пізнавального значення мають фізичні одиниці мір та їх співставлення, а також обрядово-побутові системи обліку: копи, снопи, відра тощо. Для визначення ваги хлібних культур за візуальними обсягами (висота, ширина) він розробив спеціальну таблицю.

Класифікація селянських господарств, яку він виклав в одній з праць наприкінці Непу, мала формальні ознаки поширеної тоді соціально-класової диференціації, але дуже відмінної від офіційної. Чаянов виокремив шість соціальних типів селянських господарств. Класичного куркульського господарства, яке масово експлуатувало б найману робочу силу, він не виділяв, хоча виокремив інше джерело їх підприємницького походження: доходи від торгівлі, лихварства, надання кредиту. Напівкапіталістичні господарства масово використовували найману працю з метою одержання “підприємницького доходу”. До третьої групи ним було віднесені селянські

господарства, які вели його за рахунок власної робочої сили, маючи достатньо реманенту та тягла. Найпоширенішим виявився тип селянських господарств, у яких не наймали і не були найманими їхні члени, але їм бракувало засобів для досягнення показників третьої групи. П'яту групу становили господарства з “розвиненою товарною часткою”, а шосту “пролетарські”, для яких основним доходом є продаж власної робочої сили. Поняття “капіталістичні” чи “напівкапіталістичні”, якими оперував Чаянов, не стосувалися їх більшовицького трактування. Вчений не вишукував класоутворюючих ознак та якихось станово-аристократичних відмінностей, бо його цікавила економічна оцінка дрібнотоварного типу селянських господарств. Він не поділяв їх на бідняцькі, середняцькі чи суто куркульські, а розглядав крізь призму підприємницької діяльності. Кожної з визначених груп селянських господарств, Чаянов, систематизуючи всі шість груп за джерелами одержання “підприємницького доходу”, виокремлював два типи “капіталістично товарні” та “сімейно товарні” господарства.

Таким чином, підсумовуючи спеціальний аналіз праць О.В.Чанова, автор дійшов **висновку**, що для відомого вченого-аграрника селянське господарство – це насамперед особлива організаційна форма приватного сімейного підприємництва. Його теорія “сімейно-трудового селянського господарства” не є обґрунтуванням натурального типу господарювання, замкненого в рамках сімейно-побутового укладу, а швидше пошуком економічних можливостей самобутньої системи підприємництва. Він ніколи не заперечував ринкових відносин, досліджував особливості товарного виробництва і функціональні ознаки селянського господарства як самобутньої організаційно-господарської форми підприємницької діяльності сільського населення. В українському селі періоду Непу існувало чимало форм приватного підприємництва, які заслуговують всебічного дослідження. Селянське господарство, яким його бачив Чаянов, не є лише носієм культури землеробства, традицій, тобто своєрідним етнографічним надбанням, а насамперед типом підприємництва, в якому діяв селянин-універсал: агроном, менеджер, купець, виробник.

Література:

1. Чаянов О.В. (17.01.1888 – 22.03.1939) – відомий економіст-аграрник, публіцист. Народився в Москві, освіту здобув в Московському сільськогосподарському інституті (1906-1911), маючи на час завершення вузу 18 праць, автор близько 200 наукових та літературно-публіцистичних праць з

історії кооперації, сільського господарства. Викладач Петровської сільськогосподарської академії (1910-1915) та співробітник університету ім. О.Л.Шанявського (1915). Брав участь від імені Московського народного банку в переговорах з Леніним в 1918 р. Упродовж 1925-1928рр. очолював сільськогосподарський інститут, викладач Тимирязівського сільськогосподарського інституту. 21 липня 1930р. був заарештований та засуджений за причетність до так званої “трудової селянської партії”. Перебував в ув’язненні в 1931-1934, а також на засланні в Казахстані, де і передчасно помер (Балязин В.Н. Професор Алесандр Чаянов. – М., 1990. – 302с; Чанов А.В. Крестьянское хозяйство. – М., 1989. – С.5-51; Отечественные архивы. – 1997. – №2. – С.49-51).

2. Великий незнакомец. Крестьяне и фермеры в современном мире. М.,1992.-430с.; Колхозно-кооперативное строительство в СССР 1917-1922. – М.: «Наука», 1990. – 396 с.; Кабанов В.В. Крестьянская община и кооперация России XX века (Проблемно-исторические очерки). – М., 1997. – 308 с.

3. Пэнэжко П. Как ударили по «чаяновщине»// Огонек. – 1988. – №10. – С.6-10; Буханова И.Н., Чиликова Е.В. «... Я оказался выброшенным из человеческого общества...» (А.В.Чаянов в казахстанской ссылке) «Отечественные архивы». – 1997. – №2. – С.49-51; Балязин В.Н. Профессор Александр Чаянов. – М., 1990. – 302 с.

4. Чаянов А.В. Что такое аграрный вопрос. – М., 1917. – 63 с.

5. Проф. А.В. Чаянов Очерки по экономике сільського господарства.-М., 1923. – С.3

6. Чаянов А. Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий. – М., 1924. – 87 с.

7. Чаянов А. Сельскохозяйственная таксация. Основные идеи и методы ценностных вычислений в сельском хозяйстве. – М., 1925. – 210 с.

8. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. – М., 1927. – 383с.

9. Там само. – С.29, 36.

Тарасова Н.І.
НПУ імені М.П.Драгоманова

БІБЛІОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЬ М.П.ДРАГОМАНОВА

Михайло Павлик ще восени 1895 року писав, що з метою збереження спадщини М.Драгоманова як невід'ємної складової української культури, необхідно розшукати всі його праці, що розсіяні в старих річниках різних часописів, а російські його праці різної тематики хоч до певної міри й зібрані, але видані за межами України і теж майже недоступні для читача. Відома лише незначна частина літературного доробку Драгоманова, котра цікава сама по собі, не дає повного образу його як письменника, вченого, педагога. Для цього потрібно перечитати і праці з петербурського «Вестника Европы», «Санкт-Петербургских ведомостей», женецького «Вольного слова», «Громади», «Народа», інших видань. Необхідно систематизувати їх і скласти бібліографічний опис. Він же і склав перший бібліографічний «Спис праць М.П. Драгоманова», але вважав його неповним і не скрізь точним: «Я досі не міг добути багато писань Михайла Петровича, опублікованих в Росії й деінде – на чужих мовах. Тут я здавався на покази самого М.П-ча, що робив її часто по пам'яті і через те иноді помилявся в часі й заголовках, а по більшій частині тільки загально вказував на свої писання в ріжних виданнях» (1, С.ІІІ дод.).

Інша проблема – розкриття псевдонімів. М.Павлик подав у своєму Списі тільки ті, що згадав сам Михайло Петрович. Тоді ж Франків журнал «Жите і слово» обґрунтував необхідність повного видання і вивчення наукових праць та величезного епістолярію вченого писав, що великим завданням товаришів і почитателів М.П.Драгоманова є збереження пам'яті про нього, «використати для народного проступу всі ті сімена широких і здорових думок, які розсіпані в його писаннях... Чим швидше наша суспільність, а особливо наша інтелігенція дійде до спокійного розбору, до позитивного використання його багатой духовної спадщини, тим ліпше для неї».

На думку багатьох друзів і однодумців М.Драгоманова, зокрема В. Стефаніка, спадщина великого сучасника «має велику вагу не лише в теперішності, вона буде мати рішуче актуальне значення і на майбутнє». Драгоманов вперше приєднав Україну до Європи, до західноєвропейської культурної думки. Тому видання повного зібрання творів, про яке турбувались

М.Павлик, близькі і друзі М.Драгоманова, сприяло би розумінню його думок, в тому числі і педагогічних поглядів.

У 1859 році М.Драгоманов став студентом історико-філософського факультету Київського університету Святого Володимира із задоволенням і натхненням, приділяючи час наукам. Як і багато студентів-представників прогресивної інтелігенції, вчителював в недільних школах для неписьменних або малописьменних дітей і дорослих, де викладають Закон Божий, письмо, арифметику, слов'янську та російську грамоту, історію, малювання. В «Австро-руських споминах» він пише: «Роботу у недільних школах, а потім, як їх уряд заклав, у Тимчасовій педагогічній школі... все більше затягувала мене в одну з практично культурних справ, з котрих складається реальний бік українства, – у справу народної освіти, і я почав, як міг, пильно студіювати теорію народного елемента в педагогіці, народну мову, словесність, історію».

Вчителювання в недільній школі на Подолі, київській педагогічній школі, що готувала народних вчителів для сільських шкіл, а також дитячі враження від навчання в гадяцькому повітовому училищі, потім в Полтавській гімназії та в університеті розвило інтерес М.Драгоманова до шкільної справи, освітянських проблем на Україні.

Про початкову народну освіту Драгоманов краще всього висловився в декількох статтях «Вестника Европы», в «Громаді», в “Санкт-Петербургских ведомостях”. Він казав: «Нехай, хто бачить народне горе, іде вчителі сільські, щоб справді допомогти народові і коли він дійсно здатний бути вчителем, він полюбить дітей, школу, почне думати, як би ліпше вивчити дітей читати, рахувати, думати, говорити, бути добрим й правдивим серед себе. І ось школа стає для нього ціль життя і праці. Всяке діло тоді тільки йде добре, коли людина йому посвячується вся. Всякий вчитель, правда, скоро розбере, коли в нього розум широкий, що добра школа не може бути серед голодного й холодного народу, а все-таки він бачитиме й те, що ці порядки переміняються школою і держатиметься добрий вчитель за свою школу й ногами, й руками, й всією головою, тим більше старатиметься він, щоб діти його вчилися читати та думати...» (С.Русова “Думки М.Драгоманова про освіту”).

В споминах “Два учителі”, присвячених історикові О.І.Строніну і латиністу К.Й.Полевичу, він згадує: “Не для того тільки я мушу їх спом’янути, що сам я особисто вдячний їм більш, ніж кому-небудь з усіх людей, окрім батька мого, за те добро, яке вони зробили для моєї душі. Ні, то люди, що кожний по-своєму

прислужились до морального виховання цілого ряду поколінь у Полтавщині, а через те й цілій нашій країні” (8, С.575).

У 1877 році він пише книгу «Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії», де аналізує стан освіти в країні. Це найбільша педагогічна праця, в якій автор узагальнив свої думки з проблем історії і організації народної освіти і виховання на Україні, про що раніше писав у своїх статтях.

Наводимо бібліографічний перелік праць, в яких М.Драгоманов торкається освітньо-педагогічних проблем:

Драгоманов М. Автобіографічні нотатки. – Женева, 1883; Автобиографическая заметка // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. Т. 1.-К.: Наук. думка, 1970. - С. 39-68.

Драгоманов М. Автобіографія. - К.: Криниця, 1917.- 63 с.

Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877) //Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т. Т. 2. – К.: Наук. думка, 1970.- С. 151-288.

Драгоманов М.П. Антракт з історії українофільства (1863-1872) //Драгоманов М.П. Вибране “...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”. – К.: Либідь, 1991. – С.204-233.

Драгоманов М.П. Два учителі: К.І.Полевич.- О.І.Стронін: Спомини //Драгоманов М.П. Вибране “...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”. – К.: Либідь, 1991. – С.575-604

Драгоманов М.П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. – Женева, Львів, 1877. – 152 с.; Див також в кн.: Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX-XX ст.): Хрестоматія /Упоряд. Л.Д.Березівська та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – С.13-29.

Драгоманов М.П. Наука теологічна в Західній Європі //З історії публічного виховання в сучасній Європі. – Львів, 1870. – С. 2-70.

Драгоманов М. Наши университетские дела //Санкт-Петербургские ведомости. – 1865. – № 149, 15 (27) юня. – С. 1-2.

Драгоманов М.П. Освіта на Україні у ХУІІІ ст. // Житє і слово. – 1895. – Кн. 1-6. – С. 343 (в кн. 3).

Драгоманов М.П. Педагогическое значение малорусского языка // С.-Петербургские ведомости. – 1866. – № 93. – С.1-2.

Драгоманов М.П. Положение и задачи науки древней истории // Журнал Министерства народного просвещения. – 1874. – № 10. – С. 152-181.

Драгоманов М. Учащаяся молодежь и политическая активность // *Вольное слово*. – 1882. – № 50. – С. 1-8.

Драгоманов М.П. Учителя идеалисты: К.И.Полевич, А.И.Стронин, Н.М.Ядринцев // *Русская школа*. – 1908. – № 5-6. – С. 23-36; № 7-8. – С. 43-68.

Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. – Б.м., 1915. – 121 с.; Драгоманов М.П. Вибране “...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні. – К.: Либідь, 1991. – С. 461-558.

Драгоманов М. Швейцарська спілка. – Женева, 1892. – 32 с.

Драгоманов М. Шестой национальный конгресс рабочих во Франции // *Вольное слово*. – 1882. – № 49. – С. 13-16.

Драгоманова Л.М. Народные наречия и местный элемент в обучении // *Вестник Европы*. – 1874. – Кн. 4. – С.544-571.

Коментуючі матеріали:

1. Атанасов П. Михайло Драгоманов і Софійський університет: Про викладацьку, публіцистичну і громадську діяльність українського вченого-історика в Болгарії // *Всесвіт*. – 1962. – № 12. – С. 98-100.

2. Будняк Т.Г., Шпак О.Т. Педагогічні погляди М.П. Драгоманова і сьогодення: Тези Драгоманівських читань. – К.: УДПУ, 1995. – С. 31-32.

3. Бужинський М. До гімназійних літ Драгоманова // *Україна: Наук. двохмісячник українознавства*. – К.: ВУАН, 1926. – Кн. 2-3. – С. 65-69.

4. Возняк М. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті // *Іван Франко: Статті і матеріали: Зб.* – Львів, 1948.-Зб. 1. – С.43-63. (Відгук М.Драгоманова на цю подію у листуванні з М.Павликом та І.Франком).

5. Гермайзе О. М.П. Драгоманов в українській історіографії // *Україна: Наук. двомісячник українознавства*. – К.: ВУАН, 1926. – Кн. 2-3. – С. 125-145; Див. також: *Філософ. і соціол. думка*. – 1991. – № 9. – С.102-130.

6. Глушко С. Драгоманов і недільні школи // *Україна*. – 1924. – Кн. 4. – С.35-37.

7. Горбенко С.С. Естетико-педагогічні погляди М.П. Драгоманова // *Наукові записки: Матеріали зв.-наук. конф. викладачів за 1991 р.* – К., 1992. – С.261-262.

8. Горболіс Л. Народнорелігійне виховання в сім'ї Драгоманових // *Рідна школа*. – 1997. – № 5.- С. 17-19.

9. Димитров І. Спомин останньої лекції професора М. Драгоманова, котру він прочитав 8 ст. ст. юня 1895 р. в аудиторії Ш історико-філологічного курсу // Народ. – 1895. – № 12. – С. 184-185.

10. Драгоманів-Шимманова Л. Зі споминів про М. Драгоманова // Дзвін. – 1991. – № 10. – С. 137-145.

11. Михайло Драгоманов: Документи і матеріали. 1841-1994 / Упоряд. Болотова А. та ін.; Ін-т укр. археології та джерелознавства та ін. – Львів, 2001. – 731 с.

12. Зленко Г. Магістерські экзамені Михайла Драгоманова // Жовтень. – 1985. – № 2. – С. 109-112.

13. Іванченко Р. Клятва: Роман – хроніка. / Про М.П. Драгоманова. – К.: Дніпро, 1985. – 373 с.

14. Іванюк І.В. Взаємозв'язок національного та інтєркультурного виховання у працях М. Драгоманова // Відродження. – 1998. – № 2. – С. 4-7.

15. Киян Л.Ф. Визначний діяч української освіти (М.П. Драгоманов) // Початкова школа. – 1991. – № 11. – С. 59-62.

16. Климчик Л.А. Боротьба М.П. Драгоманова за українську народну освіту // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 2. – С. 128-135.

17. Климчик Л.А. Педагогічні погляди М.П. Драгоманова: Дис. ... канд. пед. наук. – К.: АПН України, Ін-т педагогіки, 1995. – 158 с. (Розділи: Соціально-педагогічні основи просвітницької діяльності М.П. Драгоманова. – Розвиток М.П. Драгомановим ідей про національну школу). – Літ.: 133 назви.

18. Климчик Л. Рідна мова в контексті педагогічних поглядів М. Драгоманова // Михайло Драгоманов: Документи і матеріали. 1841-1994. – Львів, 2001. – С. 637-644; Початкова школа. – 1994. – № 1. – С. 51-54.

19. Круглашов А. Михайло Драгоманов про історичну долю та завдання освіти на Україні // Радянська школа. – 1991. – № 8. – С. 90-93.

20. Лукеренко В. Видатний просвітитель: Про укр. вченого, громадського діяча і публіциста М.П. Драгоманова // Войовничий атеїст. – 1963. – № 9. – С. 51-53.

21. Лукеренко В. Світогляд М. Драгоманова. – К.: Наук. думка, 1965. (Про організацію М.П. Драгомановим недільних шкіл с. 15-16).

22. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Педагогічні ідеї М.П. Драгоманова, Б.Д. Грінченка // Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. – К., 1999. – С. 174-185.

23. Майборода С. Педагогічна діяльність М.П. Драгоманова //Наукові записки: Матеріали зв.-наук. конф. викладачів за 1991 р. – К.: КДПІ 1992. – С.259-261.

24. Мельник В.А. Український просветитель М.П. Драгоманов //Вопросы истории. – 1968. – № 3. – С. 205-208.

25. Мисюра Ф.А. М.П. Драгоманов про місце освіти і культури в житті суспільства //Наукові записки: Матеріали зв.-наук. конф. викладачів за 1991 р. – К.: КДПІ, 1992. – С. 261-262.

26. Михайло Драгоманов і українське національне відродження: Тези доп. і повідомлень респ. наук. конф. молодих вчених, присвяч. 150-річчю з дня народження М.П.Драгоманова, Київ, 22-33 трав. 1991 р. – К.,1991. – 125 с. – **Із змісту:** Терлецький В.В. М.П.Драгоманов і К.Д.Ушинський в поглядах на українську народну школу, с. 9-12. –Майборода С.В. Просвітительська діяльність М.П.Драгоманова, с. 64-66. – Зайченко В.І. Проблеми освіти і виховання в педагогічній публіцистиці М.П.Драгоманова, с. 114-117.

27. Міяковський В. Звільнення Драгоманова з Київського університету /Україна: Наук. двомісячник українознавства. – К.: ВУАН, 1926. – Кн. 2-3. – С.90-96.

28. Муравицька М. Апостол правди і науки: Концепція національної освіти М.П.Драгоманова //Рідна школа. – 1996. – № 4. – С.5-8.

29. Мухін М.І. Недільні школи в умовах класової боротьби трудящих //Радянська школа. – 1976. – № 9. – С. 104-105.

30. Новиченко Л.М. Просвітитель //Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова. – К: Наук. думка, 1991. – С. 96-114.

31. Норкіна О.Ф. Спорідненість гуманістично-спрямованих педагогічних ідей в творчій спадщині М.П.Драгоманова і С.Ф.Русовой – як джерело сучасної інноваційної практики викладання в школі //Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук.пр. – К.:КДЛУ, 2000. – Вип. 9. – С. 121-124.

32. Потапенко Е.К. Болгаро-русские педагогические связи в XIX веке. – К.: Вища школа, 1992. – 112 с.

33. Пчілка О. Спогади про Михайла Драгоманова //Україна: Наук. двомісячник українознавства. – К.: ВУАН, 1926. – Кн. 2-3. – С. 38-64; Див. також: Пчілка О. Твори. – К.: Дніпро. 1988. – С. 498-553;

34. Русова С. Думки Драгоманова про освіту //Світло. – 1910. – Грудень. – Кн. 4. – С.30-33; Див. також: Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841-1994. – Львів, 2001. – С.436-438.

35. Савинець В.К. Іван Франко і сучасна йому педагогічна думка в Галичині. – Львів, 1961. – 99 с.

36. Сірополко С. М.Пірогов і М.Драгоманов //Шлях виховання і навчання. – 1931. – № 1-9. – С.263-371.

37. Слова Драгоманова про молодіж: (Пригадка на часі) // Руслан. – Львів, 1911. – Ч. 83 (14 (1) квітня).

38. Студинський К. Перша зустріч Михайла Драгоманова з галицькими студентами //Україна: Наук. двомісячник українознавства. – К.: ВУАН, 1926. – Кн 2-3. – С. 70-75.

39. Сухорський С.О. До проблеми педагогічних поглядів Михайла Драгоманова //Штрихи до наукового портрета Михайла Драгоманова: Зб наук праць /Відп. ред. Р.С.Міщук. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 158-168.

40. Ткачук А.П. Апостол правди і науки (Національно-культурна концепція Михайла Драгоманова) //Рідна школа. – 1994. – № 3-4. – С.10-12.

41. Федченко П.М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1991. – 362 с.

42. Франко І.Я. Педагогічні статті та висловлення. – К: Рад. шк., 1960. – 299 с.

43. Чернихівський Г.І. "...Тонкий і найобдарованіший педагог": До 150-річчя з дня народження М.П.Драгоманова //Радянська школа. – 1991. – № 9. – С.78-80.

Розшук педагогічних статей М.П.Драгоманова в періодичних виданнях та наукових збірниках кінця ХІХ століття у фондах наукових бібліотек та літературних архівів Києва продовжується.

Література:

1. М.П.Павлик М. Спис творів М.П.Драгоманова //Михайло Петрович Драгоманов.1841-1895. Єго юблей, смерть, автобіографія і спис творів /Підготував М.Павлик. – Львів, 1896. – 442 с. (1-XXXIУ дод.)

2. Автобіографічна замітка М.Драгоманова //Михайло Драгоманов: Документи і матеріали. 1841-1994. – Львів, 2001. – С. 143-163..

3. Дорошенко В. Драгоманів і ми //Там же. – 486-492.

4. Русова С. Думки М.Драгоманова про освіту // Там же. – С.436-440.

5. З листа Б.Кістяківського до Л.Драгоманової-Шишманової з побажанням видавати спадщину М.Драгоманова // Там же. – С.447-448.

6. Павлик М. “Іще в справі перевезення тіла Драгоманова // Там же. – С.410-415.

7. Сріблянський О. Коротка характеристика публіцистичної діяльності Драгоманова // Там же. – С.333-347.

8. Драгоманов М.П. Вибране (“...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”). – К.: Либідь, 1991. – 684 с.

**Тимошик М.С.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

УКРАЇНСЬКА ДРУКАРНЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА В ЖЕНЕВІ: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ, ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ ДУМКУ, ПОДАЛЬША ДОЛЯ

Жорсткі цензурні порядки, що існували в Російській імперії після виходу Валуєвського (1863) і, особливо, Емського (1876) цензурних циркулярів, спрямовані на придушення і заборону українського друкованого слова, практично унеможлилювали видання україномовних книг офіційним чином у будь-якій друкарні. Надто ж у Києві, де з відкриттям при університеті Св. Володимира комітету внутрішньої цензури встановлювався подвійний контроль. Щоправда, неодноразові спроби “протягнути” українську за змістом і мовою тематику в друкованих виданнях там все ж робилися.

Такі спроби були пов’язані з іменами відомого вже на той час поза межами університету професора В.Антоновича і початкуючого (з 1864 року) доцента, недавнього випускника цього ж університету М.Драгоманова.

Ці викладачі в співпраці з К.Михальчуком, Ф.Вовком, П.Чубинським, П.Житецьким, О.Кониським, М.Лисенком, М.Старицьким, О.Русовим, Т.Рильським та іншими склали ядро крупного на той час осередку національно-культурницької роботи, який згодом дістав назву Київської громади (Старої громади). Так, громадівці зуміли видати ряд українознавчих праць під егідою Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства і планували цю роботу розширити. Але з виходом Емського указу реалізацію видавничих планів довелося перенести за кордон.

Власне, через надмірний видавничий запал певного спрямування М.Драгоманов, як перша жертва нової хвилі репресій проти українського руху,

був відсторонений за особистим наказом Олександра II у 1875 році від викладання в Київському університеті. Саме це й спонукало керівництво Київської громади спорядити М. Драгоманова за кордон із завданням організувати там українське видавництво для видання й пересилки заборонених україномовних книг на терени Російської імперії.

Цей маловідомий в історії українського друкарства факт варто розглянути детальніше, аби уявити той величезний пласт видавничої продукції, яким могла б збагатитися читацька українська громада, маючи таких талановитих і не байдужих до долі свого народу учених, і який вона через політичні обставини безповоротно втратила.

Пробувши короткий час у Відні й видавши там накладом 2000 примірників брошуру “До питання про малоросійську літературу” (про переслідування в Росії українського друкованого слова), Михайло Драгоманов переїздить восени 1876 року до Женеви, де й створює українське видавництво. Воно діяло з 1876 по 1889 роки. (Сама ж друкарня проіснувала аж до 1918 року).

Продукцію драгоманівської друкарні в Женеві склали передусім позацензурні твори української літератури, які таємно пересилалися в Росію. Як це вміло робилося, можна простежити на прикладі випущеного там 1878 року накладом 1000 примірників Шевченкового “Кобзаря”. Книга не випадково мала мініатюрний формат (55 x 85 міліметрів), бо саме такого розміру до Росії часто пересилалися у великих коробках популярні цигарки. Таким способом і обійшло усі цензурні перепони Емського указу це унікальне видання, добравшись до свого вдячного читача в Україну.

Можна собі уявити, яке роздратування і злість викликала у київських цензорів ця книга. Адже відкривалася вона циркулярним листом за підписом начальника Головного управління у справах друку, професора Київського університету Григор’єва, в якому викладався текст Емського указу для його безумовного виконання всіма друкарнями Малоросії. До речі, після виходу цього указу увійшло в практику призначати начальниками Комітету Київської внутрішньої цензури професорів Київського університету з числа найзапекліших ворогів українського національно-демократичного руху. Після Григор’єва виконувати обов’язки головного цензора було покладено на професора Флорінського. І він з цими обов’язками справлявся особливо завзято.

Другим видом друкованої продукції були збірники і брошури іншими мовами (в тому числі і російською) – для інформування європейської громадськості про визвольні прагнення України. З-поміж найвідоміших – перший сучасний політичний часопис “Громада” (вийшло п’ять томів), який Драгоманов випускав у співпраці із С. Подолинським та М. Павликом.

За період свого існування українська друкарня в Женеві видала 112 книг, з них близько 40 – українською мовою. Серед них – “Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії”, “Кобзар”, твори М. Драгоманова, П. Куліша, Панаса Мирного.

Подальша доля української друкарні М. Драгоманова у Швейцарії була і цікавою, і драматичною. Авторів цих рядків пощастило простежити її шлях під час недавнього наукового відрядження до Женеви і Лозанни в пошуках українських “слідів” журналістської та книговидавничої справи не еміграції (20).

Тут наведемо лише короткий фрагмент результатів цього пошуку. На початку 1917 року син відомого громадсько-політичного діяча в Україні Євгена Чикаленка Петро, прибувши з Німеччини до Лозанни, мав завдання закупити для українських полонених Першої світової війни у таборах Вецляр, Зальцведель, Раштадт, і Фрайштадт “драгоманівські” видання української друкарні в Женеві. Ця покупка відбулася – йому було відпущено зі складу друкарні 1203 книги на суму 634 франки. Книжки, за свідченням Є. Бачинського, ще до кінця Другої світової війни, тобто до 1945 року, “давалися даром від Українського Червоного Хреста нашим полоненим і інтернованим воякам як у Швейцарії, так і в інших краях, куди тільки можна було посилати (21).

Зберегти цю друкарню як національну святиню, продовжити її службу для української справи прагнув Голова дипломатичної місії УНР Є. Лукасевич у 1919 році. Але вдова померлого друкаря, українця з Житомира Антіна Ляхоцького-Кузьми, Марія Ляхоцька-Рулева запросила за неї велику суму, сподіваючись на цьому заробити від Української держави для себе й сина довічну пенсію. І це загубило саму друкарню. Протягом багатьох років невдячна пам’яті свого чоловіка спадкоємниця помалу розпродувала це друкарське майно частинами, в тому числі й старі “драгоманівські” шрифти та заставки, які могли бути сьогодні безцінними історико-музейними експонатами з минулого української книговидавничої справи.

Які цікаві й закономірні історичні колізії можуть простежуватися при ретельному вивченні якогось історичного факту! У випадку з драгоманівською друкарнею хотілося б ствердити, що справі її засновника, очевидно, не судилося обірватися просто так чи канути в небуття. По закінченні Другої світової війни спробу її відновлення у Женеві здійснив ще один колишній професор Київського університету і пристрасний видавець української книги (з вимушених обставин) за кордоном, доля якого на початковому етапі була чимось схожою з долею М. Драгоманова, – Іван Огієнко.

Після закриття німецькими властями 1939 року у Варшаві редагованого ним щомісячного науково-популярного часопису “Рідна мова” і припинення діяльності його ж видавництва “Наша культура” український учений опиняється у швейцарському місті Лозанна, в притулку для політичних емігрантів “Бетань”. У результаті безуспішних неодноразових приїздів до Женеві “у справі драгоманівської друкарні” і пошуків її слідів та співників Огієнко вирішує заново створити українське видавництво, але вже не в Женеві, а в Лозанні. В архіві Інституту “Бетань” (Лозанна) мені вдалося віднайти рукописний варіант рекламного оголошення, яке Огієнко готував, очевидно, для публікації в україномовній періодиці Західної Європи. Зважаючи на унікальність документа, варто навести його головний фрагмент:

“Неперіодичне видавництво” “Наша культура”, що виходило у Варшаві й було закрите німцями в 1939 році, знов приступило до видання праць, головню з ділянки української культури, мови та красного письменства. Буде виходити не менше, як по дві книжки в місяць.

Видавництво розпочинає свою працю з глибокою вірою, що все українське громадянство знайде належне розуміння для наших зусиль дати кожному українцеві й кожній українці корисну книжку. Ми закликаємо всіх людей доброї волі масово поширювати наші книжки, бо тільки від цього залежить розвиток і вся доля нашого видавництва, якому доводиться працювати у важких умовах емігрантської дійсності...” (22).

Відновлене І. Огієнком (митрополитом Іларіоном) українське видавництво у Швейцарії випустило протягом двох років свого існування (1946-1947) більш як десять книг. Воно припинило свою діяльність у вересні 1947 року у зв’язку з переїздом Івана Огієнка до Канади.

Пам’ять про перше українське видавництво у Швейцарії та його невтомного засновника Михайла Драгоманова в Женеві увічнювалася двічі. 1930 року стараннями української громади на будинку № 14 по вулиці Дансе,

де мешкав Драгоманов з 1878 по 1889 роки, з нагоди 35-ліття з дня його смерті було відкрито меморіальну дошку. Свідченням високого авторитету колишнього професора Київського університету й видатного українського громадсько-політичного діяча була присутність на церемонії відкриття члена державної ради республіки й кантону Женева Е. Туреттіні, ректора Женевського університету Ш. Вернера та інших високопоставлених осіб. Проте, до наших днів будинок цей не зберігся, на його місці зведено іншу споруду. І меморіальну дошку на честь Михайла Драгоманова та його української друкарні було встановлено вже заходами Постійного представництва України при міжнародних організаціях у Женеві. Подія ця відбулася 9 грудня 1995 року.

Література:

1. Детальніше про це: Тимошик М. Українські видавництва у Швейцарії //Українська журналістика–97. До 50-річчя Інституту журналістики. – К., 1997. – С. 58-60.
2. Бачинський Є. Українська друкарня в Києві //Науковий збірник. Vol. 2 New-York, 1953. – P.58.
3. Archives Institution de Betanie a la Vallomreuse a Lausanne. Sp. 188. – P 3.

Трегуб І.Г.
НПУ імені М.П.Драгоманова

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Рассматриваются социологические особенности информатизации общества. Обсуждаются преимущества и недостатки технизации человеческой деятельности. Поднимаются проблемы реализации машинных систем, рекомендуются пути их решения.

Особливо важливим для нашого суспільства на сьогодні є широке застосування можливостей інформатизації освіти. Саме рівень розвитку сучасних інформаційних технологій дає змогу фахівцям будь-яких галузей знань ефективно використовувати сучасні інформаційні технології для вирішення різноманітних професійних завдань.

На сучасному етапі розвитку суспільства, який характеризується накопиченням величезного об'єму інформації, людина не може бути носієм усього об'єму інформації. Простого інтересу до одержання і аналізу будь-якої інформації немає, однак при виникненні значимої для неї цілі необхідна інформація повинна надходити у відібраному вигляді та необхідній кількості для оперативного практичного застосування. Інформаційна техніка використовує відомі нам до цього дії, слова і терміни, тільки надає оперативну можливість, щоб вони відбувались і звучали у потрібному місці і в необхідний час та були подані у певній послідовності. Це забезпечує досягнення поставленої мети.

Якщо відкинути спрощене трактування інформатизації тільки як комп'ютеризації або забезпечення широкого доступу до інформації, то залишиться цілком серйозна концепція. Її суть не просто впровадження комп'ютерної техніки у різні галузі соціально-економічної практики, у формуванні цілісних машинізованих інформаційних технологій, їх масове "вбудування" в соціальний організм і використання, яке веде до нових моделей діяльності. Інформатизація пов'язана з формуванням інформаційних зв'язків і потоків у виробництві, управлінні, науці, освіті, сфері послуг і інших соціальних галузях, де запроваджується комп'ютерна техніка. Зрештою, це утворення "інформаційного суспільства" і навіть формування передумов "інформаційної цивілізації". Інформаційне суспільство – це таке суспільство, де всі інформовані, де більшість громадян бере активну участь в процесі створення, відбору, зберігання, обробки або розподілу інформації. Дехто більш важливим вважає, що інформатизація веде до нових технологій і моделей діяльності, до іншого типу культури, що стає завдяки інформатизації істинним організмом. Наприклад, крім нових колосальних можливостей, у виробничій сфері відкриваються несподівані перспективи теледіагностування й телетерапії, телекомунікації у міжособовому спілкуванні. Виникає особливий ефект відео- і аудіоприсутності, створюється абсолютно нова інформаційна культура побуту, дозвілля і спілкування. З'являється, до того немислима, перспектива утворення, перекваліфікації і персонального засвоєння інформації. Інформатизація веде не просто до збільшення обсягу інформації, до створення мереж, станцій, баз даних і знань, але і до принципово нових технологій (не тільки інформаційних), нової культури, нового типу суспільства.

Інформація і інформатизація сприяють формуванню особливого середовища, що отримало сьогодні назву інформаційного. Комунікаційна

концепція розглядає інформаційне середовище, і як компоненти інформаційної системи, як засіб передачі знань і взагалі обміну повідомленнями різного статусу, тобто як засіб, що дозволяє здійснювати соціокультурні функції.

Але інформаційне середовище може бути визначене не тільки як "засіб, що дозволяє здійснити соціокультурні функції", але й як система соціокультурних умов (економічних, соціальних, організаційних, ментальних і т.п.), що впливають на створення, поширення і використання інформації. У цьому випадку до характеристик інформаційного середовища необхідно віднести типи господарювання і економічні відносини, форми організації діяльності, характер освіти, стан науки і техніки, якість праці (культура праці), пануючі типи раціональності, цінності та навички роботи фахівців і ряд інших моментів.

Дійсно, сьогодні інформатизація – це дуже складний динамічний процес, що включає в себе: інновації в галузі інформатизації (створення нових інформаційних технологій, передача зарубіжних інформаційних технологій, підготовка фахівців і т.д.); зміна діяльності, форм організації, типів раціональності (процеси інформатизації ведуть до перебудови початкової діяльності, створення нових форм організації і управління): трансформації інших видів діяльності або умов (відомо, що наслідки інформатизації позначаються на значно віддалених* областях від початкових інноваційних змін. Перехід від можливостей використовувати інформацію, що контролюється іншими, до самостійного володіння, створення, вільного оперування інформацією. Треба, щоб не нас інформували і спрямовували, а щоб ми, кожний з нас, самі себе інформували і скеровували. Мова йде про володіння інформацією, про наявність правильного вибіркового доступу до неї, про розуміння інформації і відповідне її використання, тому що в іншому випадку настає небезпечний стан "інформаційної неграмотності". Яскравою відмітною здатністю людини є її вміння створювати інформацію. Не менш важлива тенденція зростання усіх форм у галузі інформатизації, розуміння і усвідомлення проблем, що постають у ній. Перша проблема – створення штучного інтелекту, а не просто машин для розрахунків та обробки інформації. На першому етапі здавалося, що мислення цілком може бути представлене у системі формально-логічних операцій. Сьогодні стало зрозумілим, що машина, якою б оригінальною і складною вона не була, все ж не працює, як живий мислячий розум. Щонайбільше комп'ютер може відтворити окремі операції, відібрані з контексту. Але контекстом живого мислення є соціальне

середовище, комунікативна культура спілкування людей. Ці моменти в машинному середовищі та системах машин не можуть відтворюватися принципово. Інший момент: основні пошуки сьогодні зміщаються у сторону розробки таких пристроїв, принципів і програм, які б дозволяли працювати з візуальними образами і знаннями. І перше, і друге передбачає не просто кодування і декодування інформації, алгоритмізацію процесів, але й розробку принципів машинного розуміння, читання, осмислення. Складність розв'язання цієї проблеми важко переоцінити.

Друга проблема – створення баз знань, тобто таких машинних систем, які б працювали зі знаннями, виділяли їх, класифікували, перетворювали, кодували без істотної втрати значення, кодували контексти знань і основні способи їх вживання, відновлювали після машинної обробки знання в живій природній формі і т.д. Чи вирішувана ця задача в принципі? Адже реальне знання має не тільки значення, *але* і смисл, не один контекст і галузь застосування, а безліч, у розвиненій формі об'єднаних в теорії і методології, має особистісні форми існування і т.д. Справа в тому, що неоднорідність культури зумовлює і культурну неоднорідність інформації, що знаходиться в ній (*відомості, знання, уявлення*).

Коли пишуть про інформатизацію, то мають на увазі передусім технологічний аспект. Але інформатизація повинна сприяти також розвитку соціокультурної сфери, підтримувати різні процеси модернізації, працювати на людину і культуру. Відповідність культурі і людині означає пріоритетність і підтримку тих процесів у сфері інформатизації, які сприяють розвитку культури і людини, а не закривають або перешкоджають такому розвитку. Природно, що будь-яка технологія створюється для задоволення якихось людських потреб, однак вона створюється і сама по собі, внаслідок розвитку науки, інженерії і техніки. Іманентний розвиток інформатизації, з одного боку, і відсутність спеціальної орієнтації на процеси модернізації, розвитку людини і культури з іншого, призводять до появи (*внаслідок розвитку інформатизації*) ряду небажаних наслідків. Комп'ютеризація веде до того, що відпочинок, особисте життя, мислення, поведінка, настрої і всі людські вияви виявляються жорстко і примусово нормованими. Серед негативних наслідків інформатизації (*які перелічує К.Хессінг у статті "Страх перед комп'ютером"*), варто звернути увагу на "автоматизацію" людини, "стандартизацію", "лавинність інформації", "елітарність знання", "посилення владних функцій завдяки знанням", "зникнення багатьох професій", "тенденцію до концентрації", "посилення

взаємозалежності", "вразливість великих систем". За твердженням Ю.А. Шрейдера, є ще один "комп'ютерний синдром". Штучний комп'ютерний світ здатний задовольнити багато різних домагань людини в умовах відсутності серйозного конфлікту з реальністю аж до ілюзії особистого безсмертя як збереження власної індивідуальності внаслідок взаємодії (*інтерфейсу*) з комп'ютером. Небезпека тут полягає саме у подібності "комп'ютерного світу" на дійсність, яка створює ризик повної втрати зв'язку людини з дійсністю і забуття критеріїв реальності, що відбувається.

Кажучи про негативні наслідки інформатизації, треба мати на увазі, що оцінки (в цьому випадку "негативні" наслідки) це не абсолютні характеристики, а інтерпретація, результат аналізу. Наприклад, відомо, що інформатизація спричиняє за собою не тільки згортання потреби в одних фахівцях і професіях, але й потреби в інших, нових. Аналогічно комп'ютеризація створює умови для формування нового типу раціональності, зокрема, ще більше перетворює людину в елемент техносфери. Але одночасно у людини з'являються нові ступені свободи. Отже питання оцінки наслідків інформатизації не прості і потребують спеціальних досліджень.

Створення вітчизняних комп'ютерних технологій, експерименти у галузі інформатизації не можуть бути здійснені в масовому порядку і повсюдно.

Доцільно створити свого роду "маяки" або "центри" інформатизації, де б справа була поставлена на самому сучасному рівні. Центри повинні підтримуватися і в фінансовому відношенні, і всіма іншими способами. Саме тут повинні освоюватися зарубіжні інформаційні технології, розроблятися концепції їх "прив'язки" до наших умов, створюватися самостійні розробки і дослідження. Центри комп'ютеризації можуть виступати так само, як місця розробки політики в галузі інформатизації, як головні центри комунікації і професійного спілкування. Нарівні з оволодінням зарубіжними інформаційними технологіями, доцільно зберегти вітчизняні досягнення у галузі інформатизації, а також спеціалізуватися у певних напрямках, там, де є надія вийти на сучасний світовий рівень.

На сьогодні широко застосовуються персональні комп'ютери у наукових дослідженнях. На столі вченого персональний комп'ютер служить то друкарською машинкою, то суперкалькулятором, то інформаційно-довідковою системою, то кульманом, то засобом управління експериментальною установкою. На відміну від користувачів у сфері бізнесу, які рідко займаються програмуванням, вчені дуже часто самі для себе розробляють необхідні

програми, а потім застосовують їх у власній науковій роботі. Зріс інтерес до програм з елементами штучного інтелекту, особливо так званих експертних систем, саме дешеві персональні комп'ютери дозволяють впроваджувати методи штучного інтелекту в практичних системах, що мають широке застосування.

Дослідження показало, що основний мотив придбання персонального комп'ютера, це прагнення підвищити продуктивність своєї праці, зберегти час, поліпшити систему ділових і особистих зв'язків. Щоб правильно оцінити завдання і наслідки комп'ютеризації, потрібно у першу чергу звернути увагу на людину, на те, як вона може змінитися під впливом обчислювальних машин. Численні приклади з історії розвитку технічних систем, таких, як автомобіль, радіо, телебачення тощо вказують на те, що зрештою техніку пристосовують до людини, а не навпаки. Правда, комп'ютери вважаються більш значним досягненням техніки і більш незрозумілим, нерідко висловлюють побоювання, що вони повинні різко змінити сам характер нашого життя.

Більшість фахівців, головним чином пов'язаних із створенням штучного інтелекту, прямо заявляють – помилкова тривога! Вже зараз, вказують вони, люди можуть звертатися до ЕОМ на мові, досить близькій до розмовної, машини навчилися сприймати текст, виконують команди, подані голосом. Але у всіх випадках, попереджають нас, для спілкування з ЕОМ треба дотримуватись правил мови, бути просто грамотною людиною. Машина не розуміє неписьменних фраз, слів, вимовлених і написаних з помилками, нечітких, двозначних висловлювань. У зв'язку з впровадженням систем обробки тексту, якими користується широке коло фахівців, перед суспільством з усією гостротою постала проблема рідної мови.

Темпи оволодіння обчислювальною технікою багато в чому залежать від загального рівня комп'ютерної культури, яка формується під впливом безлічі чинників. Важливий елемент взаємовідношення з персональним комп'ютером – його емоційний вплив на людину. Давно помічено, що користувачі немовби оживляють свій комп'ютер, приписують йому людські почуття. З урахуванням цього деякі прикладні програми доповнюють різними ігровими елементами, які посилюють емоційність контакту людини з ЕОМ. Ігровий компонент вважається не менш важливим, ніж змістовий. Серед фахівців зміцнюється точка зору, що для формування комп'ютерної культури емоційний контакт з ЕОМ, який створюється грою, не менш важливий, ніж здатність раціонально вирішувати різні завдання. Вважається, що саме завдяки емоційним контактам і

цікавості було зруйновано стійке уявлення про ЕОМ, як про великий арифмометр.

Завдяки деяким особливостям комп'ютерної гри вони стали потужним прискорювачем у справі поширення ідей програмування. Діти, які спочатку лише користувалися програмами, складеними іншими, почали виявляти прагнення до самостійної програмотворчості. Багато хто з них вважає за краще отримувати гру не у вигляді готових касет або дисків, а у вигляді початкових текстів, оскільки в цьому випадку в програму можна вводити будь-які зміни і створювати таким чином свій власний варіант гри. Найбільш цікаві рішення стають надбанням друзів, і гра починає жити своїм власним життям, розвиваючись і вдосконалюючись. Створення гри стало популярним способом проведення дозвілля для серйозних програмістів. Нова комп'ютерна гра дозволяє повністю розкритися творчим здібностям програміста, і тільки бідність його уяви може покласти межі тим світам і пригодам, які можливі на екрані ЕОМ. Маніпулюючи фантастичним світом всередині комп'ютера, гравці починають усвідомлювати власні сили в тому реальному світі, який знаходиться за межами екрану. Вважається що новий тип пізнання реальності може докорінно змінити систему освіти. Більшість комп'ютерних ігор розкріпачує мислення, дозволяє уявляти неймовірне.

Загалом процеси, що відбуваються в суспільстві під впливом масової комп'ютеризації, поки що важко оцінити однозначно. Є багато що в них незасованого, суперечливого. Так, комп'ютерна гра швидко вводить людину в нову сферу інформаційної діяльності, але вона може дати ефект «захопленості». Багато підлітків і навіть дорослих проводять довгі години за ігровими пультами, гаючи даремно свій час. Ці негативні наслідки гри добре описані в пресі. Інший приклад: комп'ютери дозволяють різко підвищити продуктивність праці у сфері обробки інформації. Але одночасно вони інтенсифікують цю працю так, що це призводить до зростання психічного і фізичного навантаження на операторів. У їх середовищі зростає кількість душевних розладів, скорочуються масштаби простих людських контактів, бесід, обміну новинами і т. п. Очевидно, що взявши на озброєння персональний комп'ютер як могутнє знаряддя прискорення науково-технічного розвитку, ми, уважно вивчаючи накопичений у нас і за рубежом досвід, повинні уникнути негативних наслідків його широкого використання.

Література:

1. *Горохов В. Г.* Методологический анализ научно-технических дисциплин. – М., 1984.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под редакцией Е.С.Полат. – М., АСАДЕМА, 2000. – 271с.
3. А.Н.Романов и др. Технология дистанционного обучения. – М., ЮНИТИ, 2000. – 303 с.
4. Ленк К. Размышления о современной технике. – М.: Аспект Пресе, 1996.
5. Машбиць Ю.І. та ін. Основи нових інформаційних технологій навчання. – Київ, «Віпол», 1998. – 264 с.

Фоменко М.М.
НПУ імені М.П.Драгоманова

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Історія Національного педагогічного університету почалася 15 липня 1920 року, коли на базі Київського університету св. Володимира та Вищих жіночих курсів було засновано Київський

Вищий інститут народної освіти, а радою професорів йому було присвоєно ім'я видатного громадського і політичного діяча Михайла Петровича Драгоманова. Це ім'я інститут носив до 1930 року.

Спочатку в складі інституту було два факультети: шкільний (з гуманітарним і природничим відділеннями) і дошкільний. У 1921 році за новою структурою в інституті було створено факультети соціального виховання і професійної освіти. У 1930 році на базі факультету соціального виховання організовано самостійний заклад – Київський інститут соціального виховання, який 1933 року був перетворений у Київський педагогічний інститут. З 1936 по 1991 рік інститут носив ім'я О.М.Горького. У 1991 році вузу було повернуто ім'я Михайла Драгоманова. Статус Національного педагогічний університет здобув у 1997 році.

З історією Національного педагогічного університету пов'язані імена відомих вітчизняних учених: М.Грушевського, О.Оглоблина, М.Кравчука,

В.Букреева, Г.Де-Метца, С.Єфремова, М.Зерова, П.Филиповича, А.Кримського, О.Астряба, Г.Костюка, С.Чавдарова, Д.Ніколенка, Т.Бугайко, П.Волинського, І.Пільгука, І.Шиманського, О.Мазуркевича та інших.

У 1941-1945рр. на фронтах Великої Вітчизняної війни воювали сотні викладачів і студентів інституту. Честь вузу у славили його випускники – Герої Радянського Союзу Г.Брик, Ф.Жарчинський, О.Тканко, Т.Шашло.

НПУ – це провідний навчально-науковий комплекс країни у системі підготовки педагогічних і наукових кадрів. На факультетах та в новостворених інститутах навчається понад 14 тис. студентів.

Майбутні педагоги вчаться на факультетах: фізико-математичному, природничо-географічному, педагогічно-індустріальному, української філології, іноземної філології, історичному, соціально-гуманітарному. У 2002, 2003 роках створено 5 нових інститутів (педагогіки і психології, дистанційного навчання, інститут мистецтв, корекційної педагогіки, управління та соціальної роботи). Таким чином, унікальну можливість одержати вищу педагогічну освіту і нові вчительські кваліфікації мають всі бажаючі випускники середніх шкіл, педагогічних училищ та коледжів, а також вже працюючі освітяни. При університеті працюють також: два педагогічних коледжі у м. Києві, гімназія, Фастівська природничо-математична школа – інтернат – ліцей, гуманітарний інститут у м. Ялті, філіал заочного відділення у м. Євпаторії, навчально – науково-виробничий комплекс “Реабілітаційна освіта” у м.Запоріжжі, “Вісконсінський міжнародний Університет (США) в Україні”.

Навчально-виховний процес здійснюється 67 кафедрами, на яких працюють 16 академіків і членів-кореспондентів; 77 докторів наук, професорів; 400 кандидатів наук, доцентів.

У Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова склалася і ефективно функціонує система управління якістю підготовки спеціалістів. В основу системи покладені довузівська профорієнтаційна робота, фундаментальна психолого-педагогічна та професійна підготовка, інформатизація та комп’ютеризація всіх видів і форм організації навчального процесу, маркетинг педагогічних професій та працевлаштування випускників університету.

Одним з шляхів підвищення якості підготовки майбутніх вчителів є науково-дослідна і творча робота студентської молоді. У наукових гуртках і проблемних групах працюють понад 3000 студентів, багато з них стали лауреатами всеукраїнських конкурсів на кращу наукову студентську роботу і

переможцями всеукраїнських олімпіад з навчальних дисциплін та спеціальностей.

В університеті діє чітка система профорієнтаційної роботи по залученню до навчання молоді, яка виявила нахили до педагогічної діяльності. Відбір майбутніх студентів університет здійснює і через організацію спеціалізованих педагогічних класів у школах. З учнями педкласів працюють висококваліфіковані викладачі університету. В останні роки з'явилася нова форма відбору молоді на навчання – “Довіра”. Вона полягає в повній довірі до вчителя, який добре навчав учнів і об'єктивно оцінив їх знання. Такі учні вступають до університету без іспитів з того предмету, який вів учитель школи і рекомендував учня на відповідний факультет.

Навчаючись в університеті, майбутні вчителі й вихователі проходять педагогічну практику в кращих школах, дитячих садках та позашкільних закладах м.Києва.

Діяльність всього колективу вищого навчального педагогічного закладу спрямована на забезпечення глибокого засвоєння майбутніми педагогами духовних надбань українського народу, формування в студентській молоді якостей патріота і громадянина Української держави, високої професійної компетентності.

Уся навчально-виховна робота спрямовується на пробудження і поглиблення у студентів любові до дітей, віри в їхні сили і можливості, гуманного ставлення до них, уміння знаходити з дітьми спільну мову в будь-яких обставинах.

Професорсько-викладацький колектив плідно працює над удосконаленням змісту освіти (як вищої педагогічної, так і середньої загальноосвітньої), форм, методів та засобів навчання і виховання майбутніх вчителів.

З багатьох дисциплін створені якісно нові програми, які враховують змістовне оновлення науково-педагогічної інформації, нові концептуальні підходи до тлумачення різних проблем.

Наукові школи ведуть розробку важливих проблем психолого-педагогічних, фізико-математичних, природничих, гуманітарних і суспільних наук.

Університет є базовим закладом з розробки Державних стандартів вищої педагогічної освіти України.

На спеціалізованих вчених радах щороку захищається кілька десятків кандидатських і докторських дисертацій. Більшість викладачів вищої кваліфікації, які працюють практично у всіх вищих педагогічних навчальних закладах України, підготовлено через аспірантуру і докторантуру НПУ ім. М.П.Драгоманова.

Педагогічний вуз активно розвиває наукові зв'язки з провідними вищими навчальними закладами і науковими установами США, Франції, Польщі, Словаччини, Китаю, Болгарії, Росії, Білорусії; із закордонними фондами, асоціаціями – все це дає змогу перетворити його на центр міжнародного науково-педагогічного співробітництва в галузі вищої педагогічної освіти. Університет отримав сертифікат Міжнародної Кадрової Академії Європейської мережі національних інформаційних центрів з академічного визнання та мобільності ЮНЕСКО як кращий педагогічний вищий навчальний заклад освіти України.

НПУ має потужну навчально-матеріальну базу – 4 учбові корпуси, інформаційний центр, музей історії університету, навчально-виробничі майстерні, агробіостанцію, спортивний комплекс.

Найбільша серед педагогічних навчальних закладів України бібліотека університету з книжковим фондом 1.300.000 примірників книг, журналів, дисертацій – завжди до послуг студентів, викладачів, співробітників. Щороку книгозбірня поповнюється кількома десятками тисяч нових видань. Бібліотека має вихід у світову інформаційну мережу INTERNET.

При університеті діє навчально-науковий центр “Нові інформаційні технології”, яким забезпечує навчання з цього курсу на всіх гуманітарних факультетах.

Студенти мають широкі можливості для розвитку своїх талантів.

У вузі працює літературна студія, заснована талановитим письменником Ю.Збанацьким, яку нині очолює відомий поет-пісняр, заслужений діяч мистецтв України, академік Андрій Демиденко.

Понад 1800 майбутніх педагогів беруть участь у постійно діючих колективах художньої самодіяльності, об'єднаних студентським клубом. Особливою популярністю користуються хори і хорові капели, які мають звання народних. Успішно працюють хорові капели, фольклорні ансамблі, танцювальні колективи, ансамблі народних інструментів, студентський театр.

У житті студентів і викладачів значне місце посідають заняття фізичною культурою і спортом. Університет має потужний навчально-спортивний

комплекс загальною площею 8400 кв. м.; у ньому чотири гімнастичні та ігрові зали, два плавальні басейни, стрілецький тир. Тут постійно проводяться міжнародні та всеукраїнські змагання, спартакіади.

Свою спортивну майстерність студенти підвищують у секціях волейболу, баскетболу, плавання, легкої атлетики, спортивного орієнтування, туризму тощо.

Сім сучасних гуртожитків готельного типу на 3750 місць забезпечують житлом усіх іногородніх студентів.

У мальовничій місцевості на березі р. Сули, поблизу Лубен Полтавської області розташована спортивно-оздоровча база університету. Це улюблене місце відпочинку для багатьох студентів і викладачів.

За час свого існування вуз підготував понад 90 тисяч вчителів шкіл, працівників системи дошкільного виховання, викладачів вузів. Сотні випускників стали заслуженими вчителями, вченими, письменниками, громадськими та політичними діячами.

Сьогодні вуз переживає якісно новий етап у своєму розвитку. Нове життя, паростки якого буйно проростають в незалежній демократичній Україні, веде до глибоких змін у підготовці кадрів освітян.

В основу програмної концепції вузу покладені багатоступеневість освітньої та професійної підготовки, фундаментальність знань, оновлення змісту освіти, від якого залежить формування світогляду молоді та найважливіших духовних цінностей нашого народу.

**Шевцова Є.В.,
студентка 4 курсу факультету української
філології НПУ імені М.Драгоманова.
Науковий керівник – проф. Закович М.М.**

ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ І СВОБОДИ СОВІСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

В статті розглядаються погляди М. Драгоманова на релігію, її роль в житті суспільства. Особливу увагу приділяється роботам вченого про протестантизм і його місце в релігійній системі. Підкреслюється значення релігії в процесі входження України в європейське культурне і політичне простір. Аналізується позиція М. Драгоманова по цьому питанню.

У центрі філософської думки М. Драгоманова – людина, тому його ідеї, як і вся наукова спадщина, позначені глибоким гуманізмом. Перебуваючи за кордоном (спершу на науковому стажуванні, а потім – в еміграції) він мав змогу слухати лекції багатьох провідних європейських учених, працювати в бібліотеках та архівах Берліна, Відня, Праги, Флоренції, Цюриха. Саме в той час ним були підготовлені праці, присвячені релігійним питанням, зокрема дослідження “З історії відношень між церквою і державою в Західній Європі” і “Боротьба за духовну владу і свободу совісті в 16 – 17 ст.”. У цих працях вчений виявляє і аналізує картину жорстокої боротьби за владу, яка точилася між світськими урядами країн Західної Європи і католицькою церквою. А ознайомившись з історією європейського протестантизму, його наслідками для культури людства, М. Драгоманов зацікавився цим явищем в Україні. Він хотів навіть написати історію вітчизняного протестантизму, однак не встиг цього зробити. Але вчений залишив нам вагомий дослідження історії вітчизняного протестантизму, а саме: “Передне слово” (“До “Громади”, 1878 р.), “Малороссия в ее словесности”, “ Языки, конфискованные Святейшим Синодом”, “Про волю віри”, “Рай і поступ”, “Про Братство Хрестителів, або Баптистів на Україні” та цілий ряд статей про штундизм в Україні в журналі “Народ”.

М. Драгоманов не міг залишитися осторонь таких важливих проблем, як значення релігії в житті людини, роль її і церкви в історичному розвитку людства, зокрема в національному поступі України, як зв’язок віри і церкви з громадським, культурним і національним життям. Розглядаючи релігійне питання у тісному зв’язку з національним, М. Драгоманов послідовно критикував спроби деяких учених, громадських діячів пов’язати певну національність з конкретною релігією. Намагання окремих українофілів і клерикалів оголосити ту чи іншу релігійну конфесію “вірою батьків”, єдиною “народною святощею” вчений вважав безпідставними, зауважуючи, зокрема, що серед українців є і православні, і греко-католики, і римо-католики, і протестанти, і навіть атеїсти. Він зауважує, що важко визначити, яка віра у нас може бути визнана за “фактично національну”.

Якщо розглядати православ’я, то М. Драгоманов, визначаючи його певне позитивне значення в окремі історичні періоди (в княжі часи), водночас звинувачує його в тому, що воно поховало ті надії на поступ, які подавала Україна, зокрема українське письменство, у 16 столітті. Учений зазначає, що в цей період Україна мала європейського рівня духовні і культурні можливості,

але не реалізувала їх саме через православну церкву, “підперту козацьким рухом”. Саме православ’я затримало процес визволення народної української мови з-під впливу церковнослов’янської. Учений звинувачував православ’я ще й в тому, що воно відірвало Україну від західноєвропейської традиції, яка на той час була більш прогресивнішою. Православ’я протівилося опануванню Україною західної духовної культури. І саме через нього Україна змінила панські церковні порядки на громадські, не звільнила розум від “путів попівської науки”

Критично ставився М.Драгоманов і до греко-католицизму. Берестейську унію розглядав як змову, спрямовану на повернення українців “у римську віру”. Внаслідок укладання унії скоротилися братські порядки в церкві, попи перетворилися на осібне панство, яке ставши чиновництвом, дбало не про громади, а про користь службі і керівництву.

А от до протестантизму М.Драгоманов ставився позитивно. Побувавши за кордоном, познайомившись з європейськими країнами, які переважно були протестантськими, М.Драгоманов зробив висновок, що протестантизм – це “система повної свободи совісті, повної відсутності будь-якого не тільки духовного панування, а й навіть покровительства держави над церквою”. На думку вченого, саме він дає змогу утвердити людяність у громадському житті, національну мову у богослужбовій практиці, а це дуже важливо, адже мова – це засіб національного інтегрування українців. Протестантизм М.Драгоманов цінував й за повагу до людського розуму, до свободи думки, за прихильність до поступу, за обстоювання рівності в релігійному житті.

У своїх працях М.Драгоманов історію вітчизняного протестантизму розглядав у контексті європейських реформаційних процесів, і хоч протестантизм не став пануючою релігією в Україні, проте “увесь рух церковний 15 – 17 ст. пройшов не дурно”. Під впливом європейського протестантизму українське суспільство почало змінювати релігійну орієнтацію. М.Драгоманов відмічав прояв цієї тенденції у книгодрукуванні, в якому брали участь не одні православні, а й католики і протестанти; в діяльності князя Констянтина Острозького; в актуалізації необхідності для православної людини науки, світської класичної освіти; в поширенні протестантських мотивів в літературі, богословській думці України; в характері православної церкви та її управлінні; в утвердженні в українському суспільстві принципу віротерпимості.

Як політик, М.Драгоманов усвідомлював важливу роль релігії у процесі входження України до європейського світу, хоч сам особисто був

прихильником заміни релігійного мислення науковим. Однак можливість утвердження раціоналізму в Україні М. Драгоманов бачив через релігійне сектанство, яке найближче до громадської церкви – еталону всенародної релігії. Саме громаду він вважав основою людського життя, а прообразом громадської церкви для М. Драгоманова слугували братства. Учений був упевнений, що таку церкву українцям може дати тільки протестантизм. Тому М. Драгоманов активно допомагав протестантам, виводив їх, як він писав, на політичний шлях, показуючи їх перспективи подальшого прогресу.

М. Драгоманов різко критикує нетерпимість до чужої релігії, віросповідних чи ідейних переконань. Він відстоює принцип вільного вибору релігії, тобто кожна людина або товариство повинне мати “волю держатися такої віри, якої вони хочуть, з тим тільки, щоб прихильники до кожної віри (християни, іудеї, магометанці та ін.) й до кожного братства (штунди й інші) утримували свої церкви за свій кошт, щоб навіть на це не було громадських податків ані громадської праці, а кожний давав би на це від себе, коли сам забажає”. М. Драгоманов не сумнівався у високому значенні наукових істин, адже їх можна довести і перевірити дослідницьким шляхом; а от релігійні істини, вважав учений, не можна довести, тому що вони ґрунтуються на сліпій вірі.

У розумінні свободи совісті М. Драгоманов виходив із суто демократичних принципів, відстоював принцип добровільного вибору релігії, керуючись власним сумлінням. Він рішуче виступав проти релігійної нетерпимості, засуджував будь-яке насильство щодо релігії, вимагав відокремлення церкви від держави і школи від церкви. На його думку, це основа втілення у життя принципу свободи совісті. Вчений був палким прихильником світської культури і вважав, що “наука, знання замінять зовсім теперішні віри”.

З огляду на суттєві зміни ролі релігії і церкви в суспільних процесах, що відбуваються в Україні, значення думок Михайла Драгоманова про релігію, свободу совісті, співвідношення національних і релігійних чинників народному поступі, нормалізацію церковнодержавних відносин має важливе значення для нашого сьогодення.

Література:

1. Драгоманов М.П. “Передне слово” (До “Громади” 1878) // Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія. Кн. 1. – К., 1996.

2. Лукеренко В.П. Світогляд М.П. Драгоманова. – К., 1965.

3. Турчинський П.Л. Роль Драгоманова в суспільному рухові Росії і України // Філософська і соціальна думка. – 1991. – № 9.

Шестопалюк О.В., Гуревич Р.С.
Вінницький державний педагогічний університет
імені М.Коцюбинського

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИЩІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сегодня необходимо создание и развитие образовательных технологий, которые используют современные средства информации и телекоммуникации. В статье рассмотрены возможности новых технологий обучения, которые базируются на передаче информации с помощью компьютера и средств мультимедиа в учебном процессе педагогических высших учебных заведений.

Глобалізація, інноваційний характер провідних економік світу, швидкий темп змін – усе це висуває особливі вимоги до якості підготовки фахівців для сучасного суспільства. Логіка розвитку освітніх технологій у середовищі Інтернет свідчить, що ключовим елементом інноваційної освітньої системи будуть інформаційно-телекомунікаційні технології.

Поява нової освітньої парадигми навчання у віртуальних середовищах неминує призведе до ініціювання в освітніх структурах низки нових реорганізуючих стратегій, спрямованих на організаційну трансформацію освітньої системи вищої школи, з метою адаптації до вимог інформаційного суспільства та можливостей, що пропонуються новими технологіями.

Зміна технічного оснащення робочих місць викладачів і вчителів, широка комп'ютеризація і телекомунікація, конкуренція на ринку праці, неперервна освіта протягом усього життя, підвищення кваліфікації – це далеко не повний перелік проблем, з якими доводиться зустрічатися в системі загальної та професійної освіти в період переходу від індустріального до інформаційного суспільства. В таких умовах інформатизацію освіти можна розглядати як вагомий чинник такого переходу.

Унікальність інформаційного ресурсу на відміну від усіх інших полягає в тому, що ним можуть оволодіти одночасно необмежена кількість користувачів.

І чим більша їхня кількість, тим ефективніше і динамічніше розвивається суспільство. Інформаційне суспільство передбачає ситуацію, коли з таким ресурсом, як інформація, здатні здійснювати операції більша частина громадян, а не елітна частина, як це відбувається з фінансовими чи енергетичними ресурсами в розвинутому індустріальному суспільстві.

На жаль, реалії поки що далеко не такі. Доступ до інформаційних технологій ще значною мірою залежить від фінансового стану індивіда, а також рівня фінансування навчальних закладів та їхньої відповідності сучасним запитам інформаційного суспільства.

Світовий досвід свідчить, що саме інформатизація суспільства стала чинником, який не тільки визначає розвиток виробничих сил, а й суттєво впливає на характер соціально-економічних відносин, уклад життя і мислення, формування рівня задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства. Успіхи розвитку будь-якої галузі народного господарства сьогодні безпосередньо залежать від розвитку інформаційної сфери.

Вкрай необхідним стало забезпечення існування взаємозв'язку і взаємовпливу інформаційно-телекомунікаційних технологій в освіті. Все це залежить від кваліфікації кадрів, яка значною мірою визначається саме системою освіти, зокрема педагогічної.

Тому на перше місце в інформатизації суспільства висувається проблема інформатизації освіти. Інформатизація освіти – об'єктивний процес, пов'язаний з підвищенням ролі та ступеня впливу інтелектуальних видів діяльності на всі сторони життя суспільства. Вона дозволяє педагогам якісно змінити зміст, методи і організаційні форми навчання. Будучи наслідком і стимулом розвитку сучасних інформаційно-телекомунікаційних технологій, інформатизація освіти сприяє розкриттю, збереженню і розвитку індивідуальних здібностей тих, хто навчається, їхніх особистісних якостей; формуванню в студентів пізнавальних здібностей, прагнення до самоудосконалення; забезпечення комплексності вивчення явищ дійсності, нерозривності взаємозв'язку між природничими, технічними, гуманітарними науками та мистецтвом; постійному оновленню змісту, форм і методів навчання і виховання [3, 19].

Інформатизація освіти – один із складників розвитку сучасного суспільства, що становить широкомасштабне застосування в усіх підсистемах і ланках сфери освіти комп'ютерів і побудованих на їхній основі різних автоматизованих комплексів з метою підвищення ефективності інтелектуальної праці викладачів, наукових працівників і адміністративно-управлінського

персоналу, звільнення їх від рутинних, нетворчих операцій, забезпечення можливостей активного та цілеспрямованого використання всієї накопиченої людством інформації, збагачення духовного життя людей [2, 21].

Одне із принципів завдань сучасної освіти – навчити користувачів умінню зберігати, переробляти, передавати і аналізувати величезні інформаційні потоки. Іншими словами, людина повинна мати певний рівень культури поводження з інформацією. Таким чином, постала проблема формуванню в кожного із членів суспільства основ інформаційної культури, визначальна роль в розв'язуванні якої належить освіті.

У процесі вирішення проблеми формування інформаційної культури, яка включає, насамперед, комп'ютерну грамотність, на нашу думку, необхідно йти не по шляху поступового зниження вікової межі навчання інформатики, а, навпаки, використовувати засоби інформаційно-телекомунікаційних технологій у системі неперервної освіти, починаючи з дошкільного віку. При цьому інформаційно-обчислювальна техніка повинна органічно увійти в систему інших дидактичних засобів, стати ще одним важливим елементом предметного середовища навчання і використання для різнобічного розвитку особистості.

Широке впровадження в навчальний процес інформаційно-телекомунікаційних технологій навчання, що базуються на комп'ютерній підтримці навчально-пізнавальної діяльності, включає розробку та практичне використання науково-методичного забезпечення, ефективне застосування інструментальних засобів та систем комп'ютерного навчання і контролю знань, системну інтеграцію цих технологій в навчальний процес та організаційні структури. Це відкриває перспективи щодо гуманітаризації освіти й гуманізації навчального процесу, розширення та поглиблення теоретичної бази знань і надання результатам навчання практичної значущості, інтеграції навчальних предметів та диференціації навчання відповідно до запитів, нахилів і здібностей особистості.

Інтенсивний розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій і їхнє впровадження в процес вирішення різних технічних, науково-дослідних і управлінських завдань обумовлюють також актуальність досліджень, пов'язаних з проблемою оптимізації взаємодії людини з комп'ютером.

У процесі використання комп'ютерних технологій людина виконує найрізноманітніші функції, починаючи з технічного обслуговування апаратури і завершуючи керуванням складними експериментами або прийняттям відповідальних рішень на вищих рівнях управління.

Необхідність розширення сфери ефективного використання комп'ютерних технологій ставить перед багатьма галузями сучасної науки комплекс досить складних завдань. До них, зокрема, відносяться:

- психологічна адаптація людини і комп'ютера;
- ефективність використання;
- доцільність використання;

Усі зазначені проблеми значною мірою стосуються і галузі освіти. Нині вже є значна кількість наукових публікацій психологів, педагогів, методистів, в яких розглядаються плюси і мінуси використання комп'ютерної техніки в навчальному процесі. Плюси, безумовно, переважають.

Комп'ютеризація перетворилася у самодостатню реальність, яка вже не залежить від бажання чи небажання фахівців будь-якої галузі її використовувати.

Проблема інформатизації освіти має ще й такий аспект. Інформаційні та інші науковомісткі технології різко зменшили час життя знань. Своєрідність сучасної вищої педагогічної школи полягає в тому, що їй слід готувати вчителів і проводити реформи, виконуючи не сьогоденне, а майбутнє соціальне замовлення.

Щоб у країні було майбутнє, її вищі навчальні заклади не повинні відображати реалії держави, відкинутої на задній план. Доцільно діяти, дотримуючись принципу випереджуючого майбутнього, плануючи відродження України. Безумовно, все, що перевірене досвідом і життям в галузі освіти, варто зберегти. Разом з тим, розв'язуючи нові проблеми, не можна чіплятися за старі схеми. Необхідно йти на розумний ризик, оскільки лише розкутість і ризик можуть привести до позитивних результатів. У освіті мають заохочуватися дослідження, пошук, новаторство.

Відмінною особливістю сучасного етапу інформатизації вищої педагогічної освіти є підвищений інтерес до її теоретичного обґрунтування, а звідси зростання кількості досліджень психолого-педагогічних проблем навчання за допомогою комп'ютера. Ці дослідження, в свою чергу, призвели до перегляду багатьох теоретичних понять педагогічної психології. З'явилися нові теорії навчання, причому деякі з них спеціально орієнтовані на комп'ютер.

Нові електронні технології, скажімо, інтерактивні диски CD-ROM, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст і ін., можуть не тільки забезпечити активне залучення майбутнього фахівця до пізнавального процесу, а й дозволяють керувати цим процесом на відміну від більшості

традиційних навчальних засобів. У процесі використання багатьох програмних засобів розвиваються уміння обирати оптимальні рішення в складних реальних умовах, прищеплюються навички самостійної роботи, зокрема з обробки інформації, здійснення самоконтролю, самокорекції результатів пізнавальної діяльності [1, 150].

Інтеграція звуку, зображення і тексту створює нове, надзвичайно багате за своїми можливостями навчальне середовище, із розвитком якого збільшиться і ступінь залучення фахівців у процес навчання.

Ефективність застосування комп'ютера в навчальному процесі значною мірою залежить від якості навчальних програм. При всій різноманітності способів, які застосовуються, можна виділити два підходи до їхнього складання. Для одного характерна опора на наукову теорію, для іншого – на так званий здоровий глузд, тобто інтуїтивні, часто недостатньо усвідомлені уявлення про процес навчання та індивідуальний досвід, набутий розробниками в процесі викладацької роботи. Ідеально було б з'єднати ці підходи в один, який опирався б, з одного боку, на науково обґрунтовану теорію, а з іншого, - на практику навчання.

Звичайно, в наявності є досить ефективні навчальні програми, що створені на основі особистого досвіду розробників. Проте вони швидше виняток, а не правило. Комп'ютерне навчання означає створення нових технологій, запровадження яких у масовому порядку можна забезпечити, лише вибудовуючи їх на науковій основі. Розробка теоретичних основ комп'ютерного навчання – це справа перш за все фахівців педагогічних наук. Недостатня ефективність навчальних програм, в основному, пояснюється саме відсутністю у певної частини розробників психолого-педагогічної підготовки.

Отже, основною метою використання інформаційно-телекомунікаційних технологій – є зміна властивостей сфери освіти і, в першу чергу, вищої педагогічної школи з метою підвищення її сприйнятливості до інновацій, надання можливостей активного цілеспрямованого використання світового інформаційного простору, нових можливостей впливати на свою освітню, наукову, професійну траєкторію, а з ними і на історичну траєкторію України.

Література:

1. Гуревич Р.С., Коломієць А.М., Коломієць Д.І. Нові інформаційні технології в підготовці сучасного фахівця // Кримські педагогічні читання:

матеріали Міжнародної наукової конференції. – Харків: НТУ “ХПІ”, 2001. – 385 с.

2. Когдов Н.М. Проблемы информатизации образования // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: Тези доп. І Української наук.метод.конф. – Одеса, 1992. – 255 с.

3. Мясников В.А. Развитие методов и организационных форм обучения в условиях информатизации образования. // Нові інформаційні технології навчання в навчальних закладах України: Тези доп. І Української наук.метод.конф. – Одеса, 1992. – 255 с.

**Чернова І.П.
НПУ імені М.П.Драгоманова**

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО РОЛЬ ЛІТЕРАТУРИ В ІСТОРИЧНОМУ ТА ДУХОВНОМУ ПОСТУПІ НАРОДУ

В статтє рассматриваются взгляды известного украинского общественного и культурного деятеля и ученого Михаила Драгоманова на специфику развития украинской литературы в 60-х – начале 70-х годов XIX века, излагаются его взгляды на дальнейшие пути развития украинской культуры и науки в условиях Российской империи.

Іван Франко слушно називав Михайла Драгоманова “чоловіком з широкою європейською славою”, що мав визначальний вплив на духовне життя українського народу як на східній, так і на західній Україні. Навіть на окремі його досить суперечливі погляди можемо дивитися як на цілком позитивне явище, бо й вони спонукали сучасників до пошуку істини. М.Драгоманов був людиною енциклопедичних знань, виявив свою ерудицію у різних сферах діяльності – літературознавстві, фольклористиці, педагогіці, філософії, соціології, політиці тощо.

В умовах суспільного життя 70-80-х рр. XIX століття його публіцистична діяльність набувала особливої полемічної гостроти, охоплюючи своєю увагою широкий європейський простір. Однак вчений зізнавався, що ніщо так не виснажує його, як полеміка, до якої він вдавався, випробувавши інші способи мирного порозуміння з опонентами. Справедливо зазначають деякі вчені (Кирилюк Є., Гаєвська Л.), що М.Драгоманов був передусім політологом. Відповідно функції літератури він розглядав через призму політичного життя

суспільства. Література для М.Драгоманова є передусім формою ідеологічної свідомості. Прогресивне значення літератури він вбачав у її здатності розширювати світогляд, прищеплювати передові європейські думки, зокрема через перекладні твори. Саме знання іноземних мов, на думку вченого, було одним з визначальних чинників культурного прогресу. М.Драгоманов вважав, що допоки російська перекладна література буде посередницею між європейським суспільно-культурним життям та українським, доти українці не будуть самостійними від “московської цивілізації” [1, С.58]. Причину другорядності української літератури М.Драгоманов вбачав у тому, що ідеї визначних учених, культурних та громадських діячів Європи – Гізо, Шлоссера, Мілля, Прудона, Лайєля, Дарвіна тощо – українці засвоювали через російську літературу. На це були свої історичні та суспільно-політичні причини. Але факт, що російська література виконувала важливу просвітительську функцію, здавався М.Драгоманову безперечним, більше того, – віддаючи шану сусідам, він підкреслював, що ми, українці, знайшли наш народ і саму народну мову, тільки перейшовши через європейську школу, у чому найбільше усього допомогла нам російська література і сила російської держави” [2, С.111]. Однак М.Драгоманов наголошував на тому, що засвоювати кращі зразки літератури та культури різних народів слід не наслідуючи їх, а самостійно осмислюючи і адаптуючи відповідно до національного художнього досвіду.

Відкинувши зайві емоції та патріотичні виправдання, М.Драгоманову слід віддати шану за об’єктивність і принципову чесність, яка досить часто шкодила йому в житті.

У знанні українцем ще однієї – російської мови – М.Драгоманов вбачав елементарну освіченість і культурність. Він закликав не відрікатися мови своїх близьких сусідів “хоч до пори”, – очевидно, мав на увазі той час, коли Україна здобуде автономію і підніме свій культурно-освітній рівень до того, що зможе без посередників споживати “мудрість” інших народів. Неможливість обійтися українцеві без російської мови в умовах Російської імперії аргументувалась ще й тим, що це була мова державного та й міждержавного спілкування. Думка М.Драгоманова, що “дві мови – це дві душі”, прогресивна в цілому, але небезпечна з огляду на підневільні умови життя українського народу – за відомих умов така двомовність загрожувала повною асиміляцією.

На звинувачення вченого в “ощерусизмі” його поглядів, М.Драгоманов відповідав, що справа не в тому, корисною чи шкідливою є його праця, “а в вірності чи не вірності того, як я розумію закон української історії і політики, і

котрий закон я *volens nolens*, а мушу мати завше на приміті, коли що працюю, коли хочу, щоб він мене не роздавив” [3, С. 54].

М.Драгоманов підтримав думку про “літературу для домашнього вжитку”, однак для вченого це був лише тактичний хід. Він іронізував: “...відколи це, панове, стало обидно для народодлюбців працювати над народною літературою?” [2, С. 175]. Літературознавець вважав, що навіть рамки “простонародної або домашньої літератури” на той час ще не були наповнені, на цій ниві він за потрібне вважав працювати ще років 20-30, щоб досконало, у всіх формах пізнати народне життя. Михайло Драгоманов свідомо обмежував поле функціонування української літератури, бо його раціоналізм підказував, що рівень естетичної підготовки національного читача був задовільний. Прогрес нової української літератури М.Драгоманов вбачав у тому, щоб іти “знизу угору”, і тоді рамки літературні “самі собою будуть розширяться”. Зрештою, запропоновані ним 20-30 рр. “домашнього користування” українською літературою таки були реальністю (60-і, 70-і, 80-і рр. поза минулого століття) аж до 90-х рр., тобто початку раннього модернізму, коли у слід за Іваном Франком заявили про себе Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Володимир Винниченко тощо. Олена Пчілка (Ольга Драгоманова-Косач) згадувала: “Так, у 1890-ті роки визначилися наші літературні нащадки: у Києві підібрався цілий гурток молодих письменників українських: крім Людмили Старицької, в ньому були – Михайло Обачний, Самійленко, Славинський, Стешенко, Тимченко, Леся Українка та інші”.

М.Драгоманов накреслив цілу програму дій української інтелігенції у різних сферах її діяльності в умовах відсутності власної незалежної держави чи хоча б автономії, спрямовану не тільки на розвиток літератури, але й на укладання словників, енциклопедій, розширення термінологічної бази, створення широкої і ґрунтовної наукової бази у різних галузях філологічних, соціологічних, природничих та фізико-математичних наук.

М.Драгоманов як провідний автор “Громади” своїми науково-популярними працями доклав колосальних зусиль до вироблення наукової мови. Він принципово стояв на тому, що “Громада” як провідний друкований орган українців мала виходити тільки українською мовою. Його ідеї не завжди мали односторонній характер, бо важко було перебудувувати свідомість людей, котрі в умовах тотальної денационалізації не звикли ні читати, ні писати рідною мовою.

Очевидно, що М.Драгоманов, відкидаючи насильницькі, терористичні засоби, був переконаний у тому, що вселюдський прогрес зруйнує мури неволі і

гніту, що любов і праця переможе ворожнечу і руїницьку психологію, що лише саморух народу виведе його у землю обітовану.

М.Драгоманов вважав, що історичний розвиток українського народу, отже і його національно-визвольний рух збігається зі світовим прогресом. Він підкреслював, що від самих українців залежить, чи ствердять вони себе “як щось самостояче, котре безпосередньо йде до великої мети прогресу європейських громад” [4, С. 174].

Українська мова, за концепцією М.Драгоманова, повинна була пройти свій шлях утвердження від школи, де запанувала б в усіх її ділянках, та науки з виробленою широкою термінологічною базою аж до рівня її державного функціонування.

М.Драгоманов прагнув до самостійного і повноцінного існування української мови та літератури, але в умовах тодішньої Російської імперії вважав це неможливим. Важко погодитись з М.Драгомановим у тому, що українська література “появилась усередині російської”, знецінюючи таким чином багатовікову літературну традицію українців, що веде свій початок ще з часів Київської Русі. Поряд з цим зрозумілою є турбота вченого про сучасну йому українську літературу, яка не маючи власної критики, часто збивалась на “стару дорогу” романтичну, часто малюючи безцільні сільські ідилії. На думку М.Драгоманова, “Народні оповідання” Марка Вовчка тому й набули такої популярності, бо найбільше відповідали “принципам натурально-соціальної школи російської літератури” [2, С. 156].

М.Драгоманов виступав проти етнографізму та “декоративного” романтизму в літературі, бо розумів, що тим самим письменники звужують національну тематику, відходять від реалістичного зображення дійсності.

Учений писав, що українська література середини ХІХ століття, порівняно з російською, мало розширила тематичну сферу, мало принесла нових ідей, все перебуваючи в тузі за минулою славою та жаліючись на своїх лихих воріженьків. М.Драгоманов хотів читати іншу літературу, яка ішла б у рівень з часом, відповідаючи потребам дня. Літературознавець мав право стверджувати такі речі, бо сам він, як ніхто того часу, робив титанічні зусилля, спрямовані на розвиток науки, літератури, становлення літературної мови в Україні.

Вибираючи між “бути чи не бути”, Михайло Драгоманов вважав за краще для українців стати “українськими росіянами”, аніж великоросами [2, С.174]. М.Драгоманов виходив з тогочасної ситуації, яка не давала українцям більшої

можливості ствердити своє існування, як невтомною працею на ниві освіти, науки, культури, “через Росію, через російську літературу і культуру подаючи свій голос”. Зважмо на те, що діяльність М.Драгоманова, здавалося б, забарвлена елементом проросійськості, великодержавницькими чиновниками розцінювалася як небезпечна, що й призвело до відлучення вченого від викладацької роботи в університеті, а згодом і до вимушеної еміграції з Росії.

У суспільному житті людства М.Драгоманов громадські, культурні, політичні, економічні чинники розглядав у взаємозв'язку, жодному не надаючи першості. Разом з тим М.Драгоманов не поділяв думки про наперед обумовлену місію кожного окремого народу за однією і тією ж схемою. Саме соціально-історичні чинники розвитку народу формують його національну свідомість. У цьому взаємозв'язку національного і загальнолюдського М.Драгоманов бачив закон історії.

Національне для вченого було лише формою, тоді як зміст універсалізувався, набирав ознак “новоєвропейськості”. Михайло Драгоманов мріяв піднести рівень розвитку кожної людини і кожної нації до рівня вселюдського ідеалу, і на цю мету він покладав великі зусилля як вчений і громадський діяч.

Є щось дуже символічне у порівнянні Михайла Драгоманова з Андрієм Сахаровим – подібність духовних рис обох мислителів і громадських діячів точно запримітила Л.Гаєвська.

Критичні, часом досить категоричні виступи М.Драгоманова можна пояснити словами зізнання І.Франка, якими він дав гідну відсіч опонентам, котрі звинувачували його в зненависті до України:

Я не люблю її з надмірної любові.

Епіграфом до статті “Література російська, великоруська, українська і галицька” Михайло Драгоманов обрав латинський вислів “Destruam – et aedificabitur” (“Знищу, а ви збудуєте”), якими він виразно зазначив мету свого критичного аналізу літературної ситуації, яка склалася у 60-х – на початку 70-х років.

Література:

1. Драгоманов М.П.. Автобиографическая заметка // М.П.Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. – К.: Наук. думка, 1970. – Т.1.
2. Драгоманов М.П.. Література російська, великоруська, українська і галицька. – Там само.

3. Гаєвська Л.О. Літературно-естетична концепція Драгоманова в контексті культурософії XIX століття // Штрихи до наукового портрета М.Драгоманова / АН України. Ін-т літ. ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наук. думка, 1991.

4. Панько Т.І. Мова і нація в системі культурологічних поглядів М.Драгоманова. – Там само.

Якімова А.М.
Українське товариство “Мати Україна”
(м. Софія, Болгарія)

М.П.ДРАГОМАНОВ І ПОЧАТКИ БОЛГАРСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ В СОФІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

The proposed research analyses the Bulgarian researchers investigations of creative activities of Ukrainian and European scientist M.Dragomanov and his successors who were at the onset of Bulgarian Ukrainian linguistics in the University of Sofia.

The research is interested for those interested in development of Ukrainian linguistics school in Bulgaria.

Основи історико-філологічної школи, закладені М.Максимовичем у Київському університеті св.Володимира, дали українській науці таких видатних вчених, як В.Антонович, М.Драгоманов, М.Грушевський.

М.Драгоманов високо цінував творчий внесок свого духовного вчителя у вітчизняну науку і був гідним його послідовником.

Прикладом може служити творча діяльність М.Драгоманова у Софійському університеті “Св.Кл.Охридський”, яка сприяла формуванню початків болгарської україністики у цьому вищому навчальному закладі Болгарії.

М.П. Драгоманов був призначений ординарним професором історико-філологічного відділення Вищої школи (створеної в 1888р., а в 1904 реорганізованої в перший болгарський університет) з першого серпня 1889 року наказом Міністра народної освіти Г.Живкова за №427 [6:320].

28 серпня 1889 року Михайло Петрович Драгоманов, відомий європейський вчений, прибуває у Софію.

6 років (1889-1895) М.П.Драгоманов працює у колі болгарської університетської молоді і молодих професорів новоствореного історико-філологічного факультету. Як зазначає М.Арнаутов, “того часу було достатньо, щоб залишити глибокі сліди в нашій університетській справі, щоб привчити деяких молодих людей із серйозними задатками до методів наукової роботи в області історії фольклористики” [1:360].

Сучасниками М.Драгоманова, викладачами Вищої школи були О.Т.Балан, Л.Мілетич, Б.Цонєв М.Балабанов, Д.Матов, Д.Агуру, І.Георгов, І.Шишманов.

З Георговим і Шишмановим Драгоманов познайомився ще в кінці лютого 1886р. в Женеві. Завдяки дружбі дочки з Шишмановим, Драгоманов мав можливість ближче придивитися до нього, а в листі до М.Павлика від 14 серпня 1887р. він писав: “Зараз у нас живе кілька днів Лідин наречений, болгарин Шишманов, кандидат філософії (власне філології і т.д.) Лейпцігського університету... Хлопцю 24 роки; досить добрий і розумний; дуже працелюбний, – так що з нього може вийти порядний вчений” [4:192].

Пророчі слова Драгоманова збулися і Шишманов став не тільки його найкращим учнем, але і вірним послідовником, передаючи скрупульозно своїм учням все те, чому навчився і перейняв від Драгоманова. Про це красномовно свідчать слова найкращого учня Шишманова Михайла Арнаутова: “Я маю рахуватися учнем Драгоманова подвійно, хоча жодного разу не мав щастя його бачити: по-перше, ще перед моїм вступом до університету (та й пізніше), коли вивчав якнайретельніше його дослідження, надруковані у “Збірнику народної словесності”, які були справжнім откровенням для мене, недосвідченого та захопленого прихильника народної творчості, і, по-друге, коли через Шишманова, який взяв мене під свою прихильну опіку, засвоїв нову техніку літературно-історичної роботи, передану йому Драгомановим” [1:376].

Шишманов, у своєму листі від 14.VIII.1925р., відповідаючи на анкету Арнаутова, писав про Драгоманова: “І ось одного разу Драгоманов, який вже знав мої уподобання, показав мені свою бібліотеку, вказав, на яких полицях знаходиться його фольклорна література і надав усе в моє розпорядження, точно так, як колись вчинив і я по відношенню до Вас. Особливо корисними були для мене журнали з фольклору (англ., французькі, італійські). Багате було зібрання Драгоманова російського і українського фольклору. Неодноразово він рекомендував мені дослідження Веселовського.

... Яким би закоротким не був час, протягом якого я мав змогу користуватись багатим зібранням Драгоманова, я вважаю все-таки величезним

щастям те, що доля мене звела із такою, в багатьох відношеннях рідкісною людиною. А яким чудовим вчителем він був!” [1:325-328] .

Завдяки надзвичайно багатій бібліотеці Драгоманова Шишманов мав змогу читати книжки зі світової історії, етнографії, фольклору. Можна припустити, що саме в цей період він познайомився ґрунтовно з українською культурою. До його послуг в бібліотеці Драгоманова були численні книги українських письменників, фольклористів, істориків (Т.Шевченка, Марка Вовчка, О.Максимовича, М.Костомарова), періодичні видання. До речі, особиста бібліотека Драгоманова відігравала значну роль й у вихованні студентів Софійського університету, де він викладав історію східних та північнозахідних народів.

Сам Драгоманов – український вчений, добре знаний в Європі, його тісні зв'язки з Україною та передовою інтелігенцією Болгарії, його талановитий учень Іван Шишманов, особиста бібліотека Драгоманова здійснювали той благотворний вплив на болгарське культурне середовище, який спонукав до зародження основ болгарської україністики в Софійському університеті.

Вагомою була участь М.Драгоманова у створенні першого болгарського науково-філологічного журналу “Збірник фольклору, науки та літератури”, який видається до цього часу. Першим редактором журналу впродовж 18 років був І.Шишманов. У “Збірнику” друкувався не тільки М.Драгоманов, але й інші представники української філологічної науки, такі як Ф.Волков, І.Франко. Друкувалося багато рецензій на українські наукові видання. Наприклад, рецензія викладача Вищої школи Д.Матова на працю М.Сумцова “Сучасна малоруська етнографія” (з портретом О.О.Потебні, частина I, видання журналу “Киевская старина”, Київ, 1893). Потрібно зауважити, що в Болгарії високо цінували наукову школу О.Потебні. Болгарські лінгвісти та літературознавці були обізнані з його філологічними роботами, розповсюджували його ідеї.

М.Драгоманов у своїх дослідженнях народної словесності часто звертався до співставлення та порівняння українського і болгарського матеріалу, говорив про давні традиційні зв'язки двох народів. У Софії Драгоманов друкує ряд праць із слов'янського фольклору.

Вже з першої ґрунтовної наукової статті І.Шишманова “Значення та завдання нашої етнографії” (1889) чітко видно, що він творчо засвоїв культурно-історичний метод. Шишманов пропонує молодим дослідникам як зразок для дослідження історичних пісень і легенд збірник В.Антоновича та М.Драгоманова “Історичні пісні малоруського народу”, праці М.Драгоманова,

сам використовує дослідження М.Костомарова, О.Потебні, О.Бодянського, О.Косач.

Після смерті Драгоманова Шишманов стає центральною фігурою в галузі україністики. Він добре знає літературу та історію України. Як вченого його високо цінують в Україні, запрошують для участі у ювілейних виданнях, з'їздах вчених. У 1906р. професор порівняльної історії І.Шишманов та його колеги по університету Л.Мілетич, Д.Агура, В.Златарський обираються докторами “*honoris causa*” Харківського університету. У 1916р. І.Шишманов обирається дійсним членом філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

Творчість Т.Г.Шевченка була предметом розгляду болгарської критики задовго до Шишманова, але всі роботи мали інформативно-ознайомчий характер. Дослідження Шишманова “Тарас Шевченко, його творчість і вплив на болгарських письменників перед Визволенням” (1914) є першою науковою розвідкою на цю тему в болгарській критиці. Через два роки, з незначними змінами, стаття перевидається у Відні українською мовою, а у 1918р. – французькою.

Постійний інтерес до України виявляв болгарський вчений філолог Г.Бакалов, значною мірою завдяки І.Шишманову, який залучив його до роботи по вивченню багатющого архіву М.Драгоманова.

П.Тодоров був одним з найпослідовніших пропагандистів української культури в Болгарії. Він перекладав твори В.Стефаніка, І.Франка, О.Кобилянської.

Учні і послідовники Шишманова Арнаудов, Пенев, Романські, Чілінгіров гідно продовжили дослідження україністики. Зокрема, у ювілейному “Збірнику на честь професора І.Д.Шишманова з приводу його 30-літньої діяльності (1889-1919)”, з 15 наукових робіт дві безпосередньо стосуються України: “Тарас Шевченко болгарською мовою” Чілінгірова та “Любен Каравелов й Україна” Шелудька. Ряд робіт, у тому числі про Шевченка, написав Арнаудов.

В “Записки по история на славянската филология (С най-новите слависти)” (1939) С.Романські пише про Максимовича, Костомарова, Потебню, Котляревського, Драгоманова, що лишній раз засвідчує його фундаментальну обізнаність з розвитком і станом справ в українській науці.

У своїх дослідженнях І.Леков не обминає української теми. Серед його праць “Омонимията в малоруски [=українски] език от фонологично гледище”

(1941), “Източнославянският произход и характер на украинския език” (1954) та інші.

Серед українознавчих праць М.М.Ділевські такі статті як “Украинское рукописное евангелие 1568 года из Галича в Музее возрождения города Свиштова в Болгарии” (1963), “Страница из истории болгаро-украинских связей в конце XVII столетия” (1960).

В колі наукової діяльності С.Русакієва болгарська й українська література.

Е.Георгієв в дослідженні “Основи на славистиката и болгаристика” (1979) пише про Венеліна, Костомарова, Куліша, Потебню, Дрінова, Франка.

В дослідженні І.Куцарова “Увод в славянската филология. Езиковедска славистика” (1980) описується також наукова діяльність вищезгаданих українських вчених.

Запропоноване дослідження не претендує на вичерпність, лише дає можливість прослідкувати еволюцію болгарської україністики в Софійському університеті, яку започаткував видатний український історик, літературознавець, педагог, філософ і публіцист М.П.Драгоманов.

Література:

1. Арнаудов М. Очерци по българския фолклор. – С., 1968.
2. Георгиев Е. Основи на славистиката и българистика. – С., 1979.
3. Куцаров И. Увод в славянската филология. Езиковедска славистика. – С., 1980.
4. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876-1895). – Чернівці, 1912.
5. Романски С. Записки по история на славянската филология (С найновите слависти). – С., 1939.
6. Шишманов И. М.П.Драгоманів та ідея “славянського братства”. – Прага, 1925.

З М І С Т

Андрущенко В.П.

“Епохальна педагогіка” Михайла Драгоманова 3

Драгоманов Михайло Петрович (1841-1895) 23

Андрусихин Б.І.

ВІХИ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА..... 27

Бех В.П.

ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
У ДЗЕРКАЛІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ..... 29

Болгарський А.Г.

ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СВІТЛІ
ІДЕЙ М.П.ДРАГОМАНОВА 39

Борисенко В.Й.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ЯК ІСТОРИК..... 42

Висоцький А.В.

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СВІТОГЛЯДНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА 47

Вовк Л.П.

ПЕДАГОГІЧНІ І НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКІ
ПРІОРИТЕТИ СПАДЩИНИ М.П.ДРАГОМАНОВА 50

Волинка Г.І.

ДЕЩО ПРО ФІЛОСОФСЬКІ ОРІЄНТАЦІЇ
МИХАЙЛА ПЕТРОВИЧА ДРАГОМАНОВА 61

Гончаров В.І.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ..... 66

Горбатенко В.П.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ФУНДАТОР
УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ 70

Горбачук І.Т.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ НА СТОРОЖІ РІДНОГО СЛОВА 77

<i>Дашутін Г.П.</i>	
ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ М.ДРАГОМАНОВА І СУЧАСНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК	82
<i>Дем'яненко Н.М.</i>	
ПЕДАГОГІЧНИЙ СВІТОВИМІР М.П.ДРАГОМАНОВА (київський період життя)	89
<i>Дмитренко П.В.</i>	
НАУКОВІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ.	94
<i>Дробот І.І.</i>	
СОЦІАЛІЗМ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА: ІДЕАЛІЗМ ЧИ СОЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА.....	101
<i>Закович М.М.</i>	
ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ У ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ М.П.ДРАГОМАНОВА	106
<i>Корсак К.В.</i>	
СТОЛІТТЯ ПІСЛЯ М.П.ДРАГОМАНОВА – РОЗШИРЕННЯ НАУКОВИХ ПІДСТАВ ЕФЕКТИВНОГО ОСОБИСТІСНОГО НАВЧАННЯ	109
<i>Левшин М.М.</i>	
МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ	115
<i>Терзійська Л.</i>	
ПРОФЕСОР М.ДРАГОМАНОВ – ВИДАТНИЙ ВЧЕНИЙ ТА ВИКЛАДАЧ СОФІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	124
<i>Лутай В.С.</i>	
ДРАГОМАНОВ: РОЗВИТОК ВИХІДНИХ ПРИНЦИПІВ ВИРШЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ	129
<i>Магеря О.П.</i>	
ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА	132
<i>Матюшко Б.К.</i>	
УТОЧНЕННЯ ОКРЕМИХ НАУКОВИХ ПОЛОЖЕНЬ МАГІСТЕРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ М. ДРАГОМАНОВА В.ЛЕСЕВИЧЕМ.....	135

Мацько Л.І.

“ВСІ ГРІХИ ПРОСТЯТЬСЯ, ОКРІМ ГРІХІВ ПРОТИ НАРОДУ І РОЗУМУ” 141

Михальченко М.І.

ІДЕЇ М.ДРАГОМАНОВА ПРО УКРАЇНСЬКУ НАЦІОНАЛЬНУ
СПРАВУ І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ..... 150

Мозгова Н.Г.

ДРАГОМАНОВ І ПИРОГОВ: ЗУСТРІЧ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ 156

Нікітчина С.О.

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА 162

Онкович Г.В., Онкович А.Д.

М.П.ДРАГОМАНОВ ТА ЙОГО ДУХОВНІ СПАДКОЄМЦІ
В ШКІЛЬНІЙ РАДІ АМЕРИКИ 168

Падалка О.С.

ІДЕЇ М.П.ДРАГОМАНОВА У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОГО
МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ 174

Погребенник В.Ф.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЛЕСЯ УКРАЇНКА:
РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ІДЕЙНО-ТВОРЧОГО СПІЛКУВАННЯ..... 180

Покась В.П.

ПРОБЛЕМА ВЧИТЕЛЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ЛІТЕРАТУРНІЙ
СПАДЩИНІ М.П.ДРАГОМАНОВА 185

Прокопенко І.Ф.

М.П.ДРАГОМАНОВ – КОРИФЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ.... 188

Рибачук М.Ф.

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН
ТА СВОБОДИ СОВІСТІ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ
МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА 193

Романовська Ю.Ю.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ЯК ВАЖЛИВИЙ
КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... 198

Романовський О.О.

КОНЦЕПЦІЯ РОЗРОБКИ Й ВПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ З ПИТАНЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА 203

Савченко І.В.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ
ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 208

Сергієнко В.П., Шут М.І.

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ
ФІЗИКИ НА ПРИКЛАДІ творчої діяльності ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ 211

Сидоренко В.К.

СУЧАСНІ РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ СТУПЕНЕВОЇ
ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ
В НПУ ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА 218

Сушко О.О.

ЧАЯНОВ О. В.: ІСТОРИК І ТЕОРЕТИК
ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА 221

Тарасова Н.І.

БІБЛІОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЬ
М.П.ДРАГОМАНОВА 228

Тимошик М.С.

УКРАЇНСЬКА ДРУКАРНЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
В ЖЕНЕВІ: ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ, ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНУ
ДУМКУ, ПОДАЛЬША ДОЛЯ 235

Трегуб І.Г.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА 239

Фоменко М.М.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА В СИСТЕМІ ВИЩОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ 246

Шевцова Є.В.

ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ І СВОБОДИ СОВІСТІ У НАУКОВІЙ
СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА 250

Шестопалюк О.В., Гуревич Р.С.

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
У ВИЩІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ШКОЛІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ 254

Чернова І.П.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО РОЛЬ ЛІТЕРАТУРИ
В ІСТОРИЧНОМУ ТА ДУХОВНОМУ ПОСТУПІ НАРОДУ 259

Якімова А.М.

М.П.ДРАГОМАНОВ І ПОЧАТКИ БОЛГАРСЬКОЇ УКРАЇНІСТИКИ
В СОФІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ..... 264

**ПЕРШІ МІЖНАРОДНІ ДРАГОМАНОВСЬКІ ЧИТАННЯ
МАТЕРІАЛИ**

ВИПУСК 1

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть **повну відповідальність** за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.